

ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΣΚΟΛΛΗΣΗ, ΕΜΠΕΙΡΙΕΣ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ/ΘΥΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗΣ,
ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ
ΠΡΟΣΑΡΜΟΣΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΟ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΠΑΥΛΟΥ ΠΑΥΛΟΣ

ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΣΚΟΛΛΗΣΗ, ΕΜΠΕΙΡΙΕΣ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ/ΘΥΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗΣ,
ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ
ΠΡΟΣΑΡΜΟΣΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΟ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

ΠΑΥΛΟΥ ΠΑΥΛΟΣ

Διατριβή η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση διδακτορικού τίτλου
σπουδών στο Πανεπιστήμιο Κύπρου

Νοέμβριος, 2019

ΠΑΥΛΟΥ ΠΑΥΛΟΣ

ΣΕΛΙΔΑ ΕΓΚΥΡΟΤΗΤΑΣ

Υποψήφιος Διδάκτορας:

Τίτλος Διατριβής: Προσκόλληση, Εμπειρίες Εκφοβισμού/Θυματοποίησης, Ανθεκτικότητα και Θρησκευτικότητα ως Παράγοντες Προσαρμοστικότητας στο Στρατιωτικό Περιβάλλον

*Η παρούσα Διδακτορική Διατριβή υποβλήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για απόκτηση Διδακτορικού Διπλώματος στο **Τμήμα Ψυχολογίας** και εγκρίθηκε στις 22 Νοεμβρίου 2019 από τα μέλη της **Εξεταστικής Επιτροπής**.*

Εξεταστική Επιτροπή

Ερευνητικός Σύμβουλος: _____

(Στέλιος Γεωργίου, PhD, Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Κύπρου)

Πρόεδρος Επιτροπής: _____

(Κωνσταντίνος Φάντης, PhD, Αναπληρωτής Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Κύπρου)

Μέλος επιτροπής: _____

(Παναγιώτης Σταυρινίδης, PhD, Επίκουρος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Κύπρου)

Μέλος επιτροπής: _____

(Σπύρος Τάνταρος, PhD, Καθηγητής, Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών)

Μέλος επιτροπής: _____

(Κωνσταντίνος Κόκκινος, PhD, Καθηγητής, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης)

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ ΥΠΟΨΗΦΙΟΥ ΔΙΔΑΚΤΟΡΑ

Η παρούσα διατριβή υποβάλλεται προς συμπλήρωση των απαιτήσεων για απονομή Διδακτορικού Τίτλου Σπουδών του Πανεπιστημίου Κύπρου. Είναι προϊόν πρωτότυπης εργασίας, αποκλειστικά δικής μου, εκτός των περιπτώσεων που ρητώς αναφέρονται μέσω βιβλιογραφικών αναφορών, σημειώσεων ή και άλλων δηλώσεων.

Πάυλος Πάυλος

.....

Περίληψη

Η παρούσα έρευνα, είχε ως στόχο την εξέταση της σχέσης μεταξύ του εκφοβισμού/θυματοποίησης, της προσκόλλησης, της ανθεκτικότητας και της θρησκευτικότητας με την προσαρμοστικότητα οπλιτών θητείας, μέσα στο στρατιωτικό περιβάλλον. Διατυπώθηκαν οι εξής ερευνητικές υποθέσεις: (α) Οι οπλίτες που εμφανίζουν συμπεριφορές εκφοβισμού και θυματοποίησης, ενδέχεται να παρουσιάζουν δυσκολίες στην προσαρμοστικότητά τους, (β) Τα αυξημένα επίπεδα θετικής προσκόλλησης, μπορούν να επενεργήσουν ως παράγοντας που ενισχύει την προσαρμοστικότητα διατηρώντας τη συναισθηματική ισορροπία, (γ) Η ανθεκτικότητα επιδρά άμεσα και διευκολύνει την προσαρμογή των οπλιτών οι οποίοι βρίσκονται σε κατάσταση άγχους και (δ) Η θρησκευτικότητα ως προσωπική σχέση που βιώνουν τα άτομα με τον Θεό, ειδικότερα σε περιόδους ανάγκης και προκλήσεων, επιδρά θετικά στην προσαρμοστικότητα των οπλιτών θητείας.

Στην έρευνα, έλαβαν μέρος σε εθελοντική βάση, 266 οπλίτες θητείας (2017 ΕΣΣΟ) (Ηλικία 18 – 23 έτη), σε 7 στρατόπεδα της Εθνικής Φρουράς, σε όλη την επικράτεια της ελεύθερης Κύπρου. Συμπληρώθηκαν 6 ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς στον πρώτο χρόνο (T1= 8^{ος} έως 9^{ος} μήνας θητείας) και 4 ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς στο δεύτερο χρόνο (T2= 12^{ος} έως 13^{ος} μήνας θητείας). Συγκεκριμένα, συμπληρώθηκαν και στους δύο χρόνους το Αναθεωρημένο Ερωτηματολόγιο Εκφοβισμού/Θυματοποίησης – BVQ-R, η Κλίμακα Ανθεκτικότητας – CD-RISC 25, το Ερωτηματολόγιο Γενικής Υγείας – GHQ-12 και η Κλίμακα Θετικής Σκέψης – PSOM. Στο χρόνο T1, συμπληρώθηκαν επιπλέον το Ερωτηματολόγιο της Προσκόλλησης με τους Γονείς και τους Φίλους (Ομότιμους) – IPPA και η Υποκλίμακα Θρησκευτικότητας – NRNSS. Για την εξέταση των προαναφερθεισών υποθέσεων, πραγματοποιήθηκαν αναλύσεις με Μοντέλα Δομικών Εξισώσεων. Τα αποτελέσματα έδειξαν άμεση θετική επίδραση της προσκόλλησης με τη μητέρα, τον πατέρα και τους φίλους (ομότιμους) στην ανθεκτικότητα, κατά το χρόνο T1. Η σχέση προσκόλλησης με τον πατέρα παρουσίασε άμεση θετική επίδραση στην προσαρμοστικότητα κατά το χρόνο T1 και η προσκόλληση με τη μητέρα, άμεση αρνητική επίδραση στον εκφοβισμό κατά το χρόνο T2. Η προσκόλληση με τους φίλους (ομότιμους), επίδρασε αρνητικά στις συμπεριφορές εκφοβισμού/θυματοποίησης, δεικνύοντας έτσι τον ανασταλτικό της ρόλο στην εκδήλωση αντικοινωνικών συμπεριφορών μεταξύ των οπλιτών, μέσα στο στρατιωτικό πλαίσιο. Τα θετικά αποτελέσματα της προσκόλλησης,

φάνηκε να επηρεάσαν κυρίως έμμεσα την προσαρμοστικότητα στο χρόνο T1 και T2, μέσω της ενίσχυσης της ανθεκτικότητας. Δηλαδή, η ανθεκτικότητα, επίδρασε άμεσα στην προσαρμοστικότητα και στους δύο χρόνους, μεσολαβώντας μεταξύ της θετικής προσκόλλησης που αναπτύχθηκε από τους οπλίτες προς τους γονείς – ομότιμους (φίλους) τους και της προσαρμοστικότητας. Επίσης, κατά το χρόνο T1, η ανθεκτικότητα παρουσιάστηκε να μεσολαβεί των συμπεριφορών εκφοβισμού/θυματοποίησης, παρουσιάζοντας θετική σχέση με τον εκφοβισμό και αρνητική με τη θυματοποίηση. Ειδικότερα, παρά την αρχική υπόθεση ότι ο εκφοβισμός και η θυματοποίηση θα επιδρούσαν αρνητικά στην προσαρμοστικότητα, εντοπίστηκε ότι μόνο η θυματοποίηση επίδρασε αρνητικά στην μεσολαβούσα ανθεκτικότητα T1, ενώ ο εκφοβισμός επίδρασε θετικά κατά τον ίδιο χρόνο. Κατά το χρόνο T2, ο εκφοβισμός δέχτηκε επίδραση από την προγενέστερη εκφοβιστική συμπεριφορά, ενώ η θυματοποίηση, φαίνεται να δέχτηκε επίδραση από την προγενέστερη θυματοποίηση. Επιπλέον, η θυματοποίηση στο χρόνο T2, επίδρασε άμεσα στην προσαρμοστικότητα κατά τον ίδιο χρόνο, δεικνύοντας έτσι διάρκεια στις αρνητικές της συνέπειες. Η θρησκευτικότητα, παρουσιάστηκε ως μεσολαβούσα μεταβλητή μεταξύ της σχέσης προσκόλλησης προς τη μητέρα και της προσαρμοστικότητας κατά το χρόνο T2. Ουσιαστικά, φάνηκε να διαδραματίζει ρόλο «μακροπρόθεσμης ανθεκτικότητας», υποστηρίζοντας ενδεχομένως την άποψη ότι η θρησκευτικότητα και η σχέση προς το Θείο στοιχείο, επηρεάζεται από τη σχέση προσκόλλησης μητέρας – παιδιού με θετικά αποτελέσματα στην προσαρμοστικότητά του.

Συμπερασματικά, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι σχέσεις προσκόλλησης με τους γονείς και τους ομότιμους (φίλους), καθώς και η θρησκευτικότητα, επίδρασαν θετικά στην προσαρμοστικότητα των οπλιτών μέσα στο στρατιωτικό περιβάλλον κατά άμεσο ή έμμεσο τρόπο. Οι συμπεριφορές εκφοβισμού και θυματοποίησης, επίδρασαν θετικά και αρνητικά στην ανθεκτικότητα, αντίστοιχα, επηρεάζοντας την προσαρμοστικότητα κατά το χρόνο T1. Κατά το χρόνο T2, μόνο οι συμπεριφορές θυματοποίησης επίδρασαν αρνητικά στην προσαρμοστικότητα.

Abstract

The purpose of the current research was to examine the relationship between bullying/victimization, attachment, resilience and religiosity to the adjustment of conscript soldiers within the military environment. The following research hypotheses have been made: (a) Soldiers who present bullying and victimization behaviors may have difficulty in adjustment; (b) Increased levels of positive attachment may act as a factor that enhances adjustment by maintaining emotional balance; (c) Resilience directly affects and facilitates the adjustment of the soldiers who are in anxiety and (d) Religiosity as an individual relationship experienced by persons with God, particularly in times of need and challenges, affects the adjustment of conscripts positively.

In the survey, participated ($N = 266$) conscripts (Age 18-23 years) on a voluntary basis, serving in 7 camps of the National Guard, throughout the territory of free Cyprus. Six self-referral questionnaires were filled in the time 1 (T1 = 8th to 9th month) and 4 self-referral questionnaires in the time 2 (T2 = 12th to 13th month). In particular, the Revised Bully/Victim Questionnaire – BVQ-R, the Connor Davidson Resilience Scale – CD-RISC 25, the General Health Questionnaire – GHQ-12 and the Positive State of Mind Scale – PSOM were completed at both times. At the time 1, the Inventory of Parents and Peer Attachment (IPPA) and the Sub scale of Religion of the Non Religious Non Spiritual Scale (NRNSS), were additionally filled. For the examination of the aforementioned hypotheses, analyzes were performed using Models of Structural Equations. The results showed an immediate positive effect of attachment to the mother, the father and peers on resilience, at time 1. The attachment relationship with the father showed an immediate positive effect on adjustment at time 1 and attachment to the mother, revealed a direct negative effect on bullying at time 2. Attachment to peers has had a negative effect on bullying/victimization behaviors, thus showing its inhibitory role in the occurrence of antisocial attitudes among the soldiers within the military context. The positive effects of attachment appeared to have influenced the adjustment at time 1 and time 2 indirectly, through resilience. That is, resilience, has directly affected adjustment at both times, mediating between the positive attachment developed by the soldiers to their parents - peers and adjustment. Furthermore, at the time 1, resilience appeared to mediate bullying/victimization behaviors, showing a positive relationship to bullying and a negative relationship to victimization. Particularly, despite the initial hypothesis that bullying and victimization would negatively affect adjustment, it was found that only

victimization had a negative effect on resilience at time 1, while bullying had a positive effect on the same variable at the same time. At time 2, bullying was affected by the earlier bullying behavior, while victimization seemed to have been affected by previous victimization. Moreover, victimization at time 2, directly affected the adjustment at the same time, thus indicating duration to its negative consequences. Religiosity was presented as a mediating variable between the attachment relationship to the mother and the adjustment at time 2. Substantively, it seemed to play a "long-term resilience" role, perhaps arguing that religion and the relation to the Divine element was affected by the maternal-child attachment relationship with positive results in its adjustment.

In conclusion, the results showed that attachment relationships with parents and peers as well as religiosity, influenced the adjustment of the soldiers within the military environment positively, in a direct or indirect way. Bullying and victimization, affected resilience behaviors positively and negatively, respectively, influencing adjustment at time 1. At time 2, adjustment was negatively affected only by victimization behaviors.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θερμές ευχαριστίες, επιθυμώ να εκφράσω αρχικά στον ερευνητικό μου σύμβουλο Δρ. Στέλιο Γεωργίου και το μέλος της επιτροπής Δρ. Παναγιώτη Σταυρινίδη, για τη συνεχή στήριξη και για τις καταλυτικής σημασίας εισηγήσεις τους. Με τη βοήθεια και τη συνδρομή τους, επιτεύχθηκαν οι στόχοι της έρευνας και δημιουργήθηκαν οι συνθήκες για ανάπτυξη του τομέα της στρατιωτικής ψυχολογίας στη χώρα μας.

Επίσης, θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στον τέως Υπουργό Άμυνας κ. Χριστόφορο Φωκαΐδη, ο οποίος ενστερνίστηκε την ανάγκη μελέτης της συμπεριφοράς των οπλιτών θητείας προκειμένου να συμβάλει στην προσαρμοστικότητά τους και ενέκρινε τη διενέργεια της έρευνας σε στρατόπεδα της Εθνικής Φρουράς.

Επιπλέον, νιώθω την ανάγκη να ευχαριστήσω τους κληρωτούς οπλίτες, οι οποίοι εθελοντικά και χωρίς κανένα προσωπικό όφελος, συμμετείχαν στην έρευνα με την πεποίθηση ότι, με αυτόν τον τρόπο, μπορούν να βοηθήσουν μελλοντικά νεότερους στρατεύσιμους συναδέλφους τους, προκειμένου να πετύχουν καλύτερη προσαρμογή στο στρατιωτικό περιβάλλον, για μια πιο ευχάριστη και παραγωγική θητεία.

ΑΦΙΕΡΩΣΗ

Θα ήθελα να αφιερώσω το συναρπαστικό αυτό ταξίδι γνώσης το οποίο ολοκληρώθηκε με τη βοήθεια του Θεού, στη μνήμη του αγνοούμενου πατέρα μου Παναγιώτη και στην αγαπημένη μου μάνα Μαρούλλα, που με δίδαξε ότι «τα καλά κόποις κτώνται». Επίσης, αφιερώνω την προσπάθεια αυτή στην οικογένεια μου, εκφράζοντας ιδιαίτερες ευχαριστίες στην υπέροχη σύζυγό μου Χρυστάλλα, η οποία με στήριξε στο απαιτητικό αυτό εγχείρημα, στερώντας πολύτιμο χρόνο από την ίδια και τα 3 παιδιά μας, Αντώνη, Μαρία και Ευτυχία-Αντρεάνα. Τέλος, θα ήθελα να αφιερώσω την επιστημονική αυτή μελέτη στους εκατοντάδες οπλίτες θητείας που είχα την τιμή να διοικήσω από το 1995 μέχρι σήμερα, διαβεβαιώνοντάς τους ότι μαζί τους, υπηρετούσα κάθε μέρα τη δική μου «θητεία», ακούγοντας τις πιο βαθιές τους, σιωπηρές «κραυγές» αγωνίας.

ΠΙΝΑΚΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΣΕΛΙΔΑ ΕΓΚΥΡΟΤΗΤΑΣ	i
ΠΕΡΙΛΗΨΗ (Ελληνικά)	ii
ΠΕΡΙΛΗΨΗ (Αγγλικά)	iv
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	vi
ΑΦΙΕΡΩΣΗ	vii
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ	viii
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ	x
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ	x
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
1.1. Δήλωση Προβλήματος	1
1.2. Σκοπός	2
1.3. Σημαντικότητα και πρωτοτυπία	3
1.4. Εννοιολογικοί Ορισμοί	4
1.4.1. Εκφοβισμός/θυματοποίηση	4
1.4.2. Προσκόλληση	5
1.4.3. Ανθεκτικότητα	7
1.4.4. Θρησκευτικότητα	7
2. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ	10
2.1. Θεωρητικό υπόβαθρο έρευνας	10
2.2. Βιβλιογραφική διασύνδεση μεταβλητών	12
2.2.1. Εκφοβισμός/θυματοποίηση και προσκόλληση	12
2.2.2. Εκφοβισμός/θυματοποίηση και ανθεκτικότητα	13
2.2.3. Θρησκευτικότητα και αντικοινωνική συμπεριφορά	16
2.2.4. Προσκόλληση και ανθεκτικότητα	19
2.2.5. Προσκόλληση και θρησκευτικότητα	21
2.2.6. Ανθεκτικότητα και θρησκευτικότητα	25
2.2.7. Εκφοβισμός/θυματοποίηση, αντικοινωνική συμπεριφορά και προσαρμοστικότητα στη στρατιωτική ζωή	28
2.2.8. Προσκόλληση, ανάπτυξη ψυχολογικών παθήσεων και προσαρμοστικότητα στη στρατιωτική ζωή	30
2.2.9. Ανθεκτικότητα, αντιμετώπιση αγχώδους περιβάλλοντος και προσαρμοστικότητα στο στρατιωτικό περιβάλλον	33
2.2.10. Θρησκευτικότητα, προσαρμοστικότητα και στρατιωτική ζωή	35

3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	37
3.1. Δείγμα και συμμετέχοντες	37
3.2. Διαδικασία	38
3.3. Μετρήσεις	38
3.3.1. Δημογραφικές μετρήσεις	38
3.3.2. Εργαλεία	39
3.3.2.1. Εκφοβισμός/θυματοποίηση	39
3.3.2.2. Προσκόλληση	41
3.3.2.3. Ανθεκτικότητα	41
3.3.2.4. Θρησκευτικότητα	42
3.3.2.5. Ψυχολογική προσαρμοστικότητα	42
3.3.2.6. Θετική προσαρμοστικότητα	43
4. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	44
4.1. Προκαταρκτικές αναλύσεις	44
4.2. Σχεδιασμός ανάλυσης δεδομένων	44
4.3. Αποτελέσματα	46
4.3.1. Ψυχομετρικές ιδιότητες	46
4.3.2. Το υποθετικό μοντέλο	48
5. ΣΥΖΗΤΗΣΗ	56
5.1. Γενικά	56
5.2. Προσκόλληση και προσαρμοστικότητα	56
5.3. Προσκόλληση και Ανθεκτικότητα	57
5.4. Προσκόλληση και αντικοινωνική συμπεριφορά	58
5.5. Προσκόλληση, θρησκευτικότητα και προσαρμοστικότητα	60
5.6. Θρησκευτικότητα, αντικοινωνική συμπεριφορά και ανθεκτικότητα	62
5.7. Αντικοινωνική συμπεριφορά, ανθεκτικότητα και προσαρμοστικότητα	63
5.8. Ανθεκτικότητα και προσαρμοστικότητα	65
5.9. Μεθοδολογικά ζητήματα	65
5.10. Ισχυρά σημεία - περιορισμοί παρούσας μελέτης	66
5.11. Μελλοντικές έρευνες	70
5.12. Θεωρητική και πρακτική σημαντικότητα	72
5.13. Συμπερασματικά σχόλια	74
6. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	77
7. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ (Παραγοντικές φορτίσεις εργαλείων - Ερωτηματολόγια)	98
7.1 Παράρτημα Α (Παραγοντικές φορτίσεις εργαλείων)	98

7.2. Παράρτημα Β (Δημογραφικές Μετρήσεις)	104
7.3. Παράρτημα Γ (Αναθεωρημένο ερωτηματολόγιο εκφοβισμού/θυματοποίησης...)	106
7.4. Παράρτημα Δ (Ερωτηματολόγιο προσκόλλησης)	108
7.5. Παράρτημα Ε (Κλίμακα ανθεκτικότητας)	114
7.6. Παράρτημα ΣΤ (Υποκλίμακα θρησκευτικότητας)	116
7.7. Παράρτημα Ζ (Ερωτηματολόγιο γενικής υγείας)	118
7.8. Παράρτημα Η (Κλίμακα θετικής σκέψης)	120

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1. Περιγραφικές Πληροφορίες Δείγματος.....	40
Πίνακας 2. Μέσοι Όροι και Αξιοπιστία Κλιμάκων – Υποκλιμάκων	47
Πίνακας 3. Περιγραφικοί Δείκτες και Δείκτης Cronbach's alpha για τις Μεταβλητές της Μελέτης	48
Πίνακας 4. Συσχετίσεις Μηδενικής Τάξης Ανάμεσα στις Μεταβλητές του Μοντέλου Μέτρησης.....	49

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ

Γράφημα 1. Το υποθετικό μοντέλο	52
Γράφημα 2. Το εξαχθέν μοντέλο της έρευνας.....	55

Κεφάλαιο 1

Εισαγωγή

1.1. Δήλωση Προβλήματος

Ο Γιώργος, είχε μόλις κλείσει τα 18 χρόνια της ηλικίας του. Μετά τις προεισαγωγικές εξετάσεις για εξασφάλιση θέσης σε κάποιο πανεπιστημιακό ίδρυμα, άρχισε να σκέφτεται πολύ έντονα το θέμα της στρατιωτικής θητείας. Ήταν υποχρεωμένος απέναντι στην οικογένειά του αλλά περισσότερο απέναντι στην πατρίδα του, να ολοκληρώσει τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις, όπως έκαναν χιλιάδες νέοι πριν από αυτόν. Αρχές Ιουλίου και η κατάταξη άρχισε. Το βράδυ πριν περάσει την πύλη του Κέντρου Εκπαίδευσης Νεοσυλλέκτων, ίσα που κατάφερε να κοιμηθεί μία ώρα. Άγχος, φόβος και αγωνία για το άγνωστο, του προκάλεσαν έντονα συναισθήματα. Ποτέ δεν φανταζόταν ότι η επόμενη ημέρα θα έμενε χαραγμένη στη μνήμη του για πάντα. Ο λίγος καιρός εκεί, πέρασε βασανιστικά. Κατάταξη, εκπαίδευση για τρεις εβδομάδες, ορκωμοσία και τέλος, τοποθέτηση σε Μονάδα. Ίσα που κατάφερε να ανταπεξέλθει. Τις λίγες φορές που βγήκε με άδεια, κλινόταν στο δωμάτιο του, αλλά κανένας δεν είχε καταλάβει ότι τον απασχολούσε κάτι. Το στενό οικογενειακό περιβάλλον θεώρησε ότι η συμπεριφορά αυτή ήταν αποτέλεσμα της σωματικής κόπωσης. Ο Γιώργος, άρχισε να κλίνεται στον εαυτό του.

Η πρώτη μέρα στη Μονάδα, κύλησε το ίδιο δύσκολα. Στην αναφορά του Λόχου με το όπλο ανά χείρας, κόντεψε να λιποθυμήσει. Κρύος ιδρώτας έλουζε το πρόσωπό του. Η «διάγνωση» ήταν απλή, δεν είχε φάει το πρωινό του. Οι ώρες και οι ημέρες περνούσαν με δυσκολία. Στην εκπαίδευση ήταν συνέχεια αφηρημένος. Οι εκπαιδευτές, θεώρησαν ότι η έλλειψη προσοχής και συγκέντρωσης, ισοδυναμούσε με αδιαφορία. Οι ποινές, άρχισαν να διαδέχονται η μία την άλλη. Ένας ακόμα αδιάφορος στρατιώτης που έπρεπε να ανεχθεί η υπηρεσία. Παρόμοιο σκηνικό και στο θάλαμο. Το κρεβάτι και τα δημόσια του είδη ήταν ατημέλητα, το ίδιο και η εμφάνισή του. Για κάποιους συναδέλφους του, φάνταζε ως ο «αδύναμος κρίκος», άτομο για πείραγμα. Ήταν φανερά αδυνατισμένος, εσωστρεφής, φοβισμένος, χωρίς φίλους και διάθεση για κοινωνικοποίηση. Κατά τις λίγες διανυκτερεύσεις που λάμβανε, αρνείτο πεισματικά να μιλήσει με τους γονείς του, οι οποίοι άρχισαν να ανησυχούν έντονα. Τον τελευταίο καιρό, δεν απαντούσε ούτε στις τηλεφωνικές κλήσεις κάποιων λιγοστών φίλων και συμμαθητών του από το λύκειο. Ένιωθε ξεκομμένος, αβοήθητος και αγχωμένος. Όταν επέστρεφε στο Στρατόπεδο όπου υπηρετούσε μετά από διανυκτέρευση, δεν ήθελε να εισέλθει της πύλης. Άρχισε να βιώνει κρίσεις πανικού και δυσκολία στην αναπνοή. Έτρεμε ολόκληρος και ένιωθε το τέλος να

πλησιάζει. Η εναλλακτική λύση για στήριξη από ειδικό ψυχολόγο ή ψυχίατρο, άρχισε να συζητείται από τους οικείους του. Η κατάσταση άρχισε να αλλάζει διάσταση. Οι γονείς θεωρούσαν ότι μια τέτοια εξέλιξη, θα μπορούσε να στιγματίσει τον ίδιο και την οικογένειά του, χωρίς να αποκλείεται και το «χειρότερο» γι' αυτούς σενάριο. Αυτό της αναστολής υγείας του παιδιού τους για λόγους ψυχικής υγείας και της ενδεχομένης πλέον αδυναμίας του να ζήσει μια «φυσιολογική ζωή» με ευκαιρίες μελλοντικής εργοδότησης, ακόμα και στον δημόσιο τομέα. Έπρεπε να μείνει και να προσπαθήσει ακόμη περισσότερο. Το οικογενειακό αλλά και το κοινωνικό στρατιωτικό πλαίσιο, αντί να τον στηρίξουν, άρχισαν να του ασκούν ακόμα μεγαλύτερη πίεση. Οι κακεντρεχείς συνάδελφοί του, ομοίως. Ο Γιώργος, βρέθηκε σιγά σιγά σε τέλμα, υποφέροντας από έντονο στρες. Δεν μπορούσε πλέον να υπηρετήσει τη θητεία του. Ο αυτοκτονικός ιδεασμός, άρχισε να φαντάζει στο μυαλό του ως κάποια λύση στο πρόβλημά του. Τελικά, πήρε την απόφαση να επισκεφτεί τον στρατιωτικό ψυχολόγο, κατόπιν παραπομπής του από τον γενικό ιατρό στον οποίο μετέβηκε, λόγω έντονου πόνου στο στήθος. Ο ψυχολόγος διέγνωσε αγχώδεις εκδηλώσεις και δυσκολία προσαρμογής. Την ίδια μέρα ο Γιώργος, έτυχε εξάμηνης αναστολής υγείας για τον παραπάνω λόγο.

Η περιπτωσιολογική αυτή μελέτη, ως υπαρκτό γεγονός που επηρεάζει ένα ικανό ποσοστό μεταξύ των οπλιτών θητείας, αποτέλεσε τη βάση της παρούσας μελέτης. Θα μπορούσε ο Γιώργος να αποφύγει την αναστολή υγείας; Θα μπορούσε να υπηρετήσει τελικά τη στρατιωτική του θητεία, εφόσον τύγχανε ανάλογης στήριξης από τους γονείς του, τους συναδέλφους του αλλά και τους προϊσταμένους του μέσα στο στρατιωτικό περιβάλλον; Ποιοι άλλοι θα μπορούσαν να συνδράμουν προς αυτή την κατεύθυνση και με ποια μέσα – μεθόδους; Ποιες θα μπορούσαν να ήταν οι μεταβλητές αυτές, οι οποίες θα μετέτρεπαν τον φοβισμένο, αγχωμένο και αβοήθητο οπλίτη, σε έναν ικανό μαχητή που θα υπηρετούσε μια ευχάριστη και παραγωγική θητεία τόσο για τον ίδιο, όσο και προς όφελος της Υπηρεσίας;

1.2. Σκοπός

Η παρούσα έρευνα, μέσα από τη μελέτη αριθμού μεταβλητών οι οποίες εκτιμήθηκε ότι επηρεάζουν την προσαρμοστικότητα των οπλιτών στο στρατιωτικό περιβάλλον (προσκόλληση, ανθεκτικότητα, εκφοβισμός/θυματοποίηση και θρησκευτικότητα), αποσκοπεί στον εντοπισμό των σχέσεων και στην κατανόηση του τρόπου και του μεγέθους των μεταξύ τους αλληλεπιδράσεων, με στόχο τη δημιουργία ενός θεωρητικού μοντέλου. Τα ευρήματα της έρευνας, αναμένεται να αξιοποιηθούν κατάλληλα, ώστε να

υποβοηθήσουν το έργο των Υπηρεσιών Ψυχικής Υγείας κατά την κλινική άσκηση, αλλά και τις στρατιωτικές υπηρεσίες – δομές, προκειμένου να παρέχουν κατάλληλη στήριξη στους οπλίτες, τόσο σε προληπτικό, όσο και σε θεραπευτικό επίπεδο, με στόχο την καλύτερη προσαρμογή τους.

1.3. Σημαντικότητα και Προτοτυπία

Για την Κύπρο αλλά και για τις πλείστες χώρες παγκοσμίως, η υποχρεωτική στράτευση αποτελεί σημαντική παράμετρο διατήρησης κι ενίσχυσης της συνολικής τους στρατιωτικής ισχύος. Η στρατιωτική ισχύς, με τη σειρά της, συνεισφέρει αναμφισβήτητα στην εθνική στρατηγική, η οποία προωθεί τα κρατικά συμφέροντα που αντικατοπτρίζονται μεταξύ άλλων, στην ασφάλεια και στην ευημερία των πολιτών. Η διατήρηση της δύναμης του προσωπικού κάθε στρατεύματος, αποτελεί μεγάλη πρόκληση για τα κράτη, τα οποία προβαίνουν στη χάραξη πολιτικών για αντιμετώπιση του φαινομένου της φυγοστρατίας. Στη χώρα μας, οι πολιτικές των εκάστοτε κυβερνήσεων, οδήγησαν στη νομοθέτηση και στη λήψη διοικητικών μέτρων, τα οποία είχαν ως στόχο την καταστολή του φαινομένου αλλά και την ενίσχυση των θετικών κινήτρων, προκειμένου οι νέοι να πείθονται να υπηρετούν τη θητεία τους.

Παρά τις μελέτες που έγιναν προς την κατεύθυνση αυτή, το υποσύνολο των οπλιτών που απαλλάσσεται από την υποχρέωση στράτευσης λόγω άλλων παραγόντων, που σχετίζονταν με τις διαταραχές στη ψυχική τους υγεία, δεν απασχόλησε ιδιαίτερα τις οργανωμένες κρατικές δομές. Μέχρι πρότινος, το θέμα αυτό θεωρείτο ως ζήτημα ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης και η όποια αδυναμία θεραπείας, παρέπεμπε σε αναστολή ή απόλυση του κληρωτού οπλίτη, για λόγους υγείας.

Η απώλεια στρατεύσιμου προσωπικού από την ενεργό υπηρεσία, η οποία έχει τις ρίζες της στην αδυναμία προσαρμογής, αποτελεί αναμφισβήτητα διαχρονικό πρόβλημα που χρήζει αντιμετώπισης. Η μη επίλυσή του, δεν προκαλεί μόνο δυσλειτουργία σε κάθε στράτευμα, αλλά και αρνητικές συνέπειες στους ίδιους τους νέους οπλίτες. Η δύσκολη υπηρεσία, η πρόκληση αισθημάτων πόνου, θλίψης και αγωνίας στους ίδιους αλλά και στο στενό οικογενειακό τους περιβάλλον, σίγουρα αντιβαίνει του στόχου της Πολιτείας για παραγωγική υπηρεσία. Κατ'επέκταση, το να τίθεται το άτομο – οπλίτης και οι στρατιωτικές δομές υγείας σε καθημερινή δοκιμασία συνύπαρξης και αμοιβαίας ανοχής, ένεκα κυρίως της υποχρέωσης για στράτευση (στους επαγγελματικούς στρατούς, το φαινόμενο αυτό αποτελεί αιτία μη πρόσληψης ή αποστρατείας υπό προϋποθέσεις),

δημιουργεί λογικές αμφιβολίες σχετικά με την αποτελεσματικότητα του υφιστάμενου συστήματος αντιμετώπισης των περιστατικών αυτών.

Η παρούσα μελέτη με τις υπό εξέταση μεταβλητές, διεξάγεται για πρώτη φορά στο στρατιωτικό πλαίσιο και φιλοδοξεί να εντοπίσει αριθμό παραγόντων, οι οποίοι επηρεάζουν την προσαρμοστικότητα των οπλιτών θητείας κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας τους. Αν κι έλαβε χώρα στην Κύπρο, τα αποτελέσματά της με μικρές προσαρμογές, μπορούν, ενδεχομένως, να βρουν εφαρμογή και σε στρατιωτικά πλαίσια άλλων χωρών. Μέσω των ευρημάτων, επιδιώκεται η συμπλήρωση του κενού στο υφιστάμενο σύστημα αρνητικών και θετικών κινήτρων, έτσι ώστε να δίνονται ίσες ευκαιρίες σε όλους τους οπλίτες θητείας, περιλαμβανομένων αυτών που επιθυμούν να υπηρετήσουν, υποφέρουν όμως ταυτόχρονα από δυσκολία προσαρμογής.

1.4. Εννοιολογικοί Ορισμοί

1.4.1. Εκφοβισμός/Θυματοποίηση

Ο εκφοβισμός είναι ένα παγκόσμια διαδεδομένο φαινόμενο, το οποίο παρουσιάζεται σε διάφορα κοινωνικά πλαίσια, όπως η σχολική αυλή, ο εργασιακός χώρος, ο στρατός, το διαδίκτυο, η οικογένεια και οι ομάδες συνομηλίκων, επηρεάζοντας άτομα όλων των ηλικιών (Rayner και Hoel, 1997· Rigby, 2002b· Fanti, Demetriou και Hawa, 2012). Ορίζεται ως η επαναλαμβανόμενη φυσική, λεκτική και ψυχολογική επίθεση η οποία έχει ως στόχο να προκαλέσει φόβο, θλίψη ή βλάβη στο θύμα. Εμφανίζεται μέσα σε συγκεκριμένες διαπροσωπικές σχέσεις και χαρακτηρίζεται από ανισορροπία δύναμης μεταξύ θύτη – θύματος (Olweus, 1993). Σύμφωνα με τους Stavrinides και συνεργάτες (2010), υπάρχουν 3 είδη ατόμων τα οποία εμπλέκονται άμεσα στον εκφοβισμό: (α) *Θύτες*, είναι οι δράστες της εκφοβιστικής συμπεριφοράς και εκφράζουν παρορμητικότητα, επιθετικότητα, φυσική σωματική δύναμη και κυρίαρχη συμπεριφορά (Olweus 1991· 1991b), (β) *Θύματα*, είναι οι στόχοι της εκφοβιστικής συμπεριφοράς και εκφράζουν συμπτώματα άγχους και κατάθλιψης (Hodges και Perry, 1999), χαμηλή αυτοεκτίμηση, χαμηλές κοινωνικές δεξιότητες (Egan και Perry, 1998), ψυχοσωματικά συμπτώματα (Kochenderfer και Ladd, 1997) και χαμηλή αυτοπεποίθηση (Boulton και Smith 1994), (γ) *Θύτες/Θύματα*, είναι άτομα που εμπλέκονται σε πράξεις εκφοβισμού, τόσο ως θύτες, όσο και ως θύματα. Παρουσιάζουν τα μεγαλύτερα προβλήματα προσαρμογής σε σχέση με τις άλλες δύο ομάδες και συνδυασμό εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων (Georgiou και Stavrinides, 2008). Γενικότερα, οι θύτες παρουσιάζουν υψηλότερα επίπεδα εξωτερικευμένων προβλημάτων, τα θύματα εσωτερικευμένων και οι θύτες/θύματα,

συνδυασμό εξωτερικευμένων και εσωτερικευμένων συμπτωμάτων (Menesini και συνεργάτες, 2009).

Αρχικά, ο εκφοβισμός θεωρήθηκε ότι είχε τις ρίζες του στα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας και αυτό φαίνεται να προήλθε μέσα από την εμπειρία που εξάχθηκε με τις πολλαπλές έρευνες στο σχολικό περιβάλλον (Scott και Sondergaard, 2014). Στο μοντέλο αυτό, η επιθετικότητα, ο παρορμητισμός, η θετική συμπεριφορά έναντι της βίας, η ανάγκη επιβολής και η απουσία ενσυναίσθησης του θύτη, διασταυρώνονται με τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας του θύματος, όπως η παθητικότητα, η υποτακτικότητα, η ανησυχία, η ανασφάλεια και η αδυναμία (Olweus, 1993α).

Αργότερα, εντοπίστηκε ότι στο φαινόμενο του εκφοβισμού, σημαντικό ρόλο διαδραματίζει το κοινωνικό περιβάλλον (Espelage και Swearer, 2004). Η κοινωνική – οικολογική αυτή προσέγγιση, δεν είναι ανεξάρτητη από την κουλτούρα του πληθυσμού, καθώς και από τα μέσα εκείνα, ψυχολογικά, υλικά και τεχνολογικά, τα οποία συνδράμουν στην άσκηση του εκφοβισμού.

Παρουσιάζεται λοιπόν ως επικρατέστερη η άποψη ότι, προκειμένου να εξεταστεί σφαιρικά το φαινόμενο του εκφοβισμού και να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα για τον τρόπο αντιμετώπισής του, θα πρέπει να ληφθούν υπόψιν όλες εκείνες οι παράμετροι, οι οποίες επηρεάζουν την αλληλεπίδραση θυτών και θυμάτων. Τα ατομικά χαρακτηριστικά και οι προϋποθέσεις, αποτελούν ενδογενείς παράγοντες οι οποίοι, θα πρέπει να συνεξετάζονται με το κοινωνικό πλαίσιο και τις συγκεκριμένες συνθήκες που επιδρούν ποικιλοτρόπως στο αντικοινωνικό αυτό φαινόμενο (Scott και Sondergaard, 2014).

Η μελέτη, κατ'έπекταση, του εκφοβισμού στο στρατιωτικό περιβάλλον με τις ιδιαίτερες κοινωνικές δομές, σε συνδυασμό με την οργανωσιακή κουλτούρα, τα ατομικά χαρακτηριστικά των οπλιτών και τους μοναδικούς δεσμούς που προϋπήρχαν αλλά και συνεχίζουν να διαμορφώνονται σε σχέση με την οικογένεια και τους φίλους τους, αποτελούν μοναδική πρόκληση με έντονο αναπτυξιακό ενδιαφέρον.

1.4.2. Προσκόλληση

Σύμφωνα με τον Bowlby, η προσκόλληση αποτελεί οποιοδήποτε είδος συμπεριφοράς που οδηγεί στη δημιουργία και διατήρηση της οικειότητας ενός ατόμου με ένα άλλο, σαφώς αναγνωρισμένο άτομο, το οποίο θεωρεί πιο ικανό να χειρίζεται τη ζωή (Bowlby, 1969). Η ασφάλεια, αποτελεί επίσης τη θεμελιώδη λειτουργία της προσκόλλησης και αναπτύσσεται από τα πρώτα στάδια της γέννησης του παιδιού. Οι αρχικοί παράγοντες, βαθμιαίως διαμορφώνονται από τις καθημερινές εμπειρίες που

αναπτύσσει ένα άτομο με τις φιγούρες προσκόλλησης, ειδικότερα με τη μητέρα και οδηγούν σε υποκειμενικές αντιλήψεις αναφορικά με τα προσδοκώμενα, συναισθηματικά και συμπεριφορικά πρότυπα. Στο πλαίσιο αυτό, διαμορφώνεται η εικόνα του εαυτού, η οποία μέσω των ενεργών εσωτερικών μοντέλων, αντανακλά στις προσδοκίες του παιδιού για τη συμπεριφορά του αλλά και την πιθανή γονική συμπεριφορά (Ainsworth, 1985). Κατά τη διάρκεια της ανάπτυξης του ατόμου, τα μοτίβα αυτά προσαρμόζονται και διαμορφώνουν ορισμένες γνωστικές-συναισθηματικές δομές, ως μια αντανάκλαση των συμπεριφοριστικών προτύπων. Οι εμπειρικές συμπεριφορές που αναπτύχθηκαν αρχικά σε αλληλεπίδραση με τις διαθέσιμες φιγούρες προσκόλλησης, θεωρούνται ως πτυχές της προσωπικότητας κάποιου, σε μεταγενέστερες περιόδους ζωής και ενηλικίωσης (Mikulincer και Shaver, 2007).

Τα μοτίβα της ενήλικης προσκόλλησης, ή οι τρόποι με τους οποίους ένα άτομο βρίσκεται σε μια σχέση, μπορούν να οργανωθούν σύμφωνα με την ιδέα του Bowlby (1982) και τα ενεργά μοντέλα δεσμού (Bartholomew, 1990· 1993). Όπως περιεγράφηκε από τον Bartholomew (Bartholomew, 1990· Bartholomew και Horowitz, 1991), το μοντέλο προσκόλλησης του εαυτού, μπορεί να χωριστεί σε θετικό (ο εαυτός που αξίζει αγάπης και προσοχής) και αρνητικό (ο εαυτός ως ανάξιος αγάπης και προσοχής). Παρόμοια, το μοντέλο προσκόλλησης των άλλων, μπορεί να θεωρηθεί ως θετικό (ο άλλος ως άτομο εμπιστοσύνης, φροντίδας και διαθεσιμότητας), ή αρνητικό (ο άλλος ως απορριπτικός, αδιάφορος και απόμακρος). Ο βαθμός αλληλεπίδρασης μεταξύ των μοτίβων, δημιουργούν τέσσερα στυλ προσκόλλησης: το ασφαλές (secure), το φοβικό (fearful), το απορριπτικό (dismissing) και το εμμονικό (pre-occupied). Συνήθως, η ασφαλής προσκόλληση αφορά στο γνωστικό σχήμα που οδηγεί τα άτομα στο να θεωρούν σχετικά εύκολη τη διαδικασία εμπιστοσύνης και σύναψης σχέσεων με άλλους (Hazan και Shaver, 1987). Αποτελεί ουσιαστικό χαρακτηριστικό, που τα οδηγεί στη διαμόρφωση θετικής αντίληψης για τον εαυτό τους και τον κόσμο (Bowlby, 1969).

Τρεις βασικοί παράγοντες της γονικής συσχέτισης που επηρεάζουν την ανάπτυξη της συμπεριφοράς των νέων είναι η εμπιστοσύνη, η επικοινωνία και η αποξένωση. Η εμπιστοσύνη είναι η σχέση μεταξύ της νεολαίας και των γονέων που δημιουργήθηκε από τη γέννηση, μέσω κάλυψης φυσικών αναγκών (ασφάλεια, τροφή, υγεία, ευεξία κλπ). Μελέτη των Wyn, Lantz και Harris (2012), έδειξε ότι οι σχέσεις μεταξύ γονέων και νέων, βοηθούν στην ικανοποίηση των κοινωνιολογικών αναγκών τους, όπως η υλική, η κοινωνική, η συναισθηματική και η οικονομική ασφάλεια. Η επικοινωνία είναι ένα ενδιάμεσο εργαλείο που επενεργεί ως πλατφόρμα για να προσελκύσει την προσοχή και να

αναγνωρίζει τη φωνή της νεολαίας σε κάθε άποψη. Οι νέοι ηλικίας μεταξύ 18 και 21 ετών, υποβάλλονται σε αλλαγές που οδηγούν στην ανάπτυξη της προσωπικότητας και της ταυτότητάς τους. Αυτή η διαδικασία καθοδηγείται από τον παράγοντα αποξένωσης από τους γονείς και τις οικογένειές τους, ώστε να μπορούν να κάνουν ατομικές επιλογές (Hamzah και συνεργάτες, 2014).

1.4.3. Ανθεκτικότητα

Ως ανθεκτικότητα, ορίζεται η διαδικασία της καλής προσαρμογής σε φάση αντιξοότητας, τραύματος, τραγωδίας, απειλής ή σημαντικής πηγής άγχους (American Psychological Association–APA, 2014). Επιτρέπει στους ανθρώπους να ανακτούν επιτυχώς τη ψυχική του ισορροπία η οποία διαταράχθηκε από τραυματικές καταστάσεις, επιτρέποντας τους να διατηρούν κατάλληλες ή υγιείς λειτουργίες, ακόμα και κάτω από συνθήκες μεγάλης πίεσης (Richard και συνεργάτες, 2012).

Η Tummala-Narra (2007), θεωρεί ότι οι πολλαπλοί όροι της ανθεκτικότητας, αντανακλούν στην ανάγκη όπως κατά τη μελέτη της λαμβάνονται υπόψη μεταβλητές πλαισίου, όπως η ηλικία, το φύλο και η εθνικότητα. Επιπλέον, αυτό που χαρακτηρίζει τη μελέτη της ανθεκτικότητας είναι ο ρόλος του περιβάλλοντος, αφού τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κάθε ατόμου, έρχονται να συγχωνευθούν και να αλληλεπιδράσουν με τα κοινωνικά πλαίσια και τις «εγγύς διαδικασίες», οι οποίες αποτελούν αναπόφευκτα, την αναπτυξιακή ‘μηχανή’ (Bronfenbrenner και Evans, 2000).

Η ανθεκτικότητα, δεν αποτελεί χαρακτηριστικό της προσωπικότητας (Easterbrooks, Ginsburg και Lerner, 2013), αλλά μια συνεχή διαδικασία, που αναπτύσσεται στο πλαίσιο της καθημερινής επιτυχούς αντιμετώπισης καταστάσεων άγχους (Brown, 2004· Masten, 2001). Στο πλαίσιο του στρατού, δεν πρέπει, επίσης, να συγχέεται με τη σκληρότητα (hardiness ή dispositional resilience), χαρακτηριστικό προσωπικότητας που εξετάστηκε σε βάθος από την επιστημονική κοινότητα και αποτελεί παράγοντα που διευκολύνει την ανθεκτικότητα (Maddi, Matthews, Kelly, Villarreal και White, 2012).

1.4.4. Θρησκευτικότητα

Οι Kliewer και συνεργάτες (2003), περιγράφουν τη θρησκευτικότητα ως την ατομική και συλλογική αναζήτηση του ιερού, που έχει τυποποιηθεί σε θεσμό. Οι Pearce και συνεργάτες (2003), περιγράφουν τη θρησκευτικότητα ως τον βαθμό στον οποίο ένα άτομο δεσμεύεται προς τις διακηρύξεις και διδασκαλίες της θρησκείας, έτσι ώστε οι

συμπεριφορές του να αντικατοπτρίζουν αυτή τη δέσμευση. Σύμφωνα με τους Davis και συνεργάτες (2003), η θρησκευτικότητα συνεπάγεται υπακοή σε ένα συγκεκριμένο σύστημα πίστης και λατρείας και προσκόλληση σε ένα σύνολο ιερών δογμάτων, ή την ένταξη σε ένα σώμα ανθρώπων που μοιράζονται παρόμοιες πεποιθήσεις για το Θεό, την ιερή τήρηση και την ηθική. Παρά τους πολλαπλούς ορισμούς, διαφαίνεται ότι ο τρόπος με τον οποίο ο άνθρωπος πιστεύει και όχι το τι πιστεύει, αποτελεί το σημαντικότερο στοιχείο στη μέτρηση της ψυχικής υγείας, η οποία εξαρτάται από το αντίστοιχο σύστημα πίστης του ατόμου. Το όλο φάσμα απουσίας θρησκευτικότητας (περιλαμβανομένου του αθεϊσμού, του πνευματικού, αλλά μη θρήσκου ατόμου, του θρήσκου, αλλά μη πνευματικού ατόμου, καθώς και όλοι οι τρόποι θρησκευτικού φονταμενταλισμού), αποτελούν διαφορετικές μορφές πίστης. Γι' αυτό, η εξέταση της ψυχικής υγείας στη βάση του ατομικού πλαισίου, είναι ευρύτερη από το συνειδητό βίωμα γεγονότων (Oberman, 2014), καθότι περιλαμβάνει και την πνευματική του διάσταση. Η θρησκεία, υπάρχει σχεδόν σε κάθε γνωστή κουλτούρα και μπορεί να έχει βαθύ αντίκτυπο στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι σκέφτονται, αισθάνονται και συμπεριφέρονται (Sanderson και Roberts, 2008).

Η πνευματικότητα δεν θα πρέπει να συγχέεται με τη θρησκευτικότητα, καθότι διαφέρει μεταξύ άλλων, στο γεγονός ότι ακολουθεί μη οργανωμένες πνευματικές πρακτικές. Αν και φαίνεται να παρουσιάζει μεγάλη προσωπική χρησιμότητα και κάποια οφέλη για την υγεία των ατόμων (Koenig, McCullough και Larson, 2001), αυτά δεν μπορεί να συγκριθούν με τα πολλαπλάσια θετικά αποτελέσματα που απολαμβάνουν οι άνθρωποι, οι οποίοι συμμετέχουν σε οργανωμένες θρησκευτικές κοινότητες, ειδικότερα στον τομέα της απόκτησης ανθεκτικότητας και σημαντικότητας στη ζωή τους (Dein, Cook, Powell και Eagger, 2010).

Η Kate (2016), πρώην πεζοναύτης και καθηγήτρια ψυχολογίας σε αμερικάνικο πανεπιστήμιο, εκφράζοντας την άποψή της περί θρησκευτικών πεποιθήσεων, αναφέρει: «Για μένα προσωπικά, η πίστη σημαίνει πραγματικά να ξοδεύω χρόνο σε έργα πειθαρχίας, που με φέρνουν πιο κοντά στον Θεό, όχι για λόγους υγείας, αλλά για απόδοση νοήματος, χαράς κι ελπίδας. Αυτό σημαίνει να είσαι μέρος μιας ζωντανής εκκλησιαστικής κοινότητας και να ξοδεύεις χρόνο στην προσευχή, να διαβάζεις γραφές και να μιλάς μέσα από όλα αυτά, με ανθρώπους που ασχολούνται και αναζητούν με τον ίδιο τρόπο».

Μέσα από έρευνες, έχει εντοπιστεί ότι, τα άτομα που εμπλέκονται σε οργανωμένες θρησκευτικές πρακτικές (συμμετοχή σε λειτουργίες, τελετές ή εθελοντικές εργασίες που αποσκοπούν σε κοινωνικό ή θρησκευτικό αποτέλεσμα) και τηρούν τις εσωτερικές

θρησκευτικές πεποιθήσεις τους με στόχο τη συνεχή αυτοβελτίωση και αυτοολοκλήρωση, υποφέρουν από λιγότερα προβλήματα υγείας (Koenig, 2008· Moll, 2014). Έτσι, η θρησκεία φαίνεται να παρέχει προστατευτικά αποτελέσματα κατά των καρδιακών παθήσεων, της κατάθλιψης και των γνωσιακών προβλημάτων (Dein, Cook, Powell και Eagger, 2010). Συναφώς, η θρησκευτικότητα, συσχετίζεται θετικά με τη βελτίωση της ψυχικής και σωματικής ευεξίας και είναι σημαντική για τους ανθρώπους που αντιμετωπίζουν το τραύμα.

Η πίστη επηρεάζει την ανθρώπινη υγεία ψυχολογικά, κοινωνικά και σωματικά, γιατί οι περισσότερες θρησκευτικές παραδόσεις ενθαρρύνουν πιο υγιεινές επιλογές και φιλανθρωπικές πράξεις (Koenig, McCullough, και Larson, 2001· Levin, 2002). Για τον λόγο αυτό, είναι χρήσιμο όπως η θρησκευτικότητα συνεξετάζεται με λοιπές μεταβλητές πλαισίου, πέραν των ατομικών χαρακτηριστικών, λαμβάνοντας υπόψη το αναπτυξιακό μοτίβο, για εξαγωγή ασφαλέστερων συμπερασμάτων σχετικά με τον τρόπο και το μέγεθος των επιδράσεών της, στη διατήρηση και αποκατάσταση της υγείας στον άνθρωπο.

Κεφάλαιο 2

Βιβλιογραφική Ανασκόπηση

2.1. Θεωρητικό Υπόβαθρο Έρευνας

Μέχρι σήμερα, δεν έχει εντοπιστεί οποιαδήποτε μελέτη ή έρευνα, η οποία να καταπιάνεται με την ύπαρξη σχέσης μεταξύ του αντικοινωνικού φαινομένου του εκφοβισμού και της θυματοποίησης, του στυλ προσκόλλησης, της ανθεκτικότητας, της θρησκευτικότητας και της προσαρμοστικότητας νέων οπλιτών κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής τους θητείας.

Αντίθετα, έχουν γίνει πολλές μελέτες οι οποίες ερεύνησαν τον εκφοβισμό/θυματοποίηση σε διαφορετικά πλαίσια (οικογένεια, σχολείο, χώρος εργασίας κλπ.), καθώς και την προσκόλληση σε σχέση με την προσαρμοστικότητα, την επίδοση στο σχολείο, τη δυναμική ανάπτυξης υγιούς κοινωνικοποίησης, την αυτοεκτίμηση, τον αυτοέλεγχο, την παραβατικότητα, τον ψυχολογικό έλεγχο κατά την παιδική – εφηβική ηλικία, καθώς και τη διατήρηση συναισθηματικής σταθερότητας.

Η ανθεκτικότητα φαίνεται να εξετάστηκε μεμονωμένα, ως παράγοντας που ενισχύει την προσαρμοστικότητα στο σχολικό περιβάλλον, ύστερα από έντονα τραυματικά γεγονότα, καθώς και στο στρατιωτικό πλαίσιο, περιορίζοντας το άγχος και τις τάσεις αυτοκτονίας, συνδυάζοντας μεταξύ άλλων, τον προστατευτικό ρόλο της οικογένειας, αλλά και της προσκόλλησης. Επιπλέον, η ανθεκτικότητα, στο σχολικό και στο εργασιακό πλαίσιο, εντοπίστηκε να επιδρά θετικά και να αποτελεί προστατευτικό παράγοντα κατά των συμπεριφορών εκφοβισμού, μετριάζοντας παράλληλα τα αρνητικά επακόλουθα της θυματοποίησης μέσα σε κάθε απαιτητικό περιβάλλον που μπορεί να προκαλέσει άγχος στο άτομο.

Η θρησκευτικότητα, εξετάστηκε σε σχέση με την προσκόλληση, τη διατήρηση υγιεινών σχέσεων με τους συνανθρώπους, την αντιμετώπιση τραυματικών καταστάσεων, τον περιορισμό της προκατάληψης και της επιθετικής – αντικοινωνικής συμπεριφοράς, τη διατήρηση του ελέγχου και της ψυχικής υγείας και την ενίσχυση της ανθεκτικότητας. Παράλληλα, συσχετίστηκε με τον περιορισμό στη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών και στην προσαρμοστικότητα σε αρνητικά γεγονότα κατά τη διάρκεια της ζωής του ατόμου.

Λαμβάνοντας, λοιπόν, υπόψη ότι:

α. Η αποδοχή από ομότιμους, βρέθηκε να είναι ισχυρός μεσολαβητής αποφυγής αντικοινωνικών συμπεριφορών μεταξύ του αρνητικού οικογενειακού περιβάλλοντος και της προσαρμογής ατόμων (Dodger και Petit, 2003),

β. Προσωρινά ενεργές νοητικές αναπαραστάσεις διαθέσιμων φιγούρων προσκόλλησης, προσθέτουν στη συναισθηματική ισορροπία και προσαρμοστικότητα κάτω από ικανές καταστάσεις στρες (Mikulincer, Gillath, και συνεργάτες, 2001· Mikulincer, Hirschberger, Nachmias & Gillath, 2001· Mikulincer και Shaver, 2001),

γ. Η ανθεκτικότητα ως αποτέλεσμα ενδο-προσωπικών (ελπίδα, αισιοδοξία, αυτοεκτίμηση) και διαπροσωπικών (αντιλαμβανόμενη κοινωνική στήριξη από οικογένεια, φίλους και ρομαντικούς συντρόφους) χαρακτηριστικών (Besser, Weinberg, Zeigler-Hill και Neria, 2014), σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με τη ψυχολογική προσαρμογή σε καταστάσεις στρες,

δ. Η ασφάλεια που νιώθουν τα άτομα όταν δέχονται οποιασδήποτε μορφής απειλή και η εμπιστοσύνη ότι μπορούν να ξεπεράσουν τις προκλήσεις της ζωής επειδή πιστεύουν στον Θεό ως την απόλυτη, την ισχυρότερη και τη σοφότερη φιγούρα προσκόλλησης, η οποία είναι πάντοτε διαθέσιμη σε ώρα ανάγκης, προστατεύει από την ψυχοπαθολογία με τρόπο που παραλληλίζεται με την ασφαλή ανθρώπινη προσκόλληση (Homan, 2014), σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με τη ψυχολογική προσαρμογή σε καταστάσεις στρες, κατάλληλη διαδικασία επιλογής, τοποθέτησης, εκπαίδευσης και προπάντων χειρισμός των νέων οπλιτών σε κάθε στρατιωτική Μονάδα, θα μπορούσε να επηρεάσει θετικά την προσπάθεια προσαρμογής τους.

Από τις μέχρι σήμερα μελέτες που έχουν γίνει σε άλλα πλαίσια αλλά και στο στρατιωτικό περιβάλλον (εκφοβισμός/θυματοποίηση, στυλ προσκόλλησης, ανθεκτικότητα, θρησκευτικότητα και προσαρμοστικότητα), αναμένεται ότι, το φαινόμενο του εκφοβισμού/θυματοποίησης στον εργασιακό χώρο ή σε ένα «κλειστό» περιβάλλον όπως ο στρατός, το στυλ προσκόλλησης (η ποιότητα δηλαδή της σχέσης με τους γονείς/τροφούς που αναπτύσσεται από τα αρχικά στάδια της ζωής του ατόμου και κατά την ενηλικίωση), και η ανθεκτικότητα (ικανότητα προσαρμογής κάτω από αντίξοες συνθήκες) ακολουθούν αναπτυξιακή πορεία και αλληλοεπιδρούν με το κοινωνικό πλαίσιο. Έτσι, φαίνεται να επηρεάζουν τόσο την παιδική/εφηβική ηλικία, όσο και την ενήλικη στάση – συμπεριφορά και κατ' επέκταση, την προσαρμοστικότητα των οπλιτών μέσα στο στρατιωτικό περιβάλλον. Κατά παρόμοιο τρόπο, η θρησκευτική εμπειρία πολλών ανθρώπων, σχετίζεται με μια προσωπική σχέση που βιώνουν οι ίδιοι σχετικά με τον Θεό και από μόνη της, μπορεί να θεωρηθεί ουσιαστικά ως μια σχέση προσκόλλησης, με επίσης κοινωνικές και αναπτυξιακές προεκτάσεις (Granqvist και Kirkpatrick, 2013· Kirkpatrick, 1992· 2005).

Κρίνεται, λοιπόν σκόπιμο να παρατεθεί μια παράπλευρη ερευνητική βιβλιογραφία, ακολουθούμενη από ανάλογη διασύνδεση των μεταβλητών που πρόκειται να εξετασθούν στην παρούσα μελέτη.

2.2. Βιβλιογραφική Διασύνδεση Μεταβλητών

2.2.1. Εκφοβισμός/Θυματοποίηση και Προσκόλληση

Σε έρευνα, φάνηκε ότι η παιδική αντικοινωνική συμπεριφορά, συνδέεται αρνητικά με την ποιοτική σχέση γονέα – παιδιού και τη γονική εμπλοκή και συμπεριφορά κατά την ανάπτυξη του (Fanti και συνεργάτες, 2008). Τα παιδιά που βιώνουν θυματοποίηση σε αντίθεση με τους συνομήλικούς τους, είναι πιθανότερο να προέρχονται από οικογένειες με ιστορικό παιδικής κακοποίησης, φτώχης προσκόλλησης και αδυναμίας διαχείρισης συγκρούσεων (Perry και συνεργάτες, 1992). Οι Gluek και Gluek (1950), σε πρώιμη μελέτη τους, βρήκαν ότι τα παραβατικά παιδιά επηρεάζουν τους γονείς τους, προκαλώντας χαμηλή επίβλεψη και αδύναμη προσκόλληση γονέα–παιδιού. Η ανασφαλής προσκόλληση, παρουσιάζεται από πολλούς ερευνητές ως παράγοντας κινδύνου για μείωση της αντίστασης του ατόμου σε περιόδους άγχους και οδηγεί σε δυσκολίες προσαρμογής, προκαλώντας συναισθηματικά προβλήματα (Bowlby, 1988· Mikulincer και Shaver, 2007). Έτσι, το άγχος, οδηγεί τα άτομα σε αρνητικές σκέψεις και συναισθήματα τα οποία με τη σειρά τους, μπορούν να προκαλέσουν γνωστική αποδιοργάνωση και σε μερικές περιπτώσεις, ψυχοπαθολογία. Επόμενο βήμα, είναι η εφαρμογή στρατηγικών πρόληψης και απενεργοποίησης για διατήρηση της ηρεμίας και του αισθήματος ασφάλειας με παρεμπόδιση του συναισθήματος. Όσον αφορά τις ατομικές σχέσεις, η αρνητική συμπεριφορά μπορεί να προκαλέσει επιθετικότητα, αποξένωση και μοναξιά (Cassidy και Shaver, 2008). Η αγχώδης προσκόλληση, συσχετίζεται θετικά με το στρες, την κατάθλιψη, τις διατροφικές διαταραχές, τις διαταραχές στη χρήση ουσιών, τις διαταραχές σχέσεων και την οξεία διαταραχή προσωπικότητας (Mikulincer και Florian, 2001· Mikulincer και Shaver, 2007). Αυτές οι διαταραχές, συνδέονται συνήθως με την ανάπτυξη του φαινομένου εκφοβισμού/θυματοποίησης. Η επιστημονική βιβλιογραφία έχει προτείνει αναθεώρηση των κριτηρίων της διαταραχής προσκόλλησης, προκειμένου να περιλαμβάνουν την επιθετικότητα και τα προβλήματα ελέγχου των παρορμήσεων ως διαγνωστικά κριτήρια, ιδιαίτερα σε μεγαλύτερα παιδιά που έχουν ιστορικό πρόωρης διακοπής του δεσμού προσκόλλησης (π.χ. Levy και Orfano, 1998). Άτομα με ανασφαλής προσκόλληση, είναι πολύ πιθανότερο να επιδείξουν αντικοινωνικά γνωρίσματα (π.χ. δεν νοιάζονται για τα συναισθήματα των άλλων), χαρακτηριστικά σκληρότητας και απάθειας

(Fite και συνεργάτες, 2008), καθώς και αυξημένες περιπτώσεις εξωτερικευμένης συμπεριφοράς κατά τη διάρκεια της γυμνασιακής – λυκειακής εκπαίδευσης (Allen και συνεργάτες, 2007· Kennedy και Kennedy, 2007). Αντίθετα, άτομα με ασφαλή προσκόλληση, τείνουν να κρίνουν τους άλλους με δικαιότερο τρόπο, επιδεικνύοντας καλύτερες δεξιότητες επίλυσης διαπροσωπικών προβλημάτων – συγκρούσεων (Fite και συνεργάτες, 2008) και χαμηλότερα επίπεδα επιθετικότητας (Constantino και συνεργάτες, 2006· Cummings-Robeau και συνεργάτες, 2009). Παιδιά με λιγότερο στοργικές και υποστηρικτικές μητέρες, είναι πιθανότερο να κατατάσσουν τον εαυτό τους ως θύματα, ενώ παιδιά με ίδιο μοτίβο πατρικής στοργής και υποστήριξης, είναι πιο πιθανόν να αναφέρουν ανάπτυξη επιθετικής συμπεριφοράς (Mohrs, 2006). Παρόμοια, η υπερπροστατευτική μητρότητα, παρουσιάστηκε να συνδέεται με υψηλά επίπεδα θυματοποίησης από την πλευρά των παιδιών τους, ενώ η μητρική κατάθλιψη, βρέθηκε να συνδέεται τόσο με συμπεριφορές θυματοποίησης, όσο και εκφοβισμού από τα παιδιά τους (Georgiou, 2008).

Όσον αφορά στους νέους και ενήλικες, πολύ λίγες μελέτες έχουν δημοσιευθεί μέχρι σήμερα, σε σχέση με την προσκόλληση. Οι Ireland και Power (2004), ερεύνησαν το στυλ προσκόλλησης και τις συμπεριφορές εκφοβισμού σε δείγμα ($N=220$) παραβατικών ενηλίκων και νέων ανδρών. Βρήκαν περιορισμένες, αλλά σημαντικές διαφορές στην προσκόλληση απόρριψης, με τους θύτες/θύματα να ανέφεραν υψηλότερα επίπεδα αποφυγής από ότι οι άλλες κατηγορίες θυτών. Παράλληλα, εντόπισαν ότι οι θύτες, αλλά και αυτοί που δεν εμπλέκονται σε τέτοιες συμπεριφορές, παρουσίασαν χαμηλότερα επίπεδα αποφυγής. Η μελέτη αποδεικνύει ότι, οι διάφορες κατηγορίες ατόμων που εμπλέκονται στον εκφοβισμό, διαθέτουν εγγενή χαρακτηριστικά που μπορούν να υποβοηθήσουν στη διάκριση μεταξύ τους. Κατά συνέπεια, υπήρχαν διαφορές μεταξύ των κατηγοριών εκφοβισμού, σε σχέση με το στυλ προσκόλλησης.

2.2.2. Εκφοβισμός/Θυματοποίηση και Ανθεκτικότητα

Η απουσία βιβλιογραφίας σχετικής με την ανάπτυξη ανθεκτικότητας σε θύματα συμπεριφορών εκφοβισμού, οδηγεί συνειρμικά στην υπόθεση ότι, εφόσον η εμφάνισή της προϋποθέτει την παρουσία κάποιου τραύματος, όπως η παιδική κακοποίηση (Anderson, 1997· Rutter, 2007), η φτώχεια (Garmezy, 1993) και η συναισθηματικά απαιτητική εργασία (Horwitz, 1998), ως τέτοιο μπορεί να θεωρηθεί και το αποτέλεσμα των εκφοβιστικών συμπεριφορών. Μάλιστα, η Heugten (2012), υποστηρίζει ότι αυτή η πιθανότητα έχει αγνοηθεί από την επιστημονική κοινότητα, δίνοντας στην ανάλυσή της διάσταση ομαδικότητας, πέραν του ατομικού χαρακτήρα της ανθεκτικότητας. Ωστόσο,

καταλήγει ότι η ανθεκτικότητα δεν αποτελεί μια απόλυτη τιμή που κατέχεται ή απουσιάζει από ένα άτομο, αλλά μπορεί δυνητικά να αναπτυχθεί στην πορεία του χρόνου και οι ευκαιρίες για να γίνει αυτό, εξαρτώνται από το πλαίσιο.

Είναι, βέβαια, ήδη γνωστό ότι, ενώ η τυπική συσχέτιση μεταξύ εκφοβισμού και ανάπτυξης προβλημάτων συμπεριφοράς σε μεταγενέστερο στάδιο είναι μέτρια, το γεγονός ότι μια ομάδα ατόμων-θύτων μετατρέπεται σε ενήλικους παραβάτες ενώ άλλη, ξεπερνά το πρόβλημα, χωρίς οποιαδήποτε τυπική παρέμβαση, αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον (Bender και Löser, 2011). Κατά παρόμοιο τρόπο, δημιουργείται το ερώτημα, γιατί κάποια θύματα εκφοβισμού κατά τη διάρκεια της ανάπτυξής τους, αλλά και κατά την ενήλικη ζωή τους, παρουσιάζουν συνεχή ψυχολογικά προβλήματα υγείας και κάποια άλλα καταφέρνουν να σπάσουν τον κύκλο διατηρώντας τη ψυχική τους ισορροπία;

Μελέτες που έγιναν, αποδεικνύουν ότι το γεγονός αυτό, οφείλεται κατά βάση στην ανθεκτικότητα που αναπτύσσει το άτομο – θύμα του εκφοβισμού (Löser και Bender, 2003; Masten, 2011· Rutter, 2012), η οποία μπορεί να έχει μορφές άμεσου προστατευτικού παράγοντα προβλέποντας μικρή πιθανότητα εμφάνισης βίας, ή ουδέτερου προστατευτικού παράγοντα, περιορίζοντας την πιθανότητα εμφάνισης βίαιης συμπεριφοράς στην παρουσία παραγόντων κινδύνου (Löser και Farrington, 2012).

Ενώ πολλοί από τους παράγοντες κινδύνου για την ανάπτυξη του εκφοβισμού είναι ήδη γνωστοί, υπάρχουν πολύ λίγοι παράγοντες οι οποίοι δεικνύουν ανθεκτικότητα στα αρνητικά επακόλουθα του φαινομένου αυτού (Baldry και Farrington, 2005), αλλά και για την αιτιώδη διαδικασία με την οποία ενεργοποιούνται.

Η McVie (2005), η οποία μελέτησε τις επιπτώσεις του εκφοβισμού σε εφήβους ηλικίας 13–16 χρόνων και ακολούθως τα αποτελέσματά του σε αυτούς, όταν έφταναν στην ηλικία των 17 χρόνων, εντόπισε ότι υπάρχουν τρία επίπεδα προστασίας κατά του εκφοβισμού, καθένα από τα οποία αντιπροσωπεύει ένα φάσμα παραγόντων ανθεκτικότητας. Οι παράγοντες αυτοί, μπορούν να προστατεύσουν άμεσα τα άτομα από τα αρνητικά επακόλουθα του εκφοβισμού ή μπορούν να αντιδράσουν με άλλους παράγοντες κινδύνου μετριάζοντας τα αρνητικά τους αποτελέσματα:

(α) Επίπεδο ατομικών χαρακτηριστικών, περιλαμβανομένου του φύλου (Underwood και Rosen, 2011), της επιτυχούς σχολικής ολοκλήρωσης (Woods και Wolke, 2004) και χαρακτηριστικά προσωπικότητας, όπως η αυτοεκτίμηση, η παρορμητικότητα και η μοναξιά (Marini, Dane, και Bosacki, 2006· Patchin & Hinduja 2010).

(β) Επίπεδο οικογενειακών χαρακτηριστικών, περιλαμβανομένης της οικογενειακής σταθερότητας, του κοινωνικοοικονομικού επιπέδου (Arsenault και συνεργάτες, 2010) και της θετικής οικογενειακής καθοδήγησης (Bowes, Maughan, Caspi, Moffitt και Arseneault, 2010).

(γ) Κοινωνικό πλαίσιο ή κοινοτικό επίπεδο, περιλαμβανομένης της χαμηλής εγκληματικότητας, αλλά και της μη προνομιούχας και αποδιοργανωμένης γειτονιάς (Mykota και Muhajarine, 2005).

Σύμφωνα με την ίδια, οι προσπάθειες παρεμπόδισης του εκφοβισμού είναι απαραίτητο να στοχεύουν στα νεαρά άτομα που βιώνουν το φαινόμενο, είτε ως θύματα, είτε ως θύτες, προκειμένου να περιοριστούν προβλήματα προσαρμογής τους στα τελικά στάδια της εφηβείας, τα οποία μπορούν κάλλιστα να προετοιμάσουν το δρόμο για αρνητικά επακόλουθα στην ενηλικίωση. Η παρέμβαση στο σχολικό πλαίσιο, η οποία θα πρέπει να επικεντρώνεται στη θετική ψυχική ενίσχυση, στη βελτίωση των κοινωνικών σχέσεων και στη μείωση της περιθωριοποίησης μεταξύ των μαθητών, μπορεί να αποβεί ιδιαίτερα ευεργετική για θύτες και θύματα (McVie, 2005).

Αν και στο στρατιωτικό πλαίσιο δεν έχουν γίνει μέχρι σήμερα μελέτες που να εξετάζουν την επίδραση ή τη συσχέτιση της ανθεκτικότητας σε σχέση με τον εκφοβισμό, υπάρχει μερική εξέταση της αλληλεπίδρασής τους στο εργασιακό περιβάλλον, γεφυρώνοντας έτσι το ηλικιακό κενό από το σχολείο μέχρι την ενηλικίωση. Οι μελέτες επικεντρώνονται, κυρίως, στην αντίδραση του θύματος, στις στρατηγικές αντιμετώπισης των εκφοβιστικών συμπεριφορών, καθώς και στους παράγοντες που επηρεάζουν την ανθεκτικότητα/ευαισθησία, έναντι των πολλαπλών τους συνεπειών (Einarsen και Mikkelsen, 2003· Einarsen και Raknes, 1997· Hoel, Faragher, και Cooper, 2004· Mikkelsen και Einarsen, 2002). Στον χώρο εργασίας, ο εκφοβισμός και η ψυχολογική παρενόχληση μπορεί να περιλαμβάνουν καθημερινή ταπείνωση, συνεχείς επικρίσεις, ακατάλληλες παρατηρήσεις σχετικά με τα σωματικά ή ψυχολογικά χαρακτηριστικά του θύματος, σεξουαλικές προτάσεις και ακατάλληλες, μη ρεαλιστικές πολλές φορές απαιτήσεις, που υπονομεύουν την αξιοπρέπεια του ατόμου και που μπορούν να επηρεάσουν την ψυχοσωματική του υγεία (World Health Organization, 2005).

Σύμφωνα με μελέτες, ο εκφοβισμός θεωρείται ως ένας από τους σημαντικότερους ψυχοκοινωνικούς παράγοντες άγχους στον εργασιακό χώρο (Einarsen, Hoel, Zapf, και Cooper, 2003). Η ποιότητα των διαπροσωπικών σχέσεων των εργαζομένων (World Health Organization, 2004a), καθώς και οργανωτικοί παράμετροι (Department of Health, 2001), μπορούν να επηρεάσουν σημαντικά την ψυχική τους υγεία, είτε ως παράγοντες κινδύνου,

είτε ως προστατευτικοί παράγοντες που επενεργούν κατά άμεσο ή έμμεσο τρόπο στα αρνητικά αποτελέσματα του εκφοβισμού. Μεταξύ των στρατηγικών αντιμετώπισης των ανεπιθύμητων αυτών συνεπειών, περιλαμβάνονται προγράμματα ατομικής ενίσχυσης της ανθεκτικότητας και των ικανοτήτων των εργαζομένων για θετική προσαρμογή (Jordan και συνεργάτες, 2003). Επίσης, το ευρύτερο κοινωνικό – οργανικό πλαίσιο, μπορεί να επηρεάσει θετικά τις προσπάθειες αυτές, με ενίσχυση της ανθεκτικότητας και της προσαρμοστικότητας στα νέα ή εναλλακτικά καθήκοντα των εργαζομένων. Η προώθηση κατάλληλων διοικητικών πρακτικών, η ανάπτυξη προγραμμάτων για στήριξη μεταξύ συναδέλφων, η εξασφάλιση θετικών διαδικασιών αξιολόγησης, η παροχή ευκαιριών για κοινωνική δικτύωση στον εργασιακό χώρο και η ανάπτυξη αποτελεσματικών πολιτικών, μπορούν να συμβάλουν στην αντιμετώπιση της παρενόχλησης και του εκφοβισμού (Tehrani, 2014).

2.2.3. Θρησκευτικότητα και Αντικοινωνική Συμπεριφορά

Ο συνολικός χάρτης της ψυχολογικής και πνευματικής υγείας του McMinn (1996), μας καθοδηγεί προς μια ολοκληρωμένη και αμοιβαία εικόνα της χριστιανικής αυτοφροντίδας: «Μια ακριβής αίσθηση του εαυτού, μας επιτρέπει να αναγνωρίσουμε την ευθύνη μας στο Θεό, στους άλλους και στον εαυτό μας. Έχοντας μια υγιή συνειδητοποίηση της ευθραυστότητάς μας, αυτό μας κρατάει ταπεινούς και μάς βοηθά να καταπολεμήσουμε τη φυσική μας τάση προς εγωκεντρισμό. Οι θεραπευτικές σχέσεις μας επιτρέπουν να βιώνουμε τη χάρη Του, κατά τη διάρκεια των δοκιμασιών της ζωής» (σελ. 44-45).

Ουσιαστικά, η παραπάνω άποψη, καθορίζει τη σχέση μεταξύ του εαυτού και της θρησκευτικότητας, εισάγοντας τη γνωστική θεωρία στην αυτοπραγμάτωση του ατόμου και κατ' επέκταση στην προαγωγή της ψυχικής του υγείας. Ο αυτοέλεγχος, ονομάστηκε «ηθικός μυς» για τον θετικό του αντίκτυπο στην ηθική συμπεριφορά (Baumeister και Exline, 1999· Gino, Schweitzer, Mead και Ariely, 2011, Mead, Baumeister, Gino, Schweitzer, και Ariely, 2009· Muraven, Pogarsky και Shmueli, 2006). Σύμφωνα με τον Rozin (1999), η ηθικοποίηση του αυτοελέγχου, μπορεί να οριστεί ως η διαδικασία με την οποία οι προτιμήσεις τού αυτοελέγχου μετατρέπονται σε αξίες.

Μόλις νομιμοποιηθεί ο αυτοέλεγχος, γίνεται ζήτημα σωστού και λάθους, με το να θεωρείται ως ένα ηθικά σημαντικό χαρακτηριστικό, η αποτυχία του οποίου αποτελεί ηθική καταδίκη (Graham και συνεργάτες, 2011· Horberg, Oveis, Keltner, και Cohen, 2009· Rozin, 1999· Skitka, Hanson και Wisneski, 2017). Ο αυτοέλεγχος θεωρήθηκε ως η

ικανότητα καταστολής των άμεσων προσωπικών επιθυμιών στην υπηρεσία των μακροπρόθεσμων στόχων και αξιών (Baumeister, Vohs, και Tice, 2007). Η καταστολή των παρορμήσεων και των επιθυμιών, είναι ένας σημαντικός τρόπος με τον οποίο οι ομάδες μπορούν να ενισχύσουν τη συλλογικότητα. Για παράδειγμα, η αυτοσυγκράτηση κάνει τους ανθρώπους μέσα σε ομάδες, λιγότερο επιρρεπείς σε συγκρούσεις και πιο ικανούς να συμμορφωθούν με τους κανόνες των ομάδων (DeWall, Baumeister, Gailliot και Maner, 2008· DeWall, Baumeister, και Vohs, 2008· Joosten, Van Dijke, Van Hiel και De Cremer, 2015).

Οι McCullough και Willoughby (2009), επανεξέτασαν τα στοιχεία που υποστηρίζουν την άποψη ότι η θρησκευτικότητα αυξάνει την επίτευξη στόχων αυτοελέγχου, μέσω της αγιοποίησής τους, ορίζοντάς τους ως διαδικασία με την οποία οι στόχοι αποδίδονται σε μια ιερή πηγή (Emmons, 1999). Οι Mooijman και συνεργάτες (2017), χρησιμοποιώντας τη θεωρία των ηθικών θεμελίων (Moral Foundations Theory – MFT, Graham και συνεργάτες, 2013) διερεύνησαν το πώς τα διάφορα σύνολα των ηθικών αξιών, συμβάλλουν στη ηθικοποίηση του αυτοελέγχου. Μεταξύ άλλων, εντόπισαν ότι η θρησκευτικότητα, συνδέεται θετικά με τη νομιμοποίηση του αυτοελέγχου, χάρη στη θετική υποστήριξη των θρησκευτικών ατόμων για δεσμευτικά ηθικά θεμέλια. Τα θρησκευτικά άτομα μπορεί να βιώσουν τον αυτοέλεγχο ως ανάγκη για να ανήκουν σε ηθικές κοινότητες. Μέσα από μια σειρά επτά μελετών των DeWall και συνεργάτες (2014), διαφάνηκε ότι ο αυτοέλεγχος, μεσολαβεί στη σχέση θρησκείας και συμπεριφορών χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών, τόσο μεταξύ δειγμάτων που ανήκουν στην ίδια κοινότητα, όσο και διαπολιτισμικών δειγμάτων ενηλίκων. Η επιπρόσθετη αξία της έρευνας αυτής, βασίζεται στο γεγονός ότι εξετάζεται και μη χριστιανικό δείγμα ατόμων, δίνοντας στη θρησκεία έννοια διαπολιτισμικής θρησκευτικής κουλτούρας.

Όπως ανασκοπήθηκε από τον Francis (2000), η εμπειρική έρευνα έχει εντοπίσει ότι η θρησκευτικότητα των εφήβων, συνδέεται με την ενσυναίσθηση (Francis και Pearson, 1987) και αρνητική οπτική στη χρήση ναρκωτικών ουσιών και αλκοόλ (Francis και Mullen, 1993· Hadaway, Elifson, και Peterson, 1984). Οι Frank και Kendall (2001), αναφέρουν, επίσης, πολλές μελέτες που υπογραμμίζουν τις θετικές συσχετίσεις μεταξύ εφηβικής θρησκευτικότητας και άλλους δείκτες ψυχικής υγείας και ευημερίας, συμπεριλαμβανομένης της ακαδημαϊκής προσαρμοστικότητας (Hyde, 1990) και του μειωμένου αριθμού αυτοκτονικών ιδεασμών (Donahue και Benson, 1995).

Από μελέτες, διαφάνηκε, επίσης, ότι η θρησκευτική έκφραση, επηρεάζεται από την ηλικία, το οικογενειακό περιβάλλον, αλλά και το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο

οποίο ασκείται. Σε έρευνά του ο Engebretson (2002), με δείγμα ($N = 338$) νέων ανδρών και γυναικών ηλικίας 14 ετών που φοιτούσαν σε καθολικό σχολείο στην Αυστραλία, διαπιστώθηκε ότι οι αξίες μαζί με τη δικαιοσύνη, αποτελούν μία από τις πέντε θρησκευτικές διαστάσεις στη νεολαία. Η διάσταση αυτή, υπογραμμίζει τη σχέση της νεολαίας αναφορικά με τη θρησκευτικότητα και την εκτίμηση του αισθήματος δικαιοσύνης, όπως ορίζεται από μια ανησυχία για τα άτομα που βρίσκονται σε μειονεκτική θέση και την αλτρουιστική επιθυμία τους να θέτουν τους εαυτούς τους ως υπεύθυνους για την ευημερία των άλλων. Σύμφωνα με τους Van Dyke και Elias (2007), η διάσταση των σχέσεων, περιγράφει ουσιαστικά το άνοιγμα της νεολαίας στις θρησκευτικές παρεμβάσεις σημαντικών ανθρώπων στη ζωή τους. Ενώ μπορεί να μην αποκαλύπτει απαραίτητως πολλά για τη θρησκευτική έκφραση της νεολαίας, εντούτοις αφήνει την εντύπωση ότι μπορούν να αποδεχτούν την έντονη επιρροή των σημαντικών ανθρώπων στη θρησκευτική τους ζωή, όπως είναι οι μητέρες τους. Τη διασύνδεση των ευεργετικών διαστάσεων της θρησκευτικότητας της μητέρας, σε σχέση με την ανάπτυξη χρόνιας διαταραχής εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων διαταραχών στη μετέπειτα ζωή των παιδιών τους, εντόπισαν συναφώς και οι Kendler και συνεργάτες (1997).

Βέβαια, η θρησκευτικότητα όπως αυτή εκφράζεται υποκειμενικά από το κάθε άτομο, μπορεί να αποδώσει και αρνητικά ψυχολογικά αποτελέσματα. Σε παλαιότερες μελέτες που συσχέτιζαν τη θρησκευτική συμμετοχή με τις κοινωνικές αξίες και συμπεριφορές, τα τυπικά αποτελέσματα δεν περιλάμβαναν ουσιαστικές διαφορές μεταξύ των ομάδων που συμμετείχαν. Απεναντίας, στην έρευνα των Allport και Kramer (1946) καθώς και του Rokeach (1970), τα πλέον θρησκευόμενα άτομα, βρέθηκαν να ανησυχούν λιγότερο για το αίσθημα δικαιοσύνη για τις φυλετικές μειονότητες, να είναι λιγότερο ελεύθεροι από συναισθήματα αυταρχισμού και εθνοκεντρισμού (Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson και Sanford, 1950· Gough, 1951) και να λαμβάνουν παρόμοιες αξιολογήσεις με τα μη θρήσκα άτομα, σχετικά με κάποια χαρακτηριστικά, όπως η γνήσια αγάπη, η συμπόνια, η συμπάθεια για τους άλλους και το να είναι κάποιος «Καλός Σαμαρείτης» (Cline και Richards, 1965).

Αν και μετέπειτα αναλύσεις εντόπισαν ότι αρκετά από τα αντικρουόμενα αποτελέσματα των παραπάνω ερευνών οφείλονται κατά ένα μεγάλο βαθμό στις αδυναμίες των εργαλείων μέτρησης, η θρησκεία δεν φαίνεται να ενθαρρύνει πάντα τη συμπόνια και την ανταπόκριση στις ανάγκες των άλλων, αλλά ενδεχομένως να τις απομακρύνει (Batson και Gray, 1981).

Για την επιβεβαίωση αυτής της θεωρίας, οι Batson και συνεργάτες (1986), εισήγαγαν δύο νέους ορισμούς, ως υποκειμενικούς τρόπους αντίληψης της θρησκευτικότητας. Την *εσωτερική με εγγενές τέλος*, που έχει πλέον διαμορφωθεί και δεν επηρεάζεται από εξωγενείς παράγοντες και την *ανοικτού τέλους*, η οποία διατηρεί το άτομο σε μια συνεχή κατάσταση αναζήτησης και βελτίωσης του εαυτού και των πεποιθήσεών του. Στην έρευνά τους, εντόπισαν ότι, η ύπαρξη αυξημένης θρησκευτικότητας ως ένα εγγενές τέλος για τα άτομα αυτά, συνδέεται με λιγότερες φυλετικές προκαταλήψεις, όταν η προκατάληψη είναι εμφανής, αλλά όχι όταν είναι συγκεκριμένη. Ταυτόχρονα, εντοπίστηκε ότι η αυξημένη θρησκευτικότητα κατά ένα διαφορετικό τρόπο, ο οποίος τοποθετείται ως μια ανοικτού τέλους αναζήτηση του ατόμου, συνδέεται με την εμφάνιση λιγότερων φυλετικών προκαταλήψεων, ακόμη και όταν η προκατάληψη είναι συγκεκριμένη.

Κατά παρόμοιο τρόπο, οι Benson και συνεργάτες (1992), διαχώρισαν τα ήδη των παραβάσεων των αντικοινωνικών συμπεριφορών, τα οποία μπορούν να επηρεαστούν περισσότερο από τη θρησκευτικότητα. Έτσι, εντόπισαν ότι η θρησκευτικότητα έχει βαθιά ανασταλτική επίδραση σε εγκλήματα «χωρίς θύματα», σε σχέση με εκείνα που αφορούν εγκλήματα κατά ανθρώπων (π.χ. κλοπή, βανδαλισμός, επιθετικότητα).

Το παραπάνω εύρημα σε συνδυασμό με την υποκειμενικότητα της διατύπωσης και αντίληψης της θρησκευτικότητας (Allport, 1966), καθώς και τον επηρεασμό της από το κοινωνικό πλαίσιο (Granqvist, 2010· Carothers και συνεργάτες, 2005), ενδέχεται να αποτελούν αιτίες για μη εντοπισμό άμεσης επίδρασής της, πάνω στις συμπεριφορές εκφοβισμού και θυματοποίησης, μέσα στο στρατιωτικό περιβάλλον.

2.2.4. Προσκόλληση και Ανθεκτικότητα

Ο Bowlby (1980), επέδειξε ότι η απώλεια μιας φιγούρας προσκόλλησης κατά τη βρεφική ηλικία, σχετίζεται με την ανάπτυξη ψυχοπαθολογίας ή δυσκολίας προσαρμογής. Ωστόσο, κάποια άτομα αντεπεξέρχονται των μεγάλων δυσκολιών και προκλήσεων της ζωής με αποτέλεσμα να παρουσιάζουν εντελώς αντίθετα αποτελέσματα. Το Συνοπτικό Λεξικό της Ψυχολογίας (2008) της Αμερικανικής Ψυχολογικής Εταιρείας (APA), καθόρισε αυτή τη διαδικασία και το αποτέλεσμα της επιτυχούς προσαρμογής σε δύσκολες προκλήσεις της ζωής μέσα από ψυχικές – συναισθηματικές διεργασίες, συμπεριφορική ευελιξία και προσαρμογή σε εξωτερικές και εσωτερικές απαιτήσεις, ως ανθεκτικότητα.

Ουσιαστικά, μεταξύ προσκόλλησης, ανθεκτικότητας και προσαρμογής, δεν υπάρχει πάντα μια απλή και ξεκάθαρη γραμμική σχέση. Οι Shibue και Kasai (2014), σε

έρευνά τους με δείγμα ($N = 272$) φοιτητές πανεπιστημίου στην Ιαπωνία με ΜΟ ηλικίας τα 19.5 έτη, εντόπισαν μερική συσχέτιση μεταξύ της ασφαλούς προσκόλλησης και της ανθεκτικότητας, όμως περιορισμένη συσχέτιση μεταξύ προσκόλλησης γενικότερα και ανθεκτικότητας, εντοπίζοντας ότι στη σχέση αυτή πρέπει να παρεμβάλλονται και άλλοι παράγοντες. Επίσης, εντόπισαν μερική συσχέτιση μεταξύ των ατόμων με ανασφαλή προσκόλληση και υψηλή ανθεκτικότητα σε σχέση με την ασφάλεια που κέρδισαν συνεπεία άλλων παραγόντων. Παρ' όλα αυτά, η προσαρμογή μπορεί να επιτευχθεί και μέσα από ανασφαλή μοτίβα προσκόλλησης, εφόσον δημιουργηθούν κατάλληλες συνθήκες στο κοινωνικό πλαίσιο. Οι ίδιοι ερευνητές, εντόπισαν ότι ένα κορίτσι 6 ετών με προσκόλληση αποφυγής, κατάφερε να προσαρμοστεί στο περιβάλλον της μέσα από τη σχέση της με το δάσκαλό της, ο οποίος της προσέφερε στοργή και φροντίδα που της επέτρεψαν να αναπτύξει αισθήματα εμπιστοσύνης στο πρόσωπό του, στον εαυτό της και στους άλλους (Shibue και Kasai, 2012). Το εύρημα αυτό, συνάδει με τη θεωρία των Pearson και συνεργάτες (1994), ότι δηλαδή άτομα που κέρδισαν την ασφαλή προσκόλληση σπάζοντας τον κύκλο βίας και τις αρνητικές συνθήκες στο περιβάλλον τους με τη βοήθεια άλλων σημαντικών φιγούρων που τους χάρισαν στοργή και στήριξη, άλλαξαν το στυλ προσκόλλησής τους, καθώς και τα εσωτερικά ενεργά τους μοντέλα. Παράλληλα, φαίνεται να ενίσχυσαν σημαντικά την ανθεκτικότητά τους, όσο και τα άτομα με ασφαλή προσκόλληση (Shibue και Kasai, 2014). Επιπλέον, μια θετικά συναισθηματική σχέση γονέα – παιδιού και ο ασφαλής δεσμός που αναπτύσσεται μεταξύ τους, αποτελούν άμεσο προστατευτικό παράγοντα στην ανάπτυξη του ατόμου, παρέχοντας ουσιαστικά ένα είδος ανθεκτικότητας με προστατευτικά αποτελέσματα που ουδετεροποιούν και προλαμβάνουν μεγάλο μέρος των προβλημάτων από παραβατικές συμπεριφορές, συνεπεία παραγόντων κινδύνου (Löser και Farrington, 2012).

Αναφορικά με το στρατιωτικό περιβάλλον, φαίνεται να μην υπάρχουν μελέτες που να καταπιάνονται άμεσα με τη σχέση της προσκόλλησης και της ανθεκτικότητας σε προσωπικό που υπηρετεί στις Ένοπλες Δυνάμεις. Παρ' όλα αυτά, φαίνεται να εξετάστηκε επαρκώς ο ρόλος του κοινωνικού πλαισίου της οικογένειας και της ανθεκτικότητας σε παιδιά στρατιωτικών οικογενειών, τα οποία θεωρούνται ευπαθής πληθυσμός για ανάπτυξη ψυχολογικών προβλημάτων. Η δυσκολία της στρατιωτικής ζωής, οι συχνές μετακινήσεις, καθώς και ο χωρισμός από τους επαγγελματίες γονείς τους κατά τη διάρκεια πολεμικών αποστολών, φαίνεται να τα αποδιοργανώνει προκαλώντας τους αρκετές παρενέργειες. Εντούτοις, αρκετοί ερευνητές έχουν παρατηρήσει ότι τα περισσότερα παιδιά από αυτά, τα καταφέρνουν περίφημα (Easterbrooks, Ginsburg και Lerner, 2013). Το γεγονός αυτό,

οφείλεται κατά βάση στο υποστηρικτικό κοινωνικό δίκτυο, κυρίως αυτό της οικογένειας, με τη φυσική, ψυχική και συναισθηματική διαθεσιμότητα ευαίσθητων ενηλίκων. Η ασφαλής προσκόλληση, μπορεί να μετριάσει τις ψυχολογικές συνέπειες από φυσικές καταστροφές, κοινωνική βία και άλλες σοβαρές πηγές άγχους, όπως ο αποχωρισμός με στρατιωτικό γονέα που μεταβαίνει σε πολεμική αποστολή για μεγάλο χρονικό διάστημα. Η οικογένεια, παρέχοντας ασφάλεια και σταθερότητα κατά τις δύσκολες στιγμές, μπορεί να βοηθήσει τα νεαρά άτομα να δώσουν νόημα στην ίδια την αντιξοότητα που περνούν και να επιβεβαιώσουν τις δυνατότητές τους. Μέσα από το αίσθημα της διασύνδεσης, μπορούν να αισθανθούν αμοιβαία υποστήριξη με τα υπόλοιπα μέλη της και να βοηθηθούν σε δύσκολες καταστάσεις που διέρχονται μέσα στο πλαίσιο των οικογενειακών αξιών (Walsh, 2011).

Ειδικά για τα παιδιά στρατιωτικών, οι σχέσεις και οι δεσμοί που αναπτύσσονται μεταξύ των μελών των οικογενειών τους, τα βοηθά να βρουν νόημα μέσα από τη συνεισφορά τους στην ασφάλεια του έθνους. Κατ' επέκταση, η ανθεκτικότητα προάγεται μέσα από την αυτο-επιβεβαίωση και τις επιπλέον ευθύνες που αναλαμβάνουν τα παιδιά αυτά, τα οποία αντιλαμβάνονται τις εμπειρίες που βιώνουν, όχι ως επιπλέον φορτίο, αλλά ως ένα είδος «μεταλλίου τιμής» (Easterbrooks, Ginsburg και Lerner, 2013). Οι συγγραφείς καταλήγουν στην άποψη ότι η διαδικασία της ανθεκτικότητας σε νέους ανθρώπους που συνδέονται με το στρατό, λειτουργεί κατά παρόμοιο τρόπο με τους συνομήλικούς τους στον λοιπό πληθυσμό, πλην όμως το άγχος που αντιμετωπίζουν στο ιδιαίτερο αυτό κοινωνικό πλαίσιο, μπορεί να χαρακτηριστεί ως μοναδικό.

2.2.5. Προσκόλληση και Θρησκευτικότητα

Η θεωρία της προσκόλλησης, όπως αυτή αναπτύχθηκε από τον John Bowlby (1969) προσφέρει ένα εν δυνάμει ισχυρό θεωρητικό υπόβαθρο για την ψυχολογία της θρησκείας. Από τα αποτελέσματα της έρευνάς του, διαφαίνεται ότι ο Θεός και η θρησκεία, δυνατό να διαδραματίζουν αντισταθμιστικό ρόλο για ανθρώπους με ιστορικό προσκόλλησης αποφυγής, ειδικότερα αυτών που η μητέρα τους δεν θρήσκευε ιδιαίτερα. Τα ευρήματά τους, κυρίως σε ότι αφορά τη σχέση των ατόμων με το Θεό, συνάδουν μερικώς με την ιδέα της Ainsworth (1985), η οποία θεωρεί ότι οι γονείς, μπορούν να αναπληρωθούν από μια σειρά άλλων σημαντικών ανθρώπων στη ζωή των παιδιών, οι οποίοι τους παρέχουν ασφάλεια. Τέτοιοι σημαντικοί άλλοι, μπορούν να είναι συγγενείς, δάσκαλοι, μέντορες, ιερείς ή θεραπευτές, χωρίς ωστόσο να γίνεται αναφορά στο Θεό ή σε κάποια θρησκεία.

Η συχνά αναφερόμενη θετική συσχέτιση μεταξύ της εικόνας του Θεού και της εικόνας του εαυτού ή της αυτοεκτίμησης (Jolley, 1983), ενδέχεται να συνάδει με τη θεωρία του Bowlby, ότι τα μοντέλα του εαυτού και τα μοντέλα της φιγούρας προσκόλλησης, τείνουν να επενεργούν συμπληρωματικά. Έτσι, για παράδειγμα, όταν τα άτομα βλέπουν τις φιγούρες προσκόλλησης ως πηγή αγάπης και φροντίδας, τείνουν και τα ίδια να θεωρούν τον εαυτό τους ως άξιο αγάπης και φροντίδας (Kirkpatrick και Shaver, 1990).

Οι Kirkpatrick και Shaver (1990), αναφορικά με τη σχέση της γονικής προσκόλλησης και της μετέπειτα σχέσης του ατόμου με το Θεό, πρότειναν δύο βασικές υποθέσεις: της ανταπόκρισης και της ανταμοιβής. Με την υπόθεση της ανταπόκρισης, εισηγήθηκαν ότι, τα εσωτερικά ενεργά μοντέλα που αναπτύσσονται κατά την αρχική σχέση προσκόλλησης μεταξύ γονέα – παιδιού, μπορούν να αντικατοπτρίζονται σε μετέπειτα σχέσεις προσκόλλησης του ατόμου, ακόμα και με το Θεό. Έτσι, αν η γονική προσκόλληση είναι ασφαλής, η προσκόλληση με το Θεό θα είναι επίσης ασφαλής και το αντίθετο, στην περίπτωση της ανασφαλούς προσκόλλησης. Με την υπόθεση της ανταμοιβής, εισηγήθηκε ότι η σχέση ενός ατόμου με το Θεό, έρχεται να λειτουργήσει ως υποκατάστατο της ανάγκης του για στοργή, που δημιουργείται από την ακατάλληλη και ανασφαλή γονική προσκόλληση. Ουσιαστικά, ο Θεός αποτελεί υποκατάστατο της φιγούρας προσκόλλησης, που ενεργοποιεί τα εσωτερικά ενεργά μοντέλα τα οποία παρέχουν στοργή, φροντίδα και ασφάλεια στο άτομο.

Από μετέπειτα έρευνες, διαφάνηκε ότι ο Θεός και η θρησκευτικότητα με την ευρύτερη έννοια, δεν επενεργούν γραμμικά στην αντίληψη του ατόμου, αλλά αρκετά πολύπλοκα. Η υπόθεση της ανταπόκρισης, εντοπίστηκε ότι ισχύει κατά βάση μόνο στα άτομα τα οποία δήλωσαν ασφαλή προσκόλληση προς τους γονείς και όχι σε αυτά με ανασφαλή προσκόλληση (Granqvist, 2002· Kirkpatrick και Shaver, 1990). Παρόμοιο μοτίβο ακολούθησαν και οι έρευνες των Granqvist (1998, 2002· Granqvist και Hagekull, 1999), παρουσιάζοντας δύο επίπεδα στην υπόθεση της ανταπόκρισης. Το πρώτο επίπεδο, αυτό της κοινωνικής ανταπόκρισης, αφορά στον ασφαλή δεσμό προσκόλλησης, κατά τον οποίο το παιδί, στο πλαίσιο της κοινωνικοποίησης που αναπτύσσεται μέσα από το δεσμό με τους γονείς του, συνήθως, υιοθετεί παρόμοιες θρησκευτικές πρακτικές και αξίες με αυτούς, επηρεάζοντας σημαντικά τη διαμόρφωση των θρησκευτικών του πεποιθήσεων ως ενήλικα. Εφόσον οι γονείς δεν πιστεύουν στο Θεό, παρόμοια το άτομο δεν διατηρεί, συνήθως, μετέπειτα θρησκευτικές αξίες. Το δεύτερο επίπεδο του εσωτερικού ενεργού μοντέλου, αφορά στην ανασφαλή προσκόλληση η οποία δεν παρέχει ουσιαστικά τις

απαιτούμενες βάσεις για κοινωνικοποίηση. Έτσι, το ενεργό νοητικό μοντέλο που αναπτύσσεται μεταξύ του εαυτού και των άλλων, επηρεάζει συνεπώς την αντίληψη του ατόμου κατά πόσο ο Θεός, αποτελεί φιγούρα τιμωρίας, συγχώρεσης, σκληρότητας ή και φροντίδας.

Σχετικά με την υπόθεση της ανταμοιβής, ο Kirkpatrick (1992· Kirkpatrick και Shaver, 1990), θεώρησε ότι ο Θεός μπορεί να λειτουργεί ως φιγούρα αναπλήρωσης, ειδικότερα μεταξύ των ατόμων των οποίων η γονική προσκόλληση είναι ανεπαρκής. Η υπόθεση αυτή, φαίνεται να έχει ισχύ στην έρευνα του Granqvist (2005), ο οποίος εντόπισε ότι οι συμμετέχοντες με ανασφαλή γονική προσκόλληση, έτειναν να εμπλέκουν το Θεό, προκειμένου να αντιμετωπίσουν δύσκολες καταστάσεις και αυτό ίσχυε περισσότερο σε αυτούς των οποίων οι γονείς δεν θρήσκευαν ιδιαίτερα. Στη δική τους έρευνα οι Kirkpatrick και Shaver (1990), εντόπισαν ότι το 44% των συμμετεχόντων με στυλ προσκόλλησης αποφυγής στη σχέση τους με τη μητέρα τους, παραδέχτηκαν ότι είχαν απότομη μεταστροφή σε θρησκευτική εμπειρία. Τα αποτελέσματα αυτά, παρουσιάστηκαν συμβατά με τα ευρήματα του Ullman's (1982), ότι δηλαδή ένα σημαντικό ποσοστό ανθρώπων που έχουν απότομη συναισθηματική μεταστροφή στη θρησκεία, ανέφεραν δυστυχισμένη παιδική ηλικία και προβληματική σχέση με τους γονείς τους. Οι Granqvist και Kirkpatrick (2004), σε μια μετα-ανάλυσή τους σχετικά με την μεταστροφή στη θρησκεία και την προσκόλληση, εντόπισαν ότι η σταδιακή ροπή προς τη θρησκευτικότητα ήταν σχετική με την κοινωνική της βάση και την ασφαλή προσκόλληση, διατηρώντας την υπόθεση της ανταπόκρισης. Παράλληλα, εντόπισαν ότι η απότομη μεταστροφή, συνδεόταν με την ανασφαλή πορεία προσκόλλησης και την συναισθηματικά εδραζόμενη θρησκευτικότητα, συναφώς με τις προβλέψεις της υπόθεσης της ανταμοιβής. Έτσι, ενώ αρχικά οι δύο προαναφερθείσες υποθέσεις παρουσιάστηκαν ως ανταγωνιστικές, αργότερα ο Kirkpatrick (2005), προκειμένου να εξηγήσει τα αποτελέσματα αντικρουόμενων ερευνών, παραδέχτηκε ότι και οι δύο μπορούν να επισυμβαίνουν, κάτω από διαφορετικές περιστάσεις.

Τα συνδυαστικά αποτελέσματα από μελέτες σχετικά με το ιστορικό προσκόλλησης και τη ρομαντική προσκόλληση έδειξαν σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικοποιημένης ανταπόκρισης, ότι η θρησκευτικότητα των ατόμων με ασφαλή χαρακτηριστικά προσκόλλησης, συνδέεται στενά με τη θρησκευτικότητα των γονέων τους. Επίσης, υποστηρίζοντας τη θεωρία της ανταπόκρισης των ενεργών εσωτερικών μοντέλων, η εικόνα του Θεού για άτομα με ασφαλή χαρακτηριστικά προσκόλλησης, είναι πιθανό να

εμφανίζεται ως φιγούρα αγάπης και φροντίδας και όχι ως φιγούρα απομάκρυνσης και ελέγχου (Granqvist και Hagekull, 2002· Kirkpatrick, 1998).

Με βάση την υπόθεση της συναισθηματικής ανταμοιβής, τα στοιχεία που προέκυψαν από την έρευνα σχετικά με την προσκόλληση και τη θρησκευτικότητα, προτείνουν ότι σε αγχωτικές καταστάσεις, άτομα με ανασφαλή χαρακτηριστικά προσκόλλησης, σε αντίθεση με τα ασφαλή, είναι ιδιαίτερα επιρρεπή στην αναζήτηση του Θεού ως ασφαλές καταφύγιο. Ωστόσο, αυτό είναι πιθανά ορθό, ιδίως όταν οι γονείς έχουν οι ίδιοι χαμηλά επίπεδα θρησκευτικότητας (Granqvist, 2005).

Από την άποψη της προσκόλλησης, οι θρησκευτικές δομές, εξυπηρετούν στην άμβλυνση των επιδράσεων των διαταραχών προσκόλλησης που έχουν μεταφερθεί στην ενηλικίωση. Οι διάφορες μορφές πνευματικών και θρησκευτικών παρεμβάσεων, μπορούν να επιτρέψουν στους επιζώντες από έντονα αρνητικά γεγονότα, αλλά και στις οικογένειές τους, να ανοικοδομήσουν τον θρυμματισμένο τους κόσμο. Μπορούν, ουσιαστικά, να τους παρέχουν τα μέσα εκείνα, ώστε τα αποδιοργανωμένα (φοβικά) μοτίβα προσκόλλησης, να μετατραπούν σε ασφαλή, μέσα στα οποία η αναταραχή της ενοχής των επιζώντων από τις καταστροφές και η αδυσώπητη θλίψη που νιώθουν, να μετριαστεί και να επιλυθεί (Doucet και Rovers, 2010).

Σε μελέτη που διενεργήθηκε στη Βόρεια Ιρλανδία με ένα στρωματοποιημένο τυχαίο δείγμα ($N = 695$) Καθολικών και Προτεσταντών μητέρων – παιδιών, φάνηκε ότι η θρησκευτικότητα των μητέρων, διαδραμάτισε σταθερά θετικό ρόλο στην καλύτερη οικογενειακή λειτουργία (περισσότερη συνοχή, καλύτερο συμπεριφορικό έλεγχο, λιγότερες συγκρούσεις, λιγότερη ψυχολογική δυσφορία και λιγότερα προβλήματα προσαρμογής) και στην καλύτερη προσκόλληση γονέα – παιδιού. Η θρησκευτικότητα των μητέρων, μετρίασε, επίσης, τη συσχέτιση μεταξύ της ασφαλούς προσκόλλησης γονέα – παιδιού και των οικογενειακών παραγόντων άγχους, ενισχύοντας τη συνοχή και ασφαλή προσκόλληση μεταξύ μητέρας – παιδιού (Goeke-Morey και συνεργάτες, 2013).

Διερευνητική μελέτη στην οποία συμμετείχαν 176 μεταπτυχιακοί φοιτητές από το Πανεπιστήμιο Προτεσταντών του Midwest, με ηλικίες από 21 έως 64 ετών (ΜΟ Ηλικίας 33.28, ΤΑ = 10.78), εξέτασε ανάμεσα σε άλλα, τη σχέση της ενήλικης προσκόλλησης και της προσκόλλησης προς το Θεό. Τα αποτελέσματα, υποστήριξαν την υπόθεση της ανταπόκρισης, παρουσιάζοντας σημαντικές θετικές συσχετίσεις μεταξύ της ενήλικης προσκόλλησης και των διαστάσεων της προσκόλλησης προς το Θεό. Συγκεκριμένα, εντοπίστηκε ότι το στυλ αποφυγής και άγχους της ενήλικης προσκόλλησης, παρουσίασε

θετικές συσχετίσεις με το στυλ αποφυγής και άγχους της προσκόλλησης προς τον Θεό, αντίστοιχα (Sandagea και συνεργάτες, 2015).

Σε τρεις πειραματικές έρευνες των Birgegard και Granqvist (2004), εντοπίστηκε ότι ο Θεός μπορεί να θεωρηθεί ως φιγούρα προσκόλλησης. Η σχέση δε αυτή της προσκόλλησης, επηρεάζεται από την ιστορία προσκόλλησης του ατόμου, ειδικότερα με τους γονείς του. Η εικόνα αυτή, υποβάλλει ότι τα εσωτερικά ενεργά μοντέλα των γονέων, παρουσιάζουν ουσιαστική σημαντικότητα στη ρύθμιση του συναισθήματος μέσω της θρησκευτικότητας και υπερκαλύπτονται κατά μεγάλο μέρος με τα εσωτερικά ενεργά μοντέλα του Θεού. Κατ' επέκταση, φαίνεται να προκαθορίζουν τον βαθμό τον οποίο ο Θεός είναι διαθέσιμος ως λειτουργική φιγούρα προσκόλλησης και πηγή ρύθμισης του συναισθήματος, ως απάντηση στο άγχος το οποίο προκαλείται ασυνείδητα.

2.2.6. Ανθεκτικότητα και Θρησκευτικότητα

Αν και η ύπαρξη δεσμών μεταξύ της θρησκευτικότητας και της υγείας φαίνεται ότι έχουν καθιερωθεί, πολύ λιγότερα είναι γνωστά για το πώς αυτές οι πτυχές της θρησκευτικής συμμετοχής, μεταφράζονται σε αποτελέσματα στην υγεία. Έχουν προταθεί πολλοί μηχανισμοί οι οποίοι σχετίζονται με τη θρησκευτικότητα, οι πλέον, όμως, συχνοί αναφέρονται στις συμπεριφορές υγείας, στην κοινωνική υποστήριξη, στην αντιμετώπιση δύσκολων καταστάσεων άγχους, στην αίσθηση της σημασίας στη ζωή, στην ελπίδα, στη θετική επίδραση, στη συμπόνια και στον τόπο ελέγχου (Park, 2007).

Ενώ η ανθεκτικότητα, ορίζεται ως η ικανότητα ανάκτησης στο πλαίσιο τραύματος ή αντιξοότητας (Rutten και συνεργάτες, 2013· Southwick και συνεργάτες, 2011), η θρησκευτικότητα θεωρείται πόρος ανθεκτικότητας στις αντιξοότητες και στα τραυματικά γεγονότα (Feder και συνεργάτες, 2013). Στις Ηνωμένες Πολιτείες, για παράδειγμα, μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου, η μεταστροφή στη θρησκεία αντιπροσώπευε τη δεύτερη πιο χρησιμοποιούμενη στρατηγική αντιμετώπισης για το άγχος, η οποία βασίστηκε στο 90% των ατομικών συνεντεύξεων στο πλαίσιο της κοινότητας (Schuster και συνεργάτες, 2001). Εντοπίστηκε, επίσης, ότι η θρησκευτικότητα, αποτελεί ενδεχομένως προστατευτικό παράγοντα που μπορεί να προωθήσει την ανθεκτικότητα σε ορισμένα άτομα υψηλού κινδύνου για ανάπτυξη ψυχολογικών παθήσεων, όπως παιδιά με γονείς οι οποίοι πάσχουν οι ίδιοι από χρόνιες διαταραχές κατάθλιψης, ακόμα και γενικευμένης (Kasen και συνεργάτες, 2012).

Οι Mosqueiro και συνεργάτες (2015), σε δείγμα καταθλιπτικών εσωτερικών ασθενών, διαπίστωσαν ότι η εγγενής θρησκευτικότητα, συνδέεται με την ανθεκτικότητα,

την ποιότητα ζωής και λιγότερες προηγούμενες προσπάθειες αυτοκτονίας. Αυτά τα ευρήματα υποστηρίζουν τη συνάφεια της αποτίμησης της θρησκευτικότητας στην πρακτική της ψυχικής υγείας και υποστηρίζουν την υπόθεση ότι τα ψυχολογικά χαρακτηριστικά της ανθεκτικότητας, μπορεί να μεσολαβούν στις θετικές επιδράσεις της εγγενούς θρησκευτικότητας στην κατάθλιψη (Blazer, 2012).

Παράγοντες οι οποίοι προστατεύουν τα περισσότερα άτομα από δυσλειτουργία ή διαταραχή, συμπεριλαμβανομένων προσωπικών δυνατοτήτων που αναπτύσσουν (π.χ. αυτοεκτίμηση ή ικανότητα αντιμετώπισης δυσκολιών), θετικές σχέσεις οικογένειας/φίλων και εκτεταμένα συστήματα υποστήριξης στο σχολείο, στην εργασία και σε άλλες κοινοτικές δομές, μπορούν, επίσης, να ενισχύσουν την ικανότητά τους να διαχειριστούν τις αντιξοότητες, προωθώντας έτσι την ανθεκτικότητα (Werner και Smith, 1992· Aldwin, 1994· Grotberg, 1999· Rutter, 2000).

Μια μετα-ανάλυση 147 ανεξάρτητων μελετών, επιβεβαίωσε μέτρια, αλλά σημαντική αντίστροφη συσχέτιση μεταξύ συμμετοχής σε θρησκευτικές υπηρεσίες και καταθλιπτικά συμπτώματα, τόσο στον γενικό πληθυσμό, όσο και στα κλινικά δείγματα (Smith και συνεργάτες, 2003). Εντοπίστηκε, επιπλέον, μειωμένη πιθανότητα για ανάπτυξη γενικευμένης καταθλιπτικής διαταραχής κατά τη διάρκεια της ζωής, μητέρων νεογνών με μεγαλύτερες προσωπικές θρησκευτικές πεποιθήσεις (Miller και συνεργάτες, 1997).

Για τα άτομα τα οποία πάσχουν από διαταραχή μετατραυματικού στρες, η θρησκεία παρέχει θετικούς μηχανισμούς αντιμετώπισης, οι οποίοι μπορούν να μετριάσουν τα αρνητικά συμπτώματα. Η θρησκευτικότητα και η πνευματικότητα, εντοπίστηκε ότι μπορούν να ουδετεροποιήσουν τις αρνητικές επιδράσεις του τραύματος και να ενθαρρύνουν την μετατραυματική ωρίμανση. Οι θρησκευόμενοι ασθενείς οι οποίοι ανακάμπτουν από το σοκ, απολαμβάνουν καλύτερη κοινωνική στήριξη, λιγότερες δυσάρεστες σκέψεις, λιγότερα νευρικά ξεσπάσματα και περισσότερη θετική οπτική για τη ζωή (Sigmund, 2003· Drescher και συνεργάτες, 2004).

Στο στρατιωτικό πλαίσιο, η σχέση της θρησκευτικότητας με την ανθεκτικότητα μεταφράζεται συνήθως ως η ικανότητα των στρατιωτών να αντιμετωπίζουν επιτυχώς και να ανακάμπτουν από το τραύμα και από τους αυτοκτονικούς ιδεασμούς. Η σχέση μεταξύ θρησκείας και αντιμετώπισης του τραύματος, έχει τύχει μελέτης μεταξύ βετεράνων σε αρκετές χώρες και σε διαφορετικά πλαίσια κουλτούρας, δίνοντας μια συνεκτική εικόνα για τη θετική της επίδραση πάνω στη διαταραχή μετατραυματικού στρες.

Σε δείγμα 100 Αμερικανών βετεράνων που έλαβαν μέρος στον πόλεμο του Ιράκ, αποκαλύφθηκε ότι η θρησκεία, ήταν ο κυριότερος παράγοντας ο οποίος τους βοήθησε να

αποδεχτούν τις φυσικές και ψυχολογικές προκλήσεις της ιδιότητας τους, ως πρώην μαχητές (Zandipour, 2008). Μελέτη με Ιρανούς βετεράνους ο οποίοι συμμετείχαν στον πόλεμο Ιράν-Ιράκ, κατέδειξε ότι η θρησκευτική αντιμετώπιση, τους παρείχε ουσιαστική βοήθεια στη διαχείριση της διαταραχής μετατραυματικού στρες από την οποία υπέφεραν (Aflakseir και Coleman, 2009). Παρόμοια μελέτη με συμμετοχή Βόσνιων βετεράνων του πολέμου στην πρώην Γιουγκοσλαβία, εντόπισε ότι οι θρησκευτικές πεποιθήσεις, σχετίζονταν αρνητικά με τη δριμύτητα της διαταραχής μετατραυματικού στρες (Hasanović και Rajević 2013). Επιπλέον, Ισραηλινοί βετεράνοι με θρησκευτικό υπόβαθρο, οι οποίοι συμμετείχαν στον πόλεμο του Λιβάνου το 1982, ανέφεραν λιγότερο φόβο για τον θάνατο από ότι οι συνάδελφοι τους που δεν θρήσκειαν. Παράλληλα, ανέφεραν χαμηλότερο επίπεδο φόβου όταν βρίσκονταν εκτεθειμένοι σε κίνδυνο (Florian και Mikulincer, 1992).

Η θρησκευτικότητα, φαίνεται να συνεισφέρει θετικά στην αντιμετώπιση του κινδύνου για αυτοκτονικά επεισόδια μεταξύ βετεράνων το στρατού. Σε έρευνα μεταξύ Κροατών βετεράνων πολέμου που έπασχαν από διαταραχή μετατραυματικού στρες, εντοπίστηκε ότι η αυτοκτονικότητα, συνδεόταν αντιστρόφως με την εσωτερική θρησκευτικότητα και με την πνευματική – υπαρξιακή – θρησκευτική ευεξία. Όσοι από αυτούς ανέφεραν ότι ένιωθαν κοντά στο Θεό, ότι ο Θεός τους αγαπά και εξέφρασαν ικανοποίηση από τη σχέση τους μαζί Του, είχαν λιγότερες πιθανότητες να διαπράξουν αυτοκτονία (Nad και συνεργάτες, 2008). Επιπλέον, μεταξύ Αμερικανών βετεράνων που επίσης έπασχαν από διαταραχή μετατραυματικού στρες, αναφέρθηκε ότι, ενώ η ιδέα της οικογένειας και των φίλων αποτελούσε την πρώτη σκέψη η οποία τους βοήθησε στην αποτροπή αυτοκτονικών επεισοδίων, η πίστη, η θρησκευτικότητα και η πνευματικότητα, αποτέλεσαν τον δεύτερο πιο σημαντικό υποστηρικτικό λογισμό (Sivak και συνεργάτες, 1999).

Το υποστηρικτικό κοινωνικό πλαίσιο του στρατού, σε συνδυασμό με τις θρησκευτικές υπηρεσίες που παρέχει, μπορεί να βοηθήσει τους στρατιώτες να αντιμετωπίσουν το στρες, το τραύμα και τις αμαρτίες, μέσω της εξομολόγησης ή με την ανάπτυξη παραγωγικών συζητήσεων σχετικών με τη δικαιοσύνη και την ενοχή (Hassner, 2016). Αυτές οι πρακτικές, οδήγησαν τους Αμερικανούς μεταπολεμικούς ψυχιάτρους να προτείνουν ότι οι στρατοί, επιστρατεύουν την βοήθεια των θρησκευτικών τους υπηρεσιών, για να συμπληρώσουν την ψυχοθεραπεία, ως μέσο ανακούφισης από την ενοχή του πολέμου (Bourke, 1999).

2.2.7. Εκφοβισμός/Θυματοποίηση, Αντικοινωνική Συμπεριφορά και Προσαρμοστικότητα στη Στρατιωτική Ζωή

Η επιθετική συμπεριφορά, είναι ένα σημαντικό στοιχείο που χρησιμοποιείται για να διακρίνει υποτύπους της διαταραχής επαφής (Frick και Ellis, 1999). Η έκδηλη επιθετικότητα, περιλαμβάνει σωματική και λεκτική βία, όπως το χτύπημα, το σπρώξιμο, οι κλοτσιές και οι απειλές (Coie και Dodge, 1998). Η διαταραχή επαφής, παρουσιάζει υψηλή συνοσηρότητα με τα εσωτερικευμένα προβλήματα που εμφανίζονται στα θυματοποιημένα άτομα (Russo και Beitel, 1994). Σύμφωνα με τους Frick και Loney (1999), όταν τα προβλήματα επαφής παραμένουν σταθερά, επηρεάζουν την προσαρμογή του παιδιού καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του. Η απόρριψη από συνομήλικους κατά την παιδική ηλικία, ως συνέπεια προβλημάτων επαφής, σχετίζεται με την μετέπειτα δυσκολία προσαρμογής και ανάπτυξη αντικοινωνικής συμπεριφοράς στην εφηβεία (Kupersmidt, Coie, και Dodge, 1990). Επιπλέον, η θετική προσαρμογή στο σχολείο, βρέθηκε να συνδέεται αρνητικά με την ανάπτυξη συμπεριφοράς εκφοβισμού στην παιδική και εφηβική ηλικία, ως αποτέλεσμα συναισθηματικής προσκόλλησης στο σχολικό κοινωνικό πλαίσιο (Cunningham, 2007). Οι Pepler και συνεργάτες (2008), βρήκαν ότι ο εκφοβισμός, σχετίζεται με αυξημένο κίνδυνο στον τομέα της ατομικής προσαρμογής, όσο και στη φυσιολογική ανάπτυξη διαπροσωπικών σχέσεων. Οι Stavrinides και συνεργάτες (2011), σε μελέτη τους εξέτασαν την κατεύθυνση των επιπτώσεων στη σχέση μεταξύ εκφοβισμού, θυματοποίησης και δυσκολιών προσαρμογής σε κυπριακά σχολεία. Συμμετέχοντες ήταν 238 παιδιά πέμπτης και έκτης τάξης δημοτικών σχολείων (Μ.Ο. ηλικίας 11.4 χρονών) και οι δάσκαλοί τους, σε διαχρονική έρευνα διάρκειας έξι μηνών σε δύο χρόνους. Τα αποτελέσματα, έδειξαν ότι ο εκφοβισμός και η θυματοποίηση κατά το Χρόνο 1, σχετίζονταν με αύξηση των προβλημάτων προσαρμογής κατά το Χρόνο 2. Αντίστροφα, τα προβλήματα προσαρμογής κατά το Χρόνο 1, σχετίζονταν με αύξηση του εκφοβισμού και της θυματοποίησης κατά το Χρόνο 2. Οι Junonen και συνεργάτες (2003), προέβλεψαν μια διαφορετική πτυχή σχετικά με την ικανότητα προσαρμογής των θυτών, με το επιχείρημα ότι παρουσιάζουν λιγότερα προβλήματα προσαρμογής από τα άλλα παιδιά. Παράλληλα, έχουν την τάση να είναι ισχυρότερα ψυχολογικά από τα παιδιά που δεν εμπλέκονται σε περιστατικά εκφοβισμού.

Ωστόσο, το φαινόμενο του εκφοβισμού/θυματοποίησης, παρουσιάζεται και μεταξύ των ενηλίκων, ακολουθώντας για κάποια άτομα, διαχρονική πορεία καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους. Οι θύτες, όχι μόνο πληγώνουν τα θύματά τους, αλλά παράλληλα, απειλούν τη συνοχή και την παραγωγικότητα οργανισμών στους οποίους μετέχουν. Πολλές φορές,

μάλιστα, μπορεί να προκαλέσουν σωρεία νομικών και οικονομικών προβλημάτων (Rayner και συνεργάτες, 1997· Hoel και συνεργάτες, 2003). Ο εκφοβισμός, θεωρείται, επίσης, ως η αιτία της αυξανόμενης αγένειας στο χώρο εργασίας, η οποία έχει αρνητική επίδραση στην απόδοση του οργανισμού (Anderson και Pearson, 1999· Ehrenberg, 1999). Το άγχος που αντιμετωπίζουν οι εργαζόμενοι σε όλα τα επίπεδα, ενώ προσπαθούν να «ενσωματωθούν» σε διάφορες ομάδες στο χώρο τους, μπορεί να δημιουργήσει ταραχώδη εργασιακά περιβάλλοντα, τα οποία μπορούν να επιτείνουν την αντικοινωνική συμπεριφορά με πιθανή εμφάνιση πράξεων εκφοβισμού. Η αντίδραση των θυμάτων/στόχων, μπορεί να περιλαμβάνει αποχώρηση ή αίτηση μετακίνησης από τον οργανισμό, εφαρμογή αντιποίνων κατά των θυτών και μείωση της θετικής συμπεριφοράς στον εργασιακό χώρο (Podsakoff και συνεργάτες, 2000· Zellars και συνεργάτες, 2002).

Κατά την προσπάθεια διασύνδεσης του αντικοινωνικού φαινομένου του εκφοβισμού/θυματοποίησης στα σχολεία κατά την παιδική και εφηβική ηλικία, καθώς και κατά την ενήλικη ζωή στο χώρο εργασίας, θα ήταν χρήσιμο να παρατεθεί το περιεχόμενο των ελάχιστων μελετών που έχουν γίνει μέχρι σήμερα, σχετικά με το στρατιωτικό περιβάλλον. Μελέτες με δείγμα οπλιτών κατά τη διάρκεια της βασικής στρατιωτικής τους εκπαίδευσης, προτείνουν μια ποικιλία παραγόντων κινδύνου που οδηγούν σε αδυναμία προσαρμογής. Ως τέτοιοι, έχουν αναφερθεί τα υπερβολικά παράπονα για την υγεία, τα χαμηλά επίπεδα κινήτρων, οι προηγούμενες κοινωνικές αδυναμίες προσαρμογής, η συναισθηματική αστάθεια, οι οικογενειακές συγκρούσεις, τα διαλυμένα σπίτια, η κοινωνική εσωστρέφεια και οι οριακές σχολικές επιδόσεις. Επίσης, η φυσική και σεξουαλική κακοποίηση κατά την παιδική ηλικία, συνδέθηκε με αυξημένο κίνδυνο για αποστράτευση (Crawford και Fiedler, 1992).

Οι Ostvik και Rudmin (2001), εξέτασαν το κοινωνικό και γνωστικό πλαίσιο των θυτών, μεταξύ οπλιτών θητείας του Νορβηγικού Στρατού, με δύο μελέτες (επιπολασμός 12%). Η πρώτη μελέτη ($N = 696$), αποκάλυψε ότι ο εκφοβισμός απαιτεί οικειότητα, συγγέεται με το καψόνι και οι θύτες και οι μάρτυρες εξηγούν το φαινόμενο σύμφωνα με το «Θεμελιώδες Σφάλμα της Απόδοσης». Οι ομάδες υψηλού κινδύνου περιλαμβάνουν στρατιώτες 18 ετών κοινωνικά απομονωμένων και η ομαδική κατάταξη (κλάση) αυξάνει τον εκφοβισμό. Η δεύτερη μελέτη ($N = 88$ στρατιώτες, 77 αξιωματικοί) βρήκε ότι, στρατιώτες και αξιωματικοί, συμφωνούν ότι ο εκφοβισμός αποτελεί πρόβλημα και ότι οι πεποιθήσεις για τον εκφοβισμό δεν σχετίζονται με τη βίωση του φαινομένου. Οι στρατιώτες, κατηγορούσαν το θύμα περισσότερο από τους αξιωματικούς, ενώ οι δεύτεροι, επενέβαιναν συχνότερα για να σταματήσουν φαινόμενα εκφοβισμού, ενόσω και οι δύο

ομάδες επέρριπταν ευθύνες στο θύμα. Οι Hodný και Štastný (1997), έδωσαν έμφαση στο συνεχές και επικίνδυνο φαινόμενο του εκφοβισμού μεταξύ στρατιωτών που εκπλήρωναν την υποχρεωτική τους στρατιωτική θητεία στον Τσέχικο Στρατό, τονίζοντας ότι μειώνει την εκτίμηση του κοινού και προκαλεί κακό στον τρόπο που οι νέοι αντιμετωπίζουν την υποχρεωτική στράτευση στη χώρα. Για το λόγο αυτό, πολλοί νέοι προτιμούσαν να υπηρετούν εναλλακτική θητεία με πολιτικά καθήκοντα. Η ψυχολογική και παιδαγωγική στάση που επικρατεί στις δημοσιογραφικές και επιστημονικές αναλύσεις τους, τείνει να αναζητήσει τα αίτια του εκφοβισμού, στην κρίση των ανθρώπινων ηθικών αξιών και στην ανεπαρκή εκπαίδευση. Παράλληλα, θεωρούν ως λύση μια συνεκτική και ορθά κατευθυνόμενη εκπαίδευση των νέων, η οποία να αρχίζει πολύ νωρίτερα από την κατάταξη στο στράτευμα.

2.2.8. Προσκόλληση, Ανάπτυξη Ψυχολογικών Παθήσεων και Προσαρμοστικότητα στη Στρατιωτική Ζωή

Σε έρευνα των Hazan και Shaver (1990), βρέθηκε ότι άτομα με ασφαλείς δεσμούς προσκόλλησης, εμφάνιζαν καλύτερη προσαρμογή σε σχέση με ανασφαλή άτομα. Το αμεσότερο ψυχολογικό πλεονέκτημα της ύπαρξης διαθέσιμης φιγούρας προσκόλλησης, είναι η επιτυχής αντιμετώπιση του στρες και η επαναφορά της ψυχικής ισορροπίας. Μια τέτοια φιγούρα, μπορεί να προσδώσει αίσθημα ασφάλειας και θετικών συναισθημάτων (ανακούφιση, ικανοποίηση, ευγνωμοσύνη). Κατ' επέκταση, τα ασφαλή άτομα νιώθουν περισσότερη χαρά, ενδιαφέρον, αγάπη, στοργή και χαμηλότερα επίπεδα αρνητικών συναισθημάτων με λιγότερο έντονα ψυχιατρικά συμπτώματα (Mikulincer και Shaver, 2007). Πολλές μελέτες έχουν δείξει ότι η ασφαλής προσκόλληση, συνδέεται με χαμηλότερα επίπεδα άγχους σε περιόδους έντασης, ενώ η ανασφαλής, συνδέεται με αυξημένο άγχος και κακή υγεία (Birnbbaum, Orr, Mikulincer, και Florian, 1997· Mikulincer και Florian, 1998). Τα στρεσογόνα γεγονότα, αυξάνουν τα αρνητικά συναισθήματα, ειδικότερα μεταξύ των ατόμων με ανασφαλή προσκόλληση, ενώ αντίθετα, τα άτομα με ασφαλή προσκόλληση δεν παρουσιάζουν τα συμπτώματα αυτά. Αυτό δείχνει ότι, το αίσθημα ασφάλειας ενεργεί και ως καταλύτης κατά του στρες. Λαμβάνοντας υπόψη ότι το άγνωστο, στρεσογόνο και απαιτητικό στρατιωτικό περιβάλλον προκαλεί αγωνία και άγχος, φαίνεται ότι το στυλ προσκόλλησης και οι στρατηγικές επίλυσης προβλημάτων των νέων στρατιωτών, διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην ικανότητά τους να προσαρμόζονται (αίσθημα ευεξίας, θετική σκέψη, μειωμένα προβλήματα υγείας).

Πειραματικές μελέτες έδειξαν ότι προσωρινή ενεργοποίηση νοητικών αναπαραστάσεων διαθέσιμων και ανταποκρινόμενων φιγούρων προσκόλλησης («security priming»), μπορεί να υποβοηθήσει στη συναισθηματική ισορροπία και προσαρμοστικότητα κάτω από καταστάσεις αυξημένου άγχους, ακόμα και υποσυνείδητα, προκαλώντας ηρεμία (Mikulincer και συνεργάτες, 2001· Mikulincer, Hirschberger, Nashmias, και Gillath; 2001· Mikulincer και Shaver, 2001). Σύμφωνα με τον Bowlby (1969/1982), η δυναμική αλληλεπίδραση μεταξύ των συστημάτων προσκόλλησης και άλλων συμπεριφορικών συστημάτων (εξερεύνησης, φροντίδας, έρωτα), συνεισφέρει στην ανάπτυξη προσωπικής γνώσης, δεξιοτήτων και βοηθά στην προσαρμοστικότητα του ατόμου σε πολλαπλές καταστάσεις. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη και τον προσανατολισμό του σε επωφελείς δραστηριότητες, να υπολογίζει τους κινδύνους και να αποδέχεται σημαντικές προκλήσεις (Cassidy και Shaver, 2008), προσόντα απαραίτητα στην καθημερινή στρατιωτική ζωή. Ο Boman (1986), εντόπισε ότι οι βετεράνοι στρατιώτες οι οποίοι έλαβαν μητρική φροντίδα κατά τη διάρκεια της ανάπτυξής τους, υπέφεραν από χαμηλότερα επίπεδα διαταραχής μετατραυματικού στρες και ψυχολογικής ευαισθησίας. Επίσης, οι βετεράνοι στρατιώτες που έλαβαν μέρος σε στρατιωτικές επιχειρήσεις και βίωσαν τραυματικό στρες, έδειξαν υψηλότερα επίπεδα ανασφάλειας και χαμηλότερα επίπεδα συναισθηματικής διασύνδεσης, αγάπης και φροντίδας από τους γονείς τους, κατά τη διάρκεια της ανάπτυξής τους (Ghafoori, Hierholzer, Howserian, και Boardman, 2008). Οι Garbarino και συνεργάτες (1991), υποστήριξαν ότι, η σταθερή προσκόλληση προς τους γονείς (ή τους αρχικούς τροφούς) και η θετική κοινωνική προσκόλληση έξω από τα οικογενειακά πλαίσια, υποστήριξαν τη θετική προσαρμοστικότητα, έστω και αν ακολουθούσαν οξείες ή χρόνιες αναπτυξιακές προκλήσεις. Ως τέτοια, μπορεί να ληφθεί η κατάταξη στο στράτευμα για εκτέλεση υπηρεσίας. Κατά συνέπεια, η οικογένεια μπορεί να παίζει άμεσα καταλυτικό ρόλο, στην προσαρμοστικότητα των νέων οπλιτών στο στρατιωτικό περιβάλλον. Έρευνα στο Ισραήλ με δείγμα ($N = 72$) στρατιώτες (Μ.Ο. ηλικίας 18.6 έτη) κατά τη διάρκεια της τρίτης εβδομάδας της βασικής τους εκπαίδευσης (τέταρτη ή πέμπτη εβδομάδα στράτευσής τους) ως κληρωτοί, έδειξε ότι η κοινωνική επάρκεια, ο τρόπος που συναναστρέφονταν με συναδέλφους και προϊσταμένους τους, όπως και η συμπεριφορά που εκδήλωναν καθώς έφευγαν από το σπίτι για να καταταχθούν, συνδέονταν άμεσα με την προσαρμοστικότητά τους στο στρατό. Συγκεκριμένα, οι γονείς που περιέγραψαν ότι βρίσκονταν πιο κοντά στο παιδί τους και συναναστρέφονταν μαζί του καθώς μεγάλωνε, αυτό έδειξε υψηλότερα επίπεδα προσαρμοστικότητας κατά τις πρώτες εβδομάδες της στρατιωτικής του

εκπαίδευσης (Shulman, Levy-Shiff, και Scharf, 2000). Παρόμοια, ο Maysseless (1998), υποστήριξε την ιδέα ότι, η καλύτερη υποκειμενική προσαρμογή ήταν συνδεδεμένη με τη γονική ζεστασιά, τις σχέσεις και τις θετικές αλλαγές αυτών των σχέσεων με τους γονείς, πριν από την κατάταξη.

Τέλος, οι Miri S. και συνεργάτες (2011), διενήργησαν διαχρονική έρευνα στο Ισραήλ, για να εξετάσουν την προσαρμοστικότητα κατά τη μετάβαση από το λύκειο στο στρατό, με δείγμα 120 κορίτσια μετα-εφηβικής ηλικίας. Κατά τη διάρκεια του τελευταίου έτους φοίτησης στο σχολείο (Χρόνος 1), στα κορίτσια χορηγήθηκε το ειδικό ερωτηματολόγιο μέτρησης της ενήλικης προσκόλλησης. Η προσαρμογή και ο τρόπος που αντιμετώπιζαν το νέο περιβάλλον, αξιολογήθηκε σε δύο επιπλέον χρόνους ύστερα από τη μετάβαση στο στράτευμα (Χρόνος 2 = 6^η εβδομάδα και Χρόνος 3 = 10^η εβδομάδα υπηρεσίας), με αναφορές των κοριτσιών, του πατέρα, της μητέρας και των φίλων τους. Οι νεαρές γυναίκες με προκατειλημμένο στυλ προσκόλλησης, έδειξαν τα χαμηλότερα επίπεδα προσαρμοστικότητας τόσο κατά το Χρόνο 2 όσο και το Χρόνο 3. Οι νεαρές γυναίκες με απορριπτικό στυλ προσκόλλησης, δεν διέφεραν από αυτές με αυτόνομες αναπαραστάσεις προσκόλλησης. Η ικανοποίηση που προέρχεται από την κοινωνική στήριξη των γονέων, μεσολαβούσε στη διασύνδεση μεταξύ των αναπαραστάσεων προσκόλλησης και της προσαρμοστικότητας. Ωστόσο, φαίνεται να υπάρχουν διαφορές φύλου μεταξύ προσκόλλησης και άλλων παραγόντων, όπως π.χ. σε διασύνδεση με τις ρομαντικές σχέσεις (Adelaida και συνεργάτες, 2012) και το πλαίσιο/κουλτούρα (Wongpakarana και συνεργάτες, 2012).

Σίγουρα, πολλοί είναι οι παράγοντες που μπορούν να προκαλέσουν προβλήματα προσαρμογής των νέων στην Εθνική Φρουρά όπως και σε κάθε στρατό. Η προσκόλληση και ο δεσμός που αναπτύσσετε από τη βρεφική ηλικία μέχρι την κατάταξη των νέων οπλιτών στο στράτευμα, παίζει σημαντικό ρόλο αφού φαίνεται να διατηρεί ενεργά δυναμικά και να επηρεάζει τόσο τα άτομα όσο και τις διαπροσωπικές τους σχέσεις καθ' όλη την ανάπτυξή τους (Briere, 1996), ενεργώντας παράλληλα και ως προστατευτικός παράγοντας για ανάπτυξη ψυχοπαθολογίας. Αναμφισβήτητα, η προσκόλληση μπορεί να δώσει απαντήσεις σε δυσλειτουργικές συμπεριφορές, όπως ο εκφοβισμός/θυματοποίηση και η δυσκολία προσαρμογής στο στρατιωτικό περιβάλλον.

2.2.9. Ανθεκτικότητα, Αντιμετώπιση Αγχώδους Περιβάλλοντος και Προσαρμοστικότητα στο Στρατιωτικό Πλαίσιο

Μετά από τα γεγονότα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001, αλλά και των πολλών φυσικών καταστροφών που ακολούθησαν τα τελευταία χρόνια στις ΗΠΑ, η έρευνα στον τομέα της ανθεκτικότητας μεταπήδησε από τα παιδιά στον ενήλικο πληθυσμό. Οι ένοπλες δυνάμεις, άρχισαν να ενσωματώνουν την ιδέα της ανθεκτικότητας το 2008, σε μια προσπάθειά τους να μειώσουν τις αυτοκτονίες μεταξύ του προσωπικού τους (Simmons και Yoder, 2013). Σύμφωνα με τους Walker και Avant (2005), οι βασικές έννοιες και ιδέες, όπως η ανθεκτικότητα, διαμορφώνονται από καταστάσεις και συγκεκριμένες χρονικές συγκυρίες. Έτσι, η ιδέα τους σχετικά με τα γνωρίσματα της ψυχολογικής ανθεκτικότητας που είναι η δυνατότητα προσαρμογής, ο προσωπικός έλεγχος, η σκληρότητα, η κοινωνική στήριξη και τα προγενέστερα γεγονότα - προϋποθέσεις, τέθηκαν υπό εξέταση με τη συμμετοχή στρατιωτικού προσωπικού. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι τα παραπάνω γνωρίσματα, είχαν εφαρμογή και μέσα στο στρατιωτικό περιβάλλον. Παράλληλα, της ανθεκτικότητας φάνηκε να προηγούνται διάφορα σημαντικά γεγονότα στη ζωή των ένστολων στρατιωτικών, όπως σοβαρά θανατηφόρα δυστυχήματα πριν από την αποστολή τους σε επιχειρήσεις, καθώς και η βίωση της συμμετοχής τους σε μάχες. Επιπλέον, εντοπίστηκε ότι η υψηλή ανθεκτικότητα, περιλάμβανε θετικούς παράγοντες, όπως μειωμένα ψυχολογικά συμπτώματα και προσωπική – επαγγελματική επιτυχία, κυρίως όταν οι συμμετέχοντες εμπλέκονταν σε έντονες καταστάσεις άγχους. Αντίθετα, τα άτομα με χαμηλή ανθεκτικότητα, έδειξαν αυξημένο κίνδυνο ανάπτυξης ψυχικών διαταραχών, όπως άγχος, κατάθλιψη, σύνδρομο μετατραυματικού στρες και αυτοκτονικές τάσεις (Simmons και Yoder, 2013). Τα παραπάνω ευρήματα, συνάδουν απόλυτα με τον ορισμό τον οποίο δίνουν στην ανθεκτικότητα οι Bonanno και συνεργάτες (2006), ότι δηλαδή αποτελεί ικανότητα προσαρμογής κάτω από αντίξοες συνθήκες και ανάκαμψη από τη δύσκολη αυτή κατάσταση. Μέσα σε αυτόν, αντικατοπτρίζεται η ουσία της στρατιωτικής ανθεκτικότητας, όπου οι ένστολοι πρέπει να ανταπεξέλθουν τόσο στις εκ φύσεως προκλήσεις του στρατιωτικού περιβάλλοντος, όσο και σε αυτές που σχετίζονται με την επιβίωση στο σκληρό επιχειρησιακό πεδίο (Simmons και Yoder, 2013).

Είναι κατ' επέκταση παραδεκτό από πολλούς ερευνητές, ότι η ανθεκτικότητα δεν αποτελεί, όπως προαναφέρθηκε χαρακτηριστικό προσωπικότητας, αλλά προέρχεται από την αλληλεπίδραση μεταξύ του ατόμου και του περιβάλλοντός του, ως κομμάτι ενός «δυναμικού αναπτυξιακού συστήματος» (Lerner, 2006· Rutter, 2012). Η άποψη αυτή, φαίνεται να βρίσκει εφαρμογή και μέσα στο στρατιωτικό περιβάλλον. Ο Kwon (2003),

υποστηρίζει ότι η προσαρμοστικότητα των νέων οπλιτών, επηρεάζεται από δύο βασικούς παράγοντες: τους περιβαλλοντικούς και τους προσωπικούς. Έχοντας αυτό υπόψη, οι Kang και συνεργάτες (2013), εξέτασαν ταυτόχρονα δύο ψυχολογικά χαρακτηριστικά μέσα στον Κορεάτικο Στρατό, ο οποίος προσομοιάζει με την Εθνική Φρουρά στο γεγονός ότι η θητεία είναι υποχρεωτική για όλους τους άρρενες πολίτες. Το πρώτο, αφορούσε στο στρες που αναπτύσσεται κατά την παιδική και εφηβική ηλικία (Early-Life Stress – ELS) και σχετίζεται με τη φυσική και συναισθηματική σεξουαλική κακοποίηση, την παραμέληση και την έκθεση σε οικογενειακή βία, ενώ το δεύτερο, αφορούσε στην ανθεκτικότητα. Τα ευρήματα έδειξαν ότι οι στρατιώτες που βίωσαν παραμέληση και οικογενειακή βία στα προηγούμενα στάδια της ζωής τους, είχαν αυξημένες πιθανότητες να αναπτύξουν προβλήματα προσαρμογής στο στρατιωτικό περιβάλλον. Επιπλέον, εντοπίστηκε ότι οι παράγοντες της ανθεκτικότητας, όπως ο συναισθηματικός και ο παρορμητικός έλεγχος και η αισιοδοξία, μπορούν να συνδράμουν ως προστατευτικοί παράγοντες για τους στρατιώτες και να τους βοηθήσουν στην προσαρμογή τους στο στρατιωτικό πλαίσιο. Μάλιστα, η ανθεκτικότητα ως χαρακτηριστικό, φαίνεται να έχει μεγαλύτερο ρυθμιστικό ρόλο στη στρατιωτική προσαρμοστικότητα σε σχέση με το πρώιμο άγχος (Choi και συνεργάτες, 2013).

Οι Easterbrooks και συνεργάτες (2013), τονίζουν μια άλλη διάσταση της ανθεκτικότητας στο ευρύτερο στρατιωτικό περιβάλλον, θεωρώντας ότι η στρατιωτική ζωή με τις δυσκολίες της, προσφέρει πολλές πηγές ανθεκτικότητας όπως για παράδειγμα το αίσθημα του να ανήκεις σε μια υποστηρικτική κοινότητα με κοινή αποστολή και αξίες. Είναι κατ' επέκταση πολύ σημαντικό, να γίνει κατανοητή η στρατιωτική κουλτούρα η οποία διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην κατανόηση της πνευματικής και φυσικής ανάπτυξης των μελών των Ενόπλων Δυνάμεων (Simmons και Yoder, 2013). Ο Siegl (2008), ορίζει τη στρατιωτική κουλτούρα ως τις συμπεριφορές, τις αξίες και τους στόχους που επηρεάζουν τις μετέπειτα συμπεριφορές του προσωπικού, τα οποία είναι ενσωματωμένα στα ήθη και έθιμα, στις πρακτικές και στις παραδόσεις της ηγεσίας. Ανεξάρτητα από τους λόγους που κάποιος κατατάσσεται στο στράτευμα, πρέπει να είναι πρόθυμος να υπηρετήσει τη χώρα του και να θέσει τον εαυτό του σε κίνδυνο, προκειμένου να προστατεύσει την ελευθερία των πολιτών και του κράτους, θεωρώντας δεδομένη την ύπαρξη δημοκρατικού πολιτεύματος. Αυτά, αποτελούν το θεμέλιο του στρατεύματος το οποίο θέτει ως πρωταρχικό στόχο την εκτέλεση της αποστολής του, 24 ώρες τη μέρα, 7 ημέρες την εβδομάδα, στο πλαίσιο ανιδιοτελούς δέσμευσης, χωρίς οικονομική αποζημίωση, παρά τα όποια προσωπικά ή οικογενειακά πλάνα. Οι στρατιώτες σύμφωνα με

το στρατηγό Douglas Mac-Arthur, αποτελούν θεματοφύλακες της άμυνας του έθνους (Bonn, 2005), γι' αυτό και η ψυχική ευστάθεια και η σκληρότητα, αποτελούν άγραφες απαιτήσεις για επιβίωση στο στρατιωτικό περιβάλλον. Σύμφωνα με τον ίδιο, το καθήκον και η τιμή αποτελούν στρατιωτικές αξίες που πρέπει να τηρούνται για επιτυχή επιβίωση στο στρατιωτικό πλαίσιο. Όλα αυτά, σύμφωνα με τον Bonn (2005), ασκούν μεγάλη πίεση στους στρατιώτες, προκαλώντας τους άγχος το οποίο επηρεάζει τη ψυχική τους υγεία (Langston και συνεργάτες, 2007).

Από την άλλη, οι ψυχολογικές ατομικές ιδιότητες που προαναφέρθηκαν σε συνδυασμό με τη στρατιωτική κουλτούρα, διαθέτουν τα στοιχεία εκείνα και τις διαδικασίες που μπορούν να παράξουν και να θέσουν σε λειτουργία την ανθεκτικότητα, διαδικασία η οποία φαίνεται να επηρεάζει θετικά την προσαρμοστικότητα μέσα στο στρατιωτικό περιβάλλον και περικλείεται στην ποιητική έκφραση της Ann Masten (2001), η οποία την περιγράφει ως «συνήθη μαγεία».

2.2.10. Θρησκευτικότητα, Προσαρμοστικότητα και Στρατιωτική Ζωή

Για να κατανοηθεί καλύτερα ο ρόλος της θρησκείας στη διαδικασία αντιμετώπισης δύσκολων καταστάσεων και τις συγκεκριμένες λειτουργίες που εξυπηρετεί, είναι σημαντικό να εξεταστούν οι δυναμικοί τρόποι με τους οποίους οι άνθρωποι χρησιμοποιούν τη θρησκεία τους σε συγκεκριμένες καταστάσεις. Οι Pargament, Koenig και Perez (2000), θεώρησαν ότι, «δεν αρκεί να γνωρίζουμε ότι ένας άνθρωπος προσεύχεται, παρακολουθεί εκκλησία ή παρακολουθεί θρησκευτική τηλεόραση. Τα μέτρα θρησκευτικής αντιμετώπισης, πρέπει να καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο το άτομο κάνει χρήση της θρησκείας για να κατανοήσει και να ασχοληθεί με τους παράγοντες άγχους» (σελ.521).

Σύμφωνα με τους Ryan και συνεργάτες (1993), υπάρχουν δύο τρόποι εσωτερίκευσης των θρησκευτικών αντιλήψεων. Ο πρώτος, αφορά στην «εισδοχή» η οποία αντιπροσωπεύει μερική εσωτερικοποίηση των πεποιθήσεων και χαρακτηρίζεται από πιέσεις που βασίζονται στον αυτοέλεγχο και σε άλλες εγκρίσεις. Ο δεύτερος, αφορά στην «αναγνώριση» η οποία αντιπροσωπεύει την υιοθέτηση των πεποιθήσεων ως προσωπικών αξιών και χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερη βούληση. Αυτοί οι δύο τύποι εσωτερικοποίησης, συγκρίνονται εννοιολογικά και εμπειρικά με τα υπάρχοντα μέτρα θρησκευτικού προσανατολισμού και χρησιμοποιούνται για την πρόβλεψη ποικίλων λειτουργικών αποτελεσμάτων. Από την έρευνα, υπάρχει η υποψία ότι, όσο πιο κεντρική

θέση κατέχει η θρησκεία στη ζωή ενός ατόμου, η επιρροή του θρησκευτικού προσανατολισμού στην προσαρμογή, είναι μεγαλύτερη.

Σε μια ανασκόπηση της βιβλιογραφίας για τη θρησκευτική αντιμετώπιση, οι Harrison, Koenig, Hays, Eme-Akwari και Pargament (2001), ανέφεραν ότι οι στρατηγικές θετικής θρησκευτικής αντιμετώπισης έχουν συσχετιστεί σταθερά με μεταβλητές ψυχολογικής προσαρμογής, όπως η αυτοπεποίθηση, η ικανοποίηση από τη ζωή και η ποιότητα ζωής, ενώ οι στρατηγικές αρνητικής θρησκευτικής αντιμετώπισης, έχουν συσχετιστεί με περισσότερα καταθλιπτικά συμπτώματα.

Παρόμοια, έρευνα με συμμετοχή μελών της Εθνικής Φρουράς του Όρεγκον στις ΗΠΑ, έδειξε ότι οι στρατιώτες οι οποίοι ανέφεραν υψηλότερα επίπεδα υπαρξιακής ευεξίας πριν από την ανάπτυξή τους σε επιχειρησιακό περιβάλλον, είχαν λιγότερες πιθανότητες να αναπτύξουν καταθλιπτικά συμπτώματα μετά από την επιστροφή τους στην πατρίδα. Όσοι από αυτούς ανέφεραν αρνητικές στρατηγικές θρησκευτικής αντιμετώπισης, είχαν περισσότερες πιθανότητες να αναπτύξουν διαταραχή μετατραυματικού στρες με το πέρας της υπηρεσίας τους στο επιχειρησιακό πεδίο (Orton, 2011).

Επίσης, σε έρευνα εντοπίστηκε ότι, τα υψηλότερα επίπεδα θρησκευτικότητας, συνδράμουν στην ουδετεροποίηση των κινδύνων για ψυχικές διαταραχές και προάγουν προστατευτικά ψυχοκοινωνικά χαρακτηριστικά σε βετεράνους του στρατού των ΗΠΑ (Sharmaa και συνεργάτες, 2017).

Σε μια άλλη μελέτη με ισραηλινούς στρατιώτες, όσοι προσδιόρισαν τον εαυτό τους ως θρησκευόμενο, ήταν λιγότερο πιθανό να αναπτύξουν συμπτώματα τραυματικού άγχους μετά από τραύμα που προκλήθηκε από συμμετοχή σε πολεμικές επιχειρήσεις (Israel-Cohen και συνεργάτες, 2016). Οι προσωπικές μαρτυρίες που παρείχαν βετεράνοι στρατιωτικοί, έδειξαν, επίσης, ότι η πλειοψηφία τους, εκτιμούν τη θρησκευτικότητα ως σημαντικό παράγοντα ο οποίος μπορεί να τους βοηθήσει να αντιμετωπίσουν την ασθένειά τους (Koenig, 1994). Συνολικά, αυτές οι μελέτες υποδεικνύουν ότι η θρησκευτικότητα μπορεί να βοηθήσει στην αποτροπή του κινδύνου για ψυχικές διαταραχές, όπως η κατάθλιψη, η διαταραχή μετατραυματικού στρες, η αυτοκτονία και η διαταραχή προσαρμογής.

Κεφάλαιο 3

Μεθοδολογία

3.1. Δείγμα και Συμμετέχοντες

Στην παρούσα μελέτη, για την επιλογή του μεγέθους του τελικού δείγματος, λήφθηκαν υπόψιν αρκετές παράμετροι, οι οποίες φυσιολογικά αναμενόταν ότι θα δυσχέραιναν τη συλλογή διαχρονικών δεδομένων (σε δύο χρόνους) από τους συμμετέχοντες. Ως τέτοιες, πέραν της εθελοντικής συμμετοχής από ενήλικο δείγμα το οποίο είχε τη δυνατότητα διακοπής της διαδικασίας ανά πάσα στιγμή, αξιολογήθηκαν: (α) η κόπωση του προσωπικού, (β) οι υπηρεσιακές – επιχειρησιακές ανάγκες των Στρατιωτικών Μονάδων (υπηρεσίες, ασκήσεις, εκπαιδεύσεις, έκτακτες υποχρεώσεις), (γ) οι άδειες απουσίας (κανονικές, αναρρωτικές, διανυκτερεύσεις με παράταση προσέλευσης λόγω μεγάλης απόστασης διαμονής, προσωπικές ανάγκες που δεν μπορούσαν να εκτιμηθούν) και (δ) οι διοικητικές μεταβολές, (όπως π.χ. οι μεταθέσεις ή αποσπάσεις οπλιτών για κάλυψη αναγκών σε άλλα στρατόπεδα ή υπηρεσίες). Οι παραπάνω συνθήκες, λήφθηκαν σοβαρά υπόψιν, γι' αυτό και στο χρόνο T1, έγινε προσπάθεια συλλογής του μέγιστου δυνατού δείγματος από το σύνολο των στρατοπέδων, όπου δόθηκε σχετική άδεια από το Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς.

Οι συμμετέχοντες, ήταν κληρωτοί οπλίτες θητείας της 2017 ΕΣΣΟ, οι οποίοι κλήθηκαν σε εθελοντική βάση να συμπληρώσουν 6 ερωτηματολόγια αυτο-αναφοράς στον πρώτο χρόνο (T1= 8^{ος} έως 9^{ος} μήνας υπηρεσίας) και 4 ερωτηματολόγια αυτο-αναφοράς στο δεύτερο χρόνο (T2= 12^{ος} έως 13^{ος} μήνας υπηρεσίας). Τα 7 στρατόπεδα της Εθνικής Φρουράς στα οποία εγκρίθηκε η διενέργεια της έρευνας, βρίσκονται στο μεγαλύτερο μέρος της επικράτειας της ελεύθερης Κύπρου, καλύπτοντας δείγμα πληθυσμού από όλες τις πόλεις και τις επαρχίες. Οι οπλίτες, ανήκαν τυχαία σε διαφορετικούς κλάδους των Ενόπλων Δυνάμεων (Στρατό Ξηράς και Αεροπορία) και όπλα – σώματα (Πεζικό, Τεθωρακισμένα, Πυροβολικό, Μηχανικό, Διαβιβάσεις, Τεχνικό, Σώμα Υλικού Πολέμου, Σώμα Εφοδιασμού Μεταφορών και Υγειονομικό). Λαμβάνοντας υπόψη ότι, η επιλογή των στρατιωτών σε Μονάδες γίνεται μέσω αδιάβλητου μηχανογραφικού συστήματος με κριτήριο τη μοριοδότηση και τη φρουρά επιθυμίας τους, τα αποτελέσματα αναμένεται να είναι αντιπροσωπευτικά για ολόκληρο το στράτευμα.

Κατά το χρόνο T1, λήφθηκε δείγμα από 419 οπλίτες θητείας. Από αυτούς, οι 4 αποκλείστηκαν λόγω μη συμπλήρωσης του συνόλου των ερωτηματολογίων, ενώ άλλοι 9 αποκλείστηκαν λόγω παράλειψης συμπλήρωσης μικρότερου αριθμού ερωτηματολογίων.

Το τελικό δείγμα ανήλθε σε ($N_{T1}=406$) με ηλικίες από 18 έως 27 έτη ($MO_{\text{Ηλικίας}}= 18.9$, $TA=.80$). Κατά το χρόνο T2, λήφθηκε δείγμα από ($N=272$) οπλίτες. Από αυτούς, αποκλείστηκαν 6 συμμετέχοντες, επειδή δεν συμπλήρωσαν τα περισσότερα ερωτηματολόγια. Έτσι, το τελικό δείγμα ανήλθε $N_{T1-T2}= 266$ με ηλικίες από 18 έως 23 έτη ($MO_{\text{Ηλικίας}}= 18.8$, $TA= .56$).

3.2. Διαδικασία

Οι οπλίτες, μετά το πέρας της βασικής τους εκπαίδευσης στα Κέντρα Εκπαίδευσης Νεοσυλλέκτων (ΚΕΝ), μετακινήθηκαν κατόπιν αδιάβλητων διαδικασιών, ίδιες για όλους, σε Στρατόπεδα – Μονάδες της Εθνικής Φρουράς για συμπλήρωση 14μηνιαίας θητείας. Εκεί, αφού ολοκλήρωσαν την ειδική εκπαίδευση, κατόπιν σχετικής ενημέρωσης από τους Διοικητές τους, σε χρόνους που προκαθορίστηκαν προκειμένου να περιοριστεί στο ελάχιστο η απώλεια δείγματος, έγινε η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων και στους δύο χρόνους που προαναφέρθηκαν. Προκειμένου να υπάρχει άνεση στις απαντήσεις και να μειωθεί στο ελάχιστο η πιθανότητα άσκησης οποιασδήποτε συναισθηματικής ή άλλης πίεσης, παρόν στις αίθουσες συμπλήρωσης των *ανώνυμων ερωτηματολογίων αυτό-αναφοράς*, ήταν μόνο ο επικεφαλής της έρευνας. Στο προσωπικό που συμμετείχε, γινόταν αρχικά επεξήγηση του ατομικού δικαιώματος για μη συμμετοχή ή και διακοπή της διαδικασίας ανά πάσα στιγμή, αποχωρώντας, χωρίς οποιαδήποτε συνέπεια. Ακολούθως, γινόταν επεξήγηση του στόχου της έρευνας και λεπτομερής ανάλυση του τρόπου συμπλήρωσης των κλιμάκων μέτρησης, έχοντας το δικαίωμα για επεξηγήσεις τόσο στην αρχή, όσο και κατά τη διάρκεια της διαδικασίας. Στους οπλίτες, δόθηκε άπλετος χρόνος για τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων και δέχτηκαν τις ιδιαίτερες ευχαριστίες του ερευνητή για τη συμμετοχή τους.

3.3. Μετρήσεις

3.3.1. Δημογραφικές Μετρήσεις

Σε ξεχωριστό έντυπο, μόνο κατά το χρόνο T1, ζητήθηκε αριθμός δημογραφικών δεδομένων, όπως η ηλικία, η οικονομική κατάσταση, ο τόπος διαμονής, στοιχεία συμβίωσης και η ενασχόληση με τον αθλητισμό. Επίσης, και στους δύο χρόνους, ζητήθηκε η συμπλήρωση επιπλέον δεδομένων για ερευνητικούς σκοπούς, όπως ο αριθμός: (α) επισκέψεων στο Τμήμα Ψυχικής Υγείας του Στρατού και σε ιδιώτες ψυχολόγους – ψυχιάτρους, (β) αναρρωτικών αδειών για ψυχολογικούς λόγους και (γ) ποινών κατά είδος, που τους είχε επιβληθεί (Κατά τον T1, τα στοιχεία αυτά αφορούσαν τη θητεία από την

πρώτη μέρα παρουσίασης στο στράτευμα μέχρι εκείνη τη στιγμή, ενώ κατά τον T2, από το πέρας του T1 μέχρι τη δεύτερη συλλογή δεδομένων). Προκειμένου να επιτευχθεί η ταυτοποίηση των ερωτηματολογίων και στους δύο χρόνους, τοποθετήθηκε φόρμουλα δημιουργίας ενός μοναδικού κωδικού με χαρακτήρες και αριθμούς ανά συμμετέχοντα. Τα παραπάνω δημογραφικά χαρακτηριστικά και οι διοικητικές μεταβολές των συμμετεχόντων, φαίνονται στον Πίνακα 1.

3.3.2. Εργαλεία

3.3.2.1. Εκφοβισμός/Θυματοποίηση

Μετρήθηκε με το Αναθεωρημένο Ερωτηματολόγιο Εκφοβισμού/Θυματοποίησης – BVQ-R (Olweus, 1996), με μερικές λεκτικές προσαρμογές (π.χ. αντικατάσταση της λέξης «παιδί» με τη λέξη «στρατιώτης» κλπ). Πρόκειται για εργαλείο αυτό-αναφοράς 20 ερωτήσεων, το οποίο καλύπτει τις 7 περιοχές της θυματοποίησης που περιλαμβάνονται σε κλίμακα πέντε επιλογών, από το 1= «δεν ισχύει καθόλου» μέχρι 5= «ισχύει πάρα πολύ». Οι 10 πρώτες ερωτήσεις αφορούν στη θυματοποίηση ($\alpha=.83$ έως $.87$) και οι επόμενες 10, αφορούν στον εκφοβισμό ($\alpha=.83$ έως $.90$), με Cronbach coefficient alpha για ολόκληρο το ερωτηματολόγιο ($\alpha=.90$ έως $.80$). Στην Κύπρο, έχει χρησιμοποιηθεί ευρέως τα τελευταία χρόνια σε έρευνες με δείγμα πληθυσμού, παιδιά σχολικής ηλικίας, αποτελώντας αξιόπιστο ψυχομετρικό εργαλείο (Stavrinides, Georgiou, και Theofanous, 2010; Stavrinides και συνεργάτες, 2015; Charalampous και συνεργάτες, 2018).

Αυτός ήταν και ο κυριότερος λόγος που οδήγησε στη χρήση του στην παρούσα έρευνα, αφού δεν εντοπίστηκε άλλο ερωτηματολόγιο μέτρησης των συμπεριφορών εκφοβισμού/θυματοποίησης μέσα στο στρατιωτικό πλαίσιο. Η παράμετρος αυτή, υπερίσχυσε έναντι της επιλογής ερωτηματολογίου μέτρησης σε ενήλικο πληθυσμό, καθόσον για τα δεδομένα της Κύπρου, η στρατιωτική θητεία αποτελεί αναπτυξιακό μεταβατικό στάδιο από την εφηβεία στην ενηλικίωση, χωρίς σαφή καθορισμό των ηλικιακών ορίων. Λόγω των αρχικών ενδοιασμών που σχετίζονταν με το ηλικιακό φάσμα, αφού το εν λόγω ερωτηματολόγιο κατασκευάστηκε για μέτρηση συμπεριφορών παιδικής – εφηβικής ηλικίας, αλλά και προκειμένου να ελεγχθεί ο τρόπος ανταπόκρισής του, χορηγήθηκε πιλοτικά σε 30 οπλίτες θητείας μέσα σε στρατόπεδο. Η ανάλυσή τους, κατέδειξε ικανοποιητικό δείκτη εσωτερικής συνέπειας, τις ίδιες παραγοντικές φορτίσεις και παρόμοιους μέσους όρους και τυπικές αποκλίσεις με τις προαναφερθείσες έρευνες.

Πίνακας 1. Περιγραφικές Πληροφορίες Δείγματος ($N = 266$)

Περιγραφή	Συχνότητα	Ποσοστό %
Ηλικία (από 18 μέχρι 23 έτη)	ΔΙ	ΔΙ
<i>Οικονομική Κατάσταση</i>		
Πολύ Κακή	4	1.5
Κακή	18	6.8
Μέτρια	96	36.1
Καλή	129	48.5
Πολύ Καλή	19	7.1
<i>Τόπος Διαμονής</i>		
Πόλη	111	41.7
Επαρχία	155	58.3
<i>Διαμονή</i>		
Με δύο γονείς	230	86.5
Με ένα γονέα	6	2.3
Με ένα γονέα (λόγω διαζυγίου)	25	9.4
Με κηδεμόνα	1	.4
Μόνος	4	1.5
<i>Επισκέψεις σε Ειδικούς Ψυχικής Υγείας</i>		
Στρατιωτικό Ψυχολόγο/Ψυχίατρο	(0) 229	86.1
	(1-35) 37	13.9
Ιδιώτη Ψυχολόγο/Ψυχίατρο	(0) 239	89.8
	(1-28) 27	10.2
<i>Τιμωρίες</i>		
Φορές	(0) 78	29.3
	(1-20) 188	70.7
Ποινές φυλάκισης	(0) 143	53.8
	(1-80) 123	46.2
Ποινές κράτησης	(0) 148	55.6
	(1-20) 118	44.4
Ποινές στέρησης εξόδου	(0) 179	67.3
	(1-9) 87	32.7
<i>Αθλητισμός</i>		
Ναι	135	50.8
Όχι	131	49.2
<i>Θρήσκευμα</i>		
Χριστιανός	232	87.2
Βουδιστής	1	0.4
Άλλο	5	1.9
Άθεος	28	10.5

Σημειώσεις. ΔΙ: Δεν Ισχύει

3.3.2.2. Προσκόλληση

Μετρήθηκε με το *Inventory of Parents and Peer Attachment (IPPA)* των Armsden και Greenberg (1989). Πρόκειται για ερωτηματολόγιο αυτοαναφοράς, το οποίο δημιουργήθηκε για να καλύπτει φάσμα ηλικιών από 12 έως 20 έτη και αποτελείται από 25 ερωτήσεις για τη μητέρα, 25 ερωτήσεις για τον πατέρα και 25 ερωτήσεις για τους φίλους – συνομηλίκους. Οι απαντήσεις οι οποίες προβλέπουν πέντε επιλογές (1 = «δεν ισχύει καθόλου», 5 = «ισχύει πάρα πολύ»), αντικατοπτρίζουν μια συνολική εικόνα του επιπέδου της ασφαλούς προσκόλλησης των ατόμων και επιπλέον, τρεις διαστάσεις των σχέσεων προσκόλλησης: (α) της εμπιστοσύνης την οποία οι γονείς και οι φίλοι αντιλαμβάνονται, σεβόμενοι τις ανάγκες και τις επιθυμίες των νέων, (β) της επικοινωνίας η οποία αναφέρεται στην αντίληψη των νέων σχετικά με το κατά πόσο οι γονείς και οι φίλοι τους είναι ευαίσθητοι και ανταποκρίνονται στη συναισθηματική τους κατάσταση, αξιολογώντας την έκταση και την ποιότητα της εμπλοκής τους, αλλά και της λεκτικής τους επικοινωνίας και (γ) του αποκλεισμού που αναφέρεται στα συναισθήματα των νέων τα οποία σχετίζονται με την απομόνωση, το θυμό και την αδιαφορία που βιώνουν στις σχέσεις προσκόλλησης με τους γονείς και τους φίλους τους. Οι Armsden και Greenberg (1989), ανέφεραν Cronbach coefficient alpha για ολόκληρο το ερωτηματολόγιο, από .92 έως .72, με δείκτη αξιοπιστίας .93 για τις υποκλίμακες των γονέων και .86 για την υποκλίμακα των φίλων.

3.3.2.3. Ανθεκτικότητα

Μετρήθηκε με την *Κλίμακα Ανθεκτικότητας των Connor & Davidson – (CD-RISC 25)*. Πρόκειται για ερωτηματολόγιο αυτοαναφοράς 25 ερωτήσεων, το οποίο καλύπτει 17 τομείς λειτουργίας που σχετίζονται με τα χαρακτηριστικά της ανθεκτικότητας σε ατομικό επίπεδο (π.χ. δέσμευση, αναγνώριση των ορίων ελέγχου, αντίληψη του στρες/αλλαγής ως πρόκληση/ευκαιρία, ανοχή αρνητικών αποτελεσμάτων κλπ). Η κλίμακα περιλαμβάνει απαντήσεις πέντε επιλογών, με μικρότερη το 0 (καθόλου αληθές) και μεγαλύτερη το 4 (σχεδόν πάντα αληθές). Το σκορ το οποίο στηρίζεται στο πώς το άτομο ένιωσε κατά τη διάρκεια του τελευταίου μήνα, κυμαίνεται από 0 μέχρι 100, με το μεγαλύτερο να δεικνύει υψηλότερη ανθεκτικότητα. Η κλίμακα αυτή, έχει χρησιμοποιηθεί ευρέως σε μελέτες με στρατιωτικούς. Οι Connor & Davidson (2003), σε δείγμα γενικού πληθυσμού, ανέφεραν Cronbach coefficient alpha για ολόκληρο το ερωτηματολόγιο στο .89.

Στην παρούσα μελέτη, χρησιμοποιήθηκε αυτούσια η ελληνική έκδοση της εν λόγω κλίμακας, όπως μεταφράστηκε από τους Connor, Davidson, Δουζένη, Τσίτσα και Τσιγκαροπούλου (2012) και αποστάληκε από τους δημιουργούς της κατόπιν σχετικής γραπτής αίτησης, συνοδευόμενη με χρηματικό αντίτιμο.

3.3.2.4. Θρησκευτικότητα

Μετρήθηκε με την *Υποκλίμακα Θρησκευτικότητας του NonReligious- NonSpiritual Scale (NRNSS)* των Cragun και συνεργάτες (2015). Πρόκειται για ερωτηματολόγιο αυτό-αναφοράς 8 ερωτήσεων, οι οποίες περιλαμβάνουν απαντήσεις πέντε επιλογών, με μικρότερη το 1 (συμφωνώ απόλυτα) και μεγαλύτερη το 5 (διαφωνώ απόλυτα). Καλύπτουν πολλαπλές διαστάσεις της θρησκευτικότητας, με κυριότερες τη θρησκευτική πίστη, τη θρησκευτική εμπειρία, τη θρησκευτική ηθική, τις θρησκευτικές πρακτικές, τις κοινωνικές συνέπειες και τη θρησκευτική ταυτότητα. Το σκορ το οποίο στηρίζεται στις θρησκευτικές πεποιθήσεις του ατόμου, κυμαίνεται από το 1 μέχρι το 5, με το μικρότερο να δεικνύει υψηλότερη θρησκευτικότητα. Οι Cragun και συνεργάτες (2015), σε δείγμα γενικού πληθυσμού, ανέφεραν Cronbach coefficient alpha για ολόκληρο το ερωτηματολόγιο μεγαλύτερο από το .94. Για ευκολότερη αναφορά και μελέτη των αποτελεσμάτων, έγινε επανακωδικοποίηση των τιμών, έτσι που το μικρότερο σκορ να δείχνει χαμηλότερη θρησκευτικότητα. Επιπλέον, στο κάτω μέρος του ερωτηματολογίου μέτρησης της θρησκευτικότητας, ζητήθηκε να υποδείξουν τη θρησκεία στην οποία πιστεύουν.

Η υποκλίμακα αυτή εντοπίστηκε μέσα από τη διεθνή βιβλιογραφία και μεταφράστηκε στα ελληνικά από έμπειρο και καταρτισμένο προσωπικό, κατόπιν σχετικής γραπτής συγκατάθεσης από τον δημιουργό της. Η χορήγησή του σε πειραματικό δείγμα 30 οπλιτών θητείας, παρουσίασε ευκολία στην κατανόηση και στη συμπλήρωσή του. Επίσης, κατέδειξε ότι ο δείκτης εσωτερικής συνέπειας ήταν πολύ υψηλός και κυμαινόταν εντός του πλαισίου που ορίστηκε από τους Cragun και συνεργάτες (2015).

3.3.2.5. Ψυχολογική Προσαρμοστικότητα

Μετρήθηκε με το *Ερωτηματολόγιο Γενικής Υγείας-12 (General Health Questionnaire-12)* του Goldberg (1970), με τις μικρότερες ενδείξεις να δείχνουν καλύτερη προσαρμοστικότητα (Διακύμανση Συντελεστή Εσωτερικής Αξιοπιστίας - Internal Reliability Coefficients Ranged από .87 μέχρι .89). Για ευκολότερη αναφορά και μελέτη των αποτελεσμάτων, έγινε επανακωδικοποίηση των τιμών, έτσι που οι μικρότερες ενδείξεις να δείχνουν χειρότερη προσαρμοστικότητα.

3.3.2.6. Θετική Προσαρμοστικότητα

Μετρήθηκε με την *Κλίμακα Θετικής Σκέψης (Positive States of Mind Scale)* του Adler (1998), με τις μεγαλύτερες ενδείξεις να δείχνουν καλύτερη προσαρμοστικότητα (Διακύμανση Συντελεστή Εσωτερικής Αξιοπιστίας - Internal Reliability Coefficients Ranged από .77 μέχρι .71). Πρόκειται για ερωτηματολόγιο αυτό-αναφοράς 7 ερωτήσεων, οι οποίες περιλαμβάνουν απαντήσεις τεσσάρων επιλογών, με μικρότερη το 0 (καθόλου) και μεγαλύτερη το 3 (πολύ). Οι μεγαλύτερες ενδείξεις, καταδεικνύουν ταυτόχρονα καλύτερη προσαρμοστικότητα.

Η χρήση των δύο παραπάνω κλιμάκων μέτρησης της προσαρμοστικότητας, προτιμήθηκε έναντι ενός εργαλείου, λόγω της εξ' ορισμού δυσκολίας καθορισμού και μέτρησης της μεταβλητής αυτής. Έχοντας υπόψη τις πολλαπλές ερμηνείες που αποδίδονται από την επιστημονική κοινότητα, στους δείκτες καλής προσαρμογής, αλλά και την ελάχιστη έως καθόλου εξέτασή της προσαρμοστικότητας μέσα στο στρατιωτικό περιβάλλον της Κύπρου, αποφασίστηκε η χρήση δύο εργαλείων μέτρησης που χρησιμοποιήθηκαν σε έρευνα με οπλίτες του Αυστραλιανού Στρατού (Cohn και Pakenham, 2008). Εκ του αποτελέσματος, διαφάνηκε ότι η επιλογή αυτή, περιόρισε τυχόν ασάφειες στην εξαγωγή και ερμηνεία των αποτελεσμάτων.

Κεφάλαιο 4

Αποτελέσματα

4.1. Προκαταρκτικές Αναλύσεις

Πριν από την ανάλυση των δεδομένων, όλες οι μεταβλητές ελέγχθηκαν για ελλείπουσες τιμές (missing values), ακραίες τιμές (outliers), κανονικότητα (normality) και γραμμικότητα (linearity). Όλες οι αναλύσεις έγιναν με τη χρήση του στατιστικού πακέτου για κοινωνικές επιστήμες (Statistical Package for the Social Sciences – SPSS), έκδοσης 24 και του AMOS 7. Η πολυμεταβλητή κανονικότητα δεν παραβιάστηκε, καθώς η κριτική τιμή της πολυμεταβλητής κύρτωσης ήταν <5.00 (Byrne, 2009). Οι ατομικές μεταβλητές της προσκόλλησης, της θρησκευτικότητας, του εκφοβισμού / θυματοποίησης, της γενικής κατάστασης υγείας και της θετικής σκέψης, έδειξαν μονομεταβλητή λοξότητα και κυρτότητα μέσα στα παραδεκτά όρια (κριτικές τιμές λοξότητας >2.5 ή <-2.5 και κυρτότητας <2.5 ή >-2.5).

Κατά τον έλεγχο των δεδομένων, εντοπίστηκαν πολύ λίγες ελλείπουσες τιμές, λόγω της κατευθυνόμενης συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων, αλλά και της δυνατότητας ελέγχου – επανελέγχου των κλιμάκων από τους ίδιους τους συμμετέχοντες, λόγω χρόνου. Παρ' όλα αυτά, κατά το χρόνο T1 και T2, παρουσιάστηκαν 2 και 6 συμμετέχοντες, αντίστοιχα, οι οποίοι παρουσίασαν ελλείπουσες τιμές σε ποσοστό μεγαλύτερο του 85 % στα συνολικά ερωτήματα των κλιμάκων, οι οποίοι και εξαιρέθηκαν από τη διαδικασία. Για το υπόλοιπο δείγμα, λόγω του πολύ μικρού ποσοστού ελλειπουσών τιμών και στους δύο χρόνους που δεν ξεπερνούσε το 5% (Roth, 1994), αποφασίστηκε η αντικατάστασή τους με τους Μέσους Όρους (M.O) της κάθε μεταβλητής. Ο έλεγχος και επανελέγχος με διερευνητική ανάλυση (descriptive statistic), παρουσίασε σταθερό Μέσο Όρο (M.O) και Τυπική Απόκλιση (T.A), πριν και μετά από τη συμπλήρωση των ελλειπουσών τιμών.

Ο έλεγχος των ακραίων τιμών, έγινε με τη χρήση τυποποιημένων τιμών z (z-scores), με κριτήριο τις τιμές με δείκτη μεγαλύτερο του 3.29 (Field, 2009; Tabachnick και Fidel, 2013). Όπου οι τυποποιημένες τιμές z είναι μεγαλύτερες από την προαναφερθείσα τιμή 3.29, αυτό εξηγείται λόγω του ικανοποιητικού δείγματος (Tabachnick και Fidel, 2013).

4.2. Σχεδιασμός Ανάλυσης Δεδομένων

Η κύρια τεχνική ανάλυσης για την παρούσα εργασία ήταν το Μοντέλο Δομικών Εξισώσεων (Structural Equation Modeling). Η τεχνική αυτή εφαρμόστηκε με τη βοήθεια

του στατιστικού προγράμματος AMOS 7 (Arbuckle, 2006), ενώ για τη δοκιμασία της εφαρμοσιμότητας των διάφορων μοντέλων, χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της μέγιστης πιθανοφάνειας (maximum likelihood), η οποία προϋποθέτει ικανό δείγμα, πολυμεταβλητή κανονικότητα και συνεχείς μεταβλητές.

Για την αξιολόγηση της εφαρμοσιμότητας των μοντέλων, εξετάστηκαν διάφοροι δείκτες, ώστε η απόφαση για την αποδοχή ή την απόρριψη των υπό εξέταση μοντέλων, να ληφθεί βάσει σφαιρικής πληροφόρησης (Jackson και συνεργάτες, 2009). Συγκεκριμένα, χρησιμοποιήθηκε ο δείκτης καλής προσαρμογής χ^2 (goodness of fit index) και τρεις δείκτες σχετικής βελτίωσης (incremental fit): ο NFI (Normed Fit Index - Σταθμισμένος Δείκτης Προσαρμογής), ο CFI (Comparative Fit Index–Συγκριτικός Δείκτης Προσαρμογής), ο TLI (Tucker-Lewis Index–Δείκτης Tucker-Lewis) και τέλος, ο Δείκτης Απόλυτης Προσαρμογής (Absolute Fit) RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation–Μέση Ρίζα του Τετραγωνικού Σφάλματος Προσέγγισης).

Αποδεκτή εφαρμοσιμότητα, υποδεικνύεται όταν ο δείκτης χ^2 δεν είναι στατιστικά σημαντικός. Από την άλλη, όταν οι δείκτες CFI και NFI είναι πάνω από το .95 και όταν ο δείκτης RMSEA είναι κάτω από το .05, αυτό αποτελεί ένδειξη εξαιρετικής εφαρμοσιμότητας. Για τους δείκτες αυτούς, αποδεκτή εφαρμοσιμότητα καταδεικνύεται, όταν οι δείκτες CFI και TLI είναι πάνω από το .90 και όταν ο δείκτης RMSEA είναι κάτω από το .08 (Browne και Cudeck, 1989; Byrne, 2009; Hu και Bentler, 1999; Marsh, Wen, και Hau, 2004; Smith και McMillan, 2001).

Αρχικά, εξετάστηκαν οι ψυχομετρικές ιδιότητες των εργαλείων που χρησιμοποιήθηκαν. Για την εξέταση αυτή, χρησιμοποιήθηκαν οι τεχνικές Διερευνητική Παραγοντική Ανάλυση (ΔΠΑ) (SPSS) και Επιβεβαιωτική Παραγοντική Ανάλυση (ΕΠΑ) (AMOS), ενώ η αξιοπιστία εκτιμήθηκε με τον υπολογισμό του δείκτη εσωτερικής συνέπειας Cronbach's alpha.

Η εφαρμογή της ΔΠΑ στην παρούσα έρευνα, πραγματοποιήθηκε με τη μέθοδο των κύριων αξόνων (Principal Axis Factoring)¹ και όπου προέκυπταν πάνω από ένας παράγοντες, εφαρμοζόταν η μη ορθογώνια περιστροφή Promax, σύμφωνα με τις υποδείξεις των Fabrigar και συνεργάτες (1999). Ο αριθμός των εξαγόμενων παραγόντων,

¹ Στη βιβλιογραφία αναφέρονται διάφορες μέθοδοι εξαγωγής παραγόντων στο πλαίσιο της ΔΠΑ (Gorsuch, 1990). Για την παρούσα μελέτη, επιλέχθηκε η μέθοδος Principal Axis Factoring (Ανάλυση Κυρίων Αξόνων), η οποία φαίνεται να είναι προτιμότερη σε σχέση με την πιο συχνά χρησιμοποιημένη μέθοδο Principal Components Analysis (Ανάλυση Κυρίων Συνιστωσών). Με καθαρά τεχνικούς όρους, η τεχνική αυτή δεν συνιστά ΔΠΑ (Fabrigar και συνεργάτες, 1999; Velicer και Fava, 1998) σε ότι αφορά την εξαγωγή παραγόντων και την κατάδειξη των φορτίσεων (loadings) του δείγματος (Russell, 2002; Widaman, 1993). Είναι δε καταλληλότερη, στις περιπτώσεις που ο βασικός στόχος είναι η ταυτοποίηση λανθάνουσών εννοιολογικών κατασκευών (Fabrigar και συνεργάτες, 1999), με μεγάλες κλασικές συσχετίσεις.

καθοριζόταν με το κριτήριο του γραφήματος ιδιοτιμών του Cattell για τον προσδιορισμό του αριθμού παραγόντων, καθώς και για τη δυνατότητα ερμηνείας των παραγόντων.

4.3. Αποτελέσματα

4.3.1. Ψυχομετρικές ιδιότητες

Για το ερωτηματολόγιο BVQ, ο δείκτης Cronbach's alpha υπολογίστηκε στο .89 και στο .88 (με την αφαίρεση του στοιχείου 1) για τη θυματοποίηση στο T1 και στο T2, αντίστοιχα και στο .84 για τον εκφοβισμό στο T1 και στο T2. Στη συνέχεια, εξετάστηκε ένα μοντέλο ΕΠΑ για τον εκφοβισμό και τη θυματοποίηση και στις δύο χρονικές φάσεις (T1 και T2), όπου τα στοιχεία συγχωνεύτηκαν σε δέσμες (parcels), σύμφωνα με τη μορφή εκφοβισμού ή θυματοποίησης στην οποία αναφέρονταν (σωματικός και λεκτικός εκφοβισμός, σωματική, λεκτική και σχεσιακή θυματοποίηση). Επίσης, στο μοντέλο αυτό, οι όροι σφάλματος που συνδέονταν με τις ίδιες μορφές εκφοβισμού/θυματοποίησης στις δύο μετρήσεις, ήταν συσχετισμένες. Τα αποτελέσματα, έδειξαν ότι το μοντέλο, αποτελούσε μια καλή λύση για τα δεδομένα [χ^2 (24, N = 266) = 63.79, $p < .001$, CFI = .97, TLI = .93, RMSEA = .079 (.056 - .103)]. Παράλληλα, όλες οι παράμετροι του μοντέλου ήταν προς την αναμενόμενη κατεύθυνση και συνοδεύονταν από χαμηλά τυπικά σφάλματα.

Αναφορικά με το ερωτηματολόγιο IPPA, ο δείκτης Cronbach's alpha είχε τις ακόλουθες τιμές: .89 για τη μητρική εμπιστοσύνη (αφαίρεση στοιχείου 9), .91 για τη μητρική επικοινωνία (αφαίρεση στοιχείων 6 και 14), .74 για τη μητρική αποξένωση, .89 για την πατρική εμπιστοσύνη (αφαίρεση στοιχείου 9), .89 για την πατρική επικοινωνία (αφαίρεση στοιχείων 6, 7, 14), .77 για την πατρική αποξένωση, .93 για την εμπιστοσύνη προς τους συνομηλίκους, .91 για την επικοινωνία με τους συνομηλίκους και .76 για την αποξένωση με τους συνομηλίκους (αφαίρεση στοιχείου 9). Η αφαίρεση των στοιχείων, έγινε με βάση τη μη συνεισφορά τους στην αξιοπιστία της κάθε υποκλίμακας. Συνακόλουθες ΔΠΑ για τη σχέση με τη μητέρα, τον πατέρα και τους συνομηλίκους ξεχωριστά, κατέδειξαν ότι οι κλίμακες ήταν μονοπαραγοντικές, δηλαδή η εμπιστοσύνη, η επικοινωνία και η αποξένωση, εξηγούνταν καλύτερα από ένα γενικό παράγοντα δεσμού προσκόλλησης που εξηγούσε 40%, 42.38% και 43.31% για τη σχέση με τη μητέρα ($\alpha = .92$), τον πατέρα ($\alpha = .93$) και τους συνομηλίκους ($\alpha = .94$), αντίστοιχα.

Για τις υπόλοιπες κλίμακες, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι παρουσίαζαν αποδεκτή αξιοπιστία. Συγκριμένα, οι τιμές του Cronbach's alpha ήταν για την ανθεκτικότητα .92 (για T1 και T2), για τη θρησκευτικότητα .92, για τη γενική κατάσταση υγείας .84 και .83 [για T1 και T2 (με την αφαίρεση του στοιχείου 12)] και για τη θετική σκέψη .69 (για T1

και T2). Τα αποτελέσματα ΔΠΑ, κατέδειξαν ότι οι υποκλίμακες αυτές ήταν όντως μονοπαραγοντικές, με την εξήγηση της διακύμανσης να κυμαίνεται από 26.73% (θετική σκέψη), έως 52.94% (θρησκευτικότητα).

Τα συνολικά αποτελέσματα της ΔΠΑ για το σύνολο των ερωτηματολογίων, παρουσιάζονται αναλυτικά στο Παράρτημα «Α». Οι Μέσοι Όροι και η αξιοπιστία των κλιμάκων – υποκλιμάκων, φαίνονται στον Πίνακα 2.

Πίνακας 2.

Μέσοι Όροι και Αξιοπιστία Κλιμάκων – Υποκλιμάκων (N = 266)

Περιγραφή Κλίμακας	Αριθμός Ερωτήσεων	Μ.Ο. (Τυπική Απόκλιση)	Δείκτης Cronbach's Alpha
T1			
Κλίμακα Σχέσης με Συναδέλφους	20	30.95 (10.66)	.892
Υποκλίμακα Θυματοποίησης	10	16.43 (6.71)	.873
Υποκλίμακα Εκφοβισμού	10	14.54 (5.65)	.844
Ερωτηματολόγιο Προσκόλλησης με Γονείς και Φίλους (IPPA)	75	253.95 (27.17)	.887
Σχέση με Πατέρα	25	81.98 (11.09)	.748
Υποκλίμακα Εμπιστοσύνης	10	39.18 (6.50)	.834
Υποκλίμακα Επικοινωνίας	9	31.10 (7.88)	.821
Υποκλίμακα Αποξένωσης	6	11.69 (4.54)	.770
Σχέση με Μητέρα	25	86.45 (10.13)	.750
Υποκλίμακα Εμπιστοσύνης	10	41.00 (5.75)	.812
Υποκλίμακα Επικοινωνίας	9	33.61 (7.43)	.874
Υποκλίμακα Αποξένωσης	6	11.83 (4.43)	.739
Σχέση με Φίλους	25	85.51 (13.40)	.877
Υποκλίμακα Εμπιστοσύνης	10	40.35 (7.94)	.927
Υποκλίμακα Επικοινωνίας	8	29.77 (6.74)	.907
Υποκλίμακα Αποξένωσης	7	15.39 (4.65)	.701
Κλίμακα Ανθεκτικότητας (CD-RISC 25)	25	62.63 (15.67)	.919
Υποκλίμακα Θρησκευτικότητας (NRNSS)	7	23.81 (7.42)	.887
Κλίμακα Γενικής Κατάστασης Υγείας (GHQ12)	12	13.37 (6.42)	.815
Κλίμακα Θετικής Σκέψης (PSOM)	7	12.5 (4.06)	.692
T2			
Κλίμακα Σχέσης με Συναδέλφους	20	30.40 (9.96)	.886
Υποκλίμακα Θυματοποίησης	10	15.69 (6.04)	.865
Υποκλίμακα Εκφοβισμού	10	14.71 (5.55)	.837
Κλίμακα Ανθεκτικότητας (CD-RISK 25)	25	63.18 (15.39)	.919
Κλίμακα Γενικής Κατάστασης Υγείας (GHQ12)	12	12.43 (5.69)	.794
Κλίμακα Θετικής Σκέψης (PSOM)	7	12.67 (3.98)	.686

Οι περιγραφικοί στατιστικοί δείκτες για την κάθε μεταβλητή, μαζί με το δείκτη Cronbach's alpha, παρουσιάζονται στον Πίνακα 3.

Πίνακας 3

Περιγραφικοί Δείκτες και Δείκτης Cronbach's alpha για τις Μεταβλητές της Μελέτης

Μεταβλητή	Εύρος τιμών	Μ.Ο.	Τυπική Απόκλιση	Δείκτης Cronbach's Alpha
T1 Εκφοβισμός	1.00 – 5.00	1.45	.57	.84
T2 Εκφοβισμός	1.00 – 4.00	1.58	.71	.84
T1 Θυματοποίηση	1.00 – 5.00	1.50	.63	.89
T2 Θυματοποίηση	1.00 – 4.56	1.47	.56	.88
T1 Σχέση Προσκόλλησης με τη Μητέρα	1.50 – 5.00	4.06	.68	.92
T1 Σχέση Προσκόλλησης με τον Πατέρα	1.67 – 5.00	3.91	.72	.93
T1 Σχέση Προσκόλλησης με Συνομηλίκους	1.54 – 5.00	3.93	.69	.94
T1 Ανθεκτικότητα	.33 – 4.00	2.53	.64	.92
T2 Ανθεκτικότητα	.38 – 4.00	2.55	.63	.92
T1 Θρησκευτικότητα	1.88 – 5.00	3.13	.62	.92
T1 Γενική Κατάσταση Υγείας	.00 – 3.00	1.11	.58	.84
T2 Γενική Κατάσταση Υγείας	.00 – 2.91	1.01	.52	.83
T1 Θετική Σκέψη	.29 – 2.86	1.79	.58	.69
T2 Θετική Σκέψη	.00 – 3.00	1.81	.57	.69

4.3.2. Το Υποθετικό Μοντέλο

Στη συνέχεια, πραγματοποιήθηκε η εξέταση του υποθετικού μοντέλου της έρευνας. Αρχικά, εξετάστηκε το μοντέλο μέτρησης (measurement model). Το μοντέλο αυτό αποτελούνταν από όλες τις μεταβλητές του Πίνακα 3, υπό τη μορφή μετρήσιμων μεταβλητών, εκτός από τις μεταβλητές του εκφοβισμού και της θυματοποίησης, οι οποίες συμπεριλήφθηκαν ως λανθάνουσες μεταβλητές, σύμφωνα με το μοντέλο της ΕΠΑ που εξετάστηκε παραπάνω. Όλες οι μεταβλητές, ορίστηκαν να συσχετίζονται μεταξύ τους. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι το μοντέλο αποτελούσε μια αποδεκτή λύση για τα δεδομένα [χ^2 (85, N =266) = 185.79, $p < .001$, CFI = .95, TLI = .89, RMSEA = .067 (.054 - .080)]. Επιπρόσθετα, οι παράμετροι του μοντέλου συνοδεύονταν από χαμηλά τυπικά σφάλματα. Οι συσχετίσεις ανάμεσα στις μεταβλητές του μοντέλου (συσχετίσεις μηδενικής τάξης) παρουσιάζονται στον Πίνακα 4.

Πίνακας 4

Συσχετίσεις Μηδενικής Τάξης Ανάμεσα στις Μεταβλητές του Μοντέλου Μέτρησης

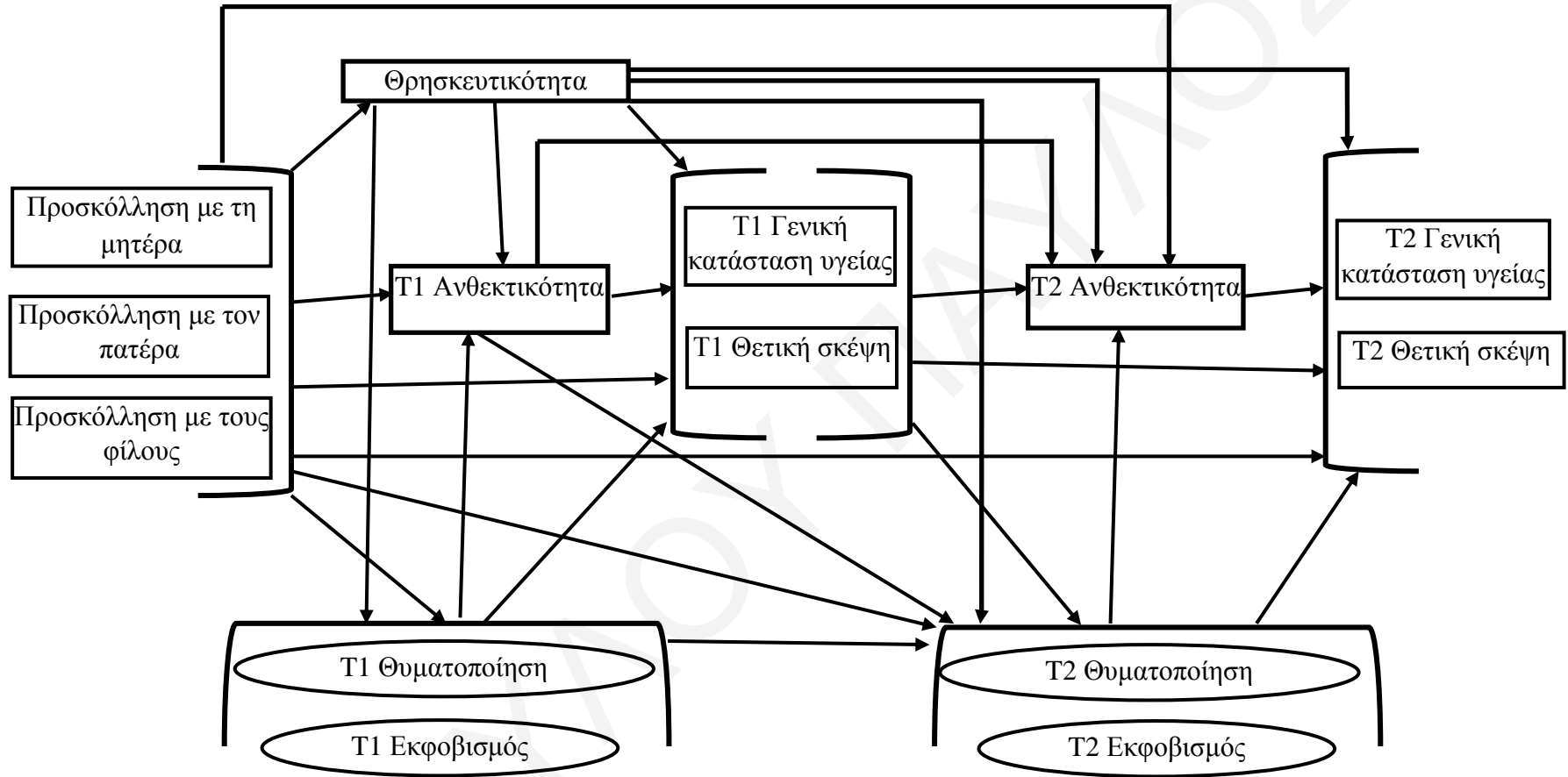
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
(1) T1 Εκφοβισμός														
(2) T2 Εκφοβισμός	.55***													
(3) T1 Θυματοποίηση	.71***	.37***												
(4) T2 Θυματοποίηση	.22**	.69***	.44***											
(5) T1 Σχέση Προσκόλλησης με τη Μητέρα	-.17*	-.20**	-.09	-.12										
(6) T1 Σχέση Προσκόλλησης με τον Πατέρα	-.24***	-.11	-.16*	-.13	.51***									
(7) T1 Σχέση Προσκόλλησης με Συνομηλίκους	-.29***	-.14*	-.35***	-.20**	.40***	.44***								
(8) T1 Ανθεκτικότητα	-.06	-.02	-.19**	-.11	.42***	.38***	.40***							
(9) T2 Ανθεκτικότητα	-.12	-.09	-.17**	-.20**	.42***	.36***	.39***	.67***						
(10) Θρησκευτικότητα	-.02	-.05	.01	.05	.15*	.11	.00	-.01	-.03					
(11) T1 Γενική Κατάσταση Υγείας	-.16*	-.11	-.30***	-.17**	.31***	.36***	.33***	.39***	.42***	.12*				
(12) T2 Γενική Κατάσταση Υγείας	-.14	-.15*	-.27***	-.28***	.20**	.27***	.23***	.25***	.43***	.15*	.52***			
(13) T1 Θετική Σκέψη	-.12	-.06	-.23***	-.14*	.34***	.34***	.36***	.51***	.44***	.07	.41***	.30***		
(14) T2 Θετική Σκέψη	-.07	-.07	-.07	-.13	.28***	.29***	.24***	.31***	.53***	.06	.30***	.49***	.46***	

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Από τον Πίνακα 4, διαφαίνονται θετικές υψηλές συσχετίσεις μεταξύ του εκφοβισμού και της θυματοποίησης και στους δύο χρόνους. Ο εκφοβισμός και η θυματοποίηση στο χρόνο T2, παρουσιάζουν μέτριες θετικές συσχετίσεις με τις αντίστοιχες μεταβλητές στο χρόνο T1. Επιπλέον, η θυματοποίηση κατά το χρόνο T1 και ο εκφοβισμός κατά το χρόνο T2, καθώς και ο εκφοβισμός στο χρόνο T1 σε συνδυασμό με τη θυματοποίηση στο χρόνο T2, παρουσιάζουν χαμηλές θετικές συσχετίσεις μεταξύ τους. Η σχέση προσκόλλησης με τη μητέρα, παρουσιάζει χαμηλές αρνητικές συσχετίσεις με τον εκφοβισμό και στους δύο χρόνους. Η σχέση προσκόλλησης με τον πατέρα, παρουσιάζει, επίσης, χαμηλές αρνητικές συσχετίσεις με εκφοβισμό και θυματοποίηση, μόνο κατά το χρόνο T1. Η σχέση προσκόλλησης με τους φίλους, φαίνεται να παρουσιάζει αρνητικές χαμηλές συσχετίσεις με εκφοβισμό και θυματοποίηση και στους δύο χρόνους της έρευνας. Μέτριες θετικές συσχετίσεις, παρουσιάζουν μεταξύ τους και οι σχέσεις προσκόλλησης με τη μητέρα, τον πατέρα και τους φίλους. Η ανθεκτικότητα κατά το χρόνο T1, παρουσιάζει αρνητική χαμηλή συσχέτιση με τη θυματοποίηση κατά τον ίδιο χρόνο και μέτριες θετικές συσχετίσεις με τις σχέσεις προσκόλλησης μητέρας, πατέρα και φίλων. Η ανθεκτικότητα κατά το χρόνο T2, παρουσιάζει παρόμοιο μοτίβο συσχετίσεων, όπως και η ανθεκτικότητα κατά το χρόνο T1 με την οποία, επίσης, συσχετίζεται μετρίως θετικά. Η ανθεκτικότητα T2, συσχετίζεται, επίσης, αρνητικά σε χαμηλό επίπεδο, με τη θυματοποίηση κατά τον ίδιο χρόνο. Επιπρόσθετα, η θρησκευτικότητα, εμφανίζει χαμηλή θετική συσχέτιση, μόνο με τη σχέση προσκόλλησης με τη μητέρα. Η γενική κατάσταση υγείας και στους δύο χρόνους, παρουσιάζει χαμηλές αρνητικές συσχετίσεις με τον εκφοβισμό στον αντίστοιχο κάθε φορά χρόνο, με τη θυματοποίηση και στους δύο χρόνους μεταξύ τους, καθώς και θετικές χαμηλές συσχετίσεις με τις σχέσεις προσκόλλησης με μητέρα, πατέρα και φίλους. Επιπλέον, η γενική κατάσταση υγείας και στους δύο χρόνους, παρουσιάζει χαμηλή θετική συσχέτιση με την ανθεκτικότητα κατά το χρόνο T1, μέτρια θετική συσχέτιση με την ανθεκτικότητα κατά το χρόνο T2 και χαμηλή θετική συσχέτιση με τη θρησκευτικότητα. Η θετική σκέψη και στους δύο χρόνους, παρουσιάζει χαμηλές θετικές συσχετίσεις με τις σχέσεις προσκόλλησης μητέρας, πατέρα και φίλων, καθώς και χαμηλές, έως μέτριες θετικές συσχετίσεις με την ανθεκτικότητα και τη γενική κατάσταση υγείας και στους δύο χρόνους. Τέλος, η θετική σκέψη στο χρόνο T1, συσχετίζεται μετρίως θετικά με τη θετική σκέψη στο χρόνο T2 και παρουσιάζει χαμηλή αρνητική συσχέτιση με τη θυματοποίηση και στους δύο χρόνους.

Ακολούθως, εξετάστηκε το υποθετικό μοντέλο για την παρούσα έρευνα. Σε αυτό, οι σχέσεις προσκόλλησης με τους γονείς, επιδρούσαν σε όλες τις υπόλοιπες μεταβλητές

(εκφοβισμό/θυματοποίηση T1 και T2, θετική σκέψη T1 και T2, γενική κατάσταση υγείας T1 και T2, ανθεκτικότητα T1 και T2, και θρησκευτικότητα). Η θρησκευτικότητα επιδρούσε σε όλες τις μεταβλητές, εκτός από αυτές που αφορούσαν στις σχέσεις προσκόλλησης. Η θυματοποίηση T1 και ο εκφοβισμός T1, επιδρούσαν στη θυματοποίηση T2, στον εκφοβισμό T2, στη γενική κατάσταση υγείας T1, στη θετική σκέψη T1 και στην ανθεκτικότητα T1. Η ανθεκτικότητα T1 επιδρούσε στη γενική κατάσταση υγείας T1, στη θετική σκέψη T1, στην ανθεκτικότητα T2, στον εκφοβισμό T2, στη θυματοποίηση T2. Η γενική κατάσταση υγείας T1 και η θετική σκέψη T1 επιδρούσαν στη θυματοποίηση T2, στον εκφοβισμό T2, στη γενική κατάσταση υγείας T2 και στη θετική σκέψη T2. Ο εκφοβισμός T2 και η θυματοποίηση T2, επιδρούσαν στην ανθεκτικότητα T2, στη θετική σκέψη T2 και στη γενική κατάσταση υγείας T2. Τέλος, η ανθεκτικότητα T2, επιδρούσε στη γενική κατάσταση υγείας T2 και στη θετική σκέψη T2. Επιπρόσθετα, λόγω των υψηλών τους συσχετίσεων, αλλά και των θεωρητικών τους σχέσεων, οι όροι σφάλματος του εκφοβισμού και της θυματοποίησης σε κάθε χρόνο, καθώς και αυτοί της γενικής κατάστασης υγείας και της θετικής σκέψης σε κάθε χρόνο, ήταν συσχετισμένες. Το μοντέλο παρουσιάζεται στο Γράφημα 1.

Γράφημα 1. Το Υποθετικό Μοντέλο

Τα αποτελέσματα κατέδειξαν με συνέπεια ότι το μοντέλο, αποτελούσε μια καλή λύση για τα δεδομένα [χ^2 (97, N =266) = 219.41, $p < .001$, CFI = .94, TLI = .89, RMSEA = .069 (.057 - .081)]. Επίσης, οι παράμετροι του μοντέλου, κινούνταν προς την αναμενόμενη κατεύθυνση και συνοδεύονταν από χαμηλά τυπικά σφάλματα. Το δομικό μέρος του μοντέλου με τα αποτελέσματα, παρουσιάζεται στο Γράφημα 2.

Ως προς την ερμηνεία των αποτελεσμάτων του Εξαχθέντος Μοντέλου (Γράφημα 2), σε αυτό διαφαίνεται μια θετικά χαμηλή επίδραση της προσκόλλησης προς τη μητέρα, τον πατέρα και τους φίλους, στην ανθεκτικότητα κατά το χρόνο T1. Επιπλέον, οι προαναφερθείσες σχέσεις προσκόλλησης, παρουσιάζουν διαφορετικές επιδράσεις σε λοιπές μεταβλητές του μοντέλου. Συγκεκριμένα, η προσκόλληση προς τη μητέρα, παρουσιάζει αρνητικά χαμηλή επίδραση στον εκφοβισμό κατά το χρόνο T2 και θετικά χαμηλή επίδραση στη θρησκευτικότητα. Μάλιστα, η προσκόλληση με τη μητέρα, επιδρά έμμεσα στη γενική κατάσταση υγείας T2, διαμέσου της θρησκευτικότητας. Η προσκόλληση προς τον πατέρα, παρουσιάζει θετικά χαμηλή επίδραση στη γενική κατάσταση υγείας κατά το χρόνο T1 και η προσκόλληση προς τους φίλους, δείχνει αρνητικά χαμηλή επίδραση, τόσο στον εκφοβισμό, όσο και στη θυματοποίηση κατά τον ίδιο χρόνο. Η προσκόλληση στους φίλους, επηρεάζει τη γενική κατάσταση υγείας T2, διαμέσου της επίδρασης που έχει στη θυματοποίηση T1 και ακολούθως, στη θυματοποίηση T2. Η σχέση προσκόλλησης με τους φίλους, επηρεάζει θετικά τη γενική κατάσταση υγείας T2, καθώς συνδέεται αρνητικά με τη θυματοποίηση.

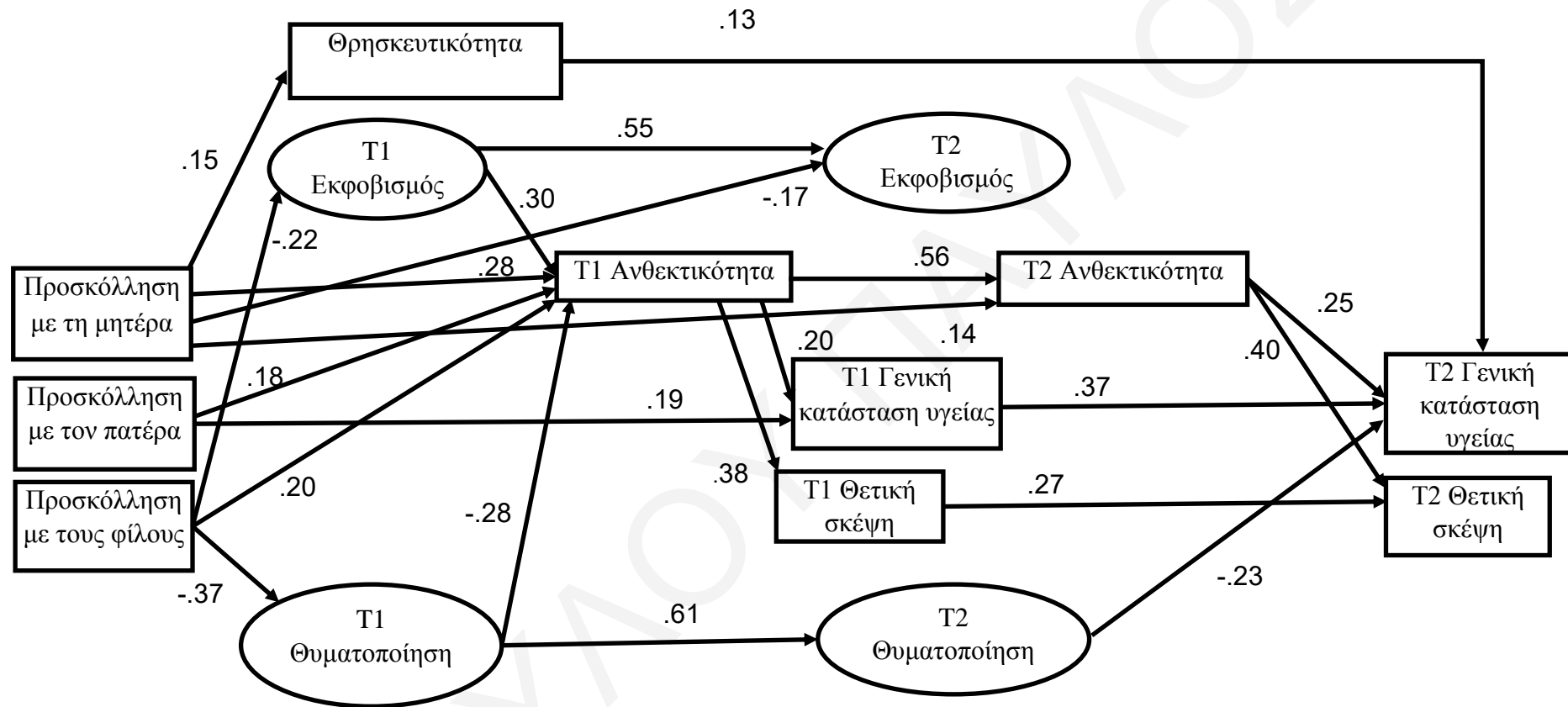
Η ανθεκτικότητα κατά το χρόνο T1, παρουσιάζεται ως ενδιάμεση (ενδογενής) μεταβλητή των τριών μοτίβων προσκόλλησης, του εκφοβισμού και της θυματοποίησης στο χρόνο T1, εμφανίζοντας θετικά χαμηλές επιδράσεις στη γενική κατάσταση υγείας και στη θετική σκέψη κατά τον ίδιο χρόνο.

Ο εκφοβισμός, η θυματοποίηση και η ανθεκτικότητα κατά το χρόνο T1, παρουσιάζουν μέτρια θετικές επιδράσεις στις αλλαγές των ίδιων μεταβλητών, κατά το χρόνο T2. Ομοίως, οι μεταβλητές της ψυχολογικής προσαρμογής κατά το χρόνο T1 (γενική κατάσταση υγείας και θετική σκέψη), παρουσιάζουν θετικά χαμηλή επίδραση στις αντίστοιχες μεταβλητές κατά τον δεύτερο ερευνητικό χρόνο T2.

Η θυματοποίηση T1, έχει έμμεση αρνητική επίδραση στη γενική κατάσταση υγείας T2, διαμέσου της επίδρασης που έχει στη θυματοποίηση T2. Η θυματοποίηση κατά το χρόνο T2, φαίνεται να επηρεάζει τη γενική κατάσταση υγείας T2, παρουσιάζοντας αρνητικά χαμηλή επίδραση. Παρόμοια, η ανθεκτικότητα T2, φαίνεται να επηρεάζει τη

γενική κατάσταση υγείας και τη θετική σκέψη κατά τον ίδιο χρόνο, παρουσιάζοντας θετικά χαμηλή και μέτρια επίδραση, αντίστοιχα.

Γενικά, στο εν λόγω μοντέλο, εντοπίστηκε ότι η ανθεκτικότητα που αναπτύσσεται από τους κληρωτούς οπλίτες κατά τη διάρκεια και των δύο μετρήσεων, επιδρά θετικά στην προσαρμοστικότητά τους. Η ανθεκτικότητα με τη σειρά της, μεσολαβεί και δέχεται θετικές επιδράσεις από το συνολικό μοτίβο προσκόλλησης με τους γονείς και τους φίλους. Επιπλέον, τα άτομα που ανέπτυξαν συμπεριφορές εκφοβισμού, παρουσίασαν μεγαλύτερη ανθεκτικότητα και κατ' επέκταση υψηλότερα ποσοστά προσαρμοστικότητας, σε αντίθεση με τα θύματα του εκφοβισμού. Οι οπλίτες που επιδίδονταν σε αντικοινωνικές συμπεριφορές, φαίνεται να διατήρησαν σε αρκετά μεγάλο ποσοστό τις συμπεριφορές αυτές και κατά το δεύτερο χρόνο μέτρησης. Η εκφοβιστική συμπεριφορά κατά τα τελικά στάδια της θητείας (T2), δε φαίνεται να επηρέασε την ανθεκτικότητα των θητών και κατ' επέκταση την προσαρμοστικότητά τους. Αντίθετα, τα θύματα αυτών των συμπεριφορών, πριν από την περάτωση της θητείας τους, παρουσίασαν μειωμένη προσαρμοστικότητα, χωρίς άμεσο επηρεασμό της ανθεκτικότητάς τους, στο χρονικό αυτό πλαίσιο. Πολύ σημαντικό είναι και το γεγονός ότι, η πατρική φιγούρα, φαίνεται να επίδρασε θετικά στην προσαρμοστικότητα των νέων οπλιτών θητείας κατά τρόπο άμεσο, σε σχέση με τα λοιπά σημαντικά άτομα προσκόλλησης (μητέρα και φίλοι), στα αρχικά στάδια της θητείας. Η σχέση προσκόλλησης με τη μητέρα, παρουσιάστηκε να επιδρά ποικιλοτρόπως στην προσαρμοστικότητα των οπλιτών. Συγκεκριμένα, φάνηκε να επιδρά στην ανθεκτικότητα των οπλιτών και στους δύο χρόνους, συνεισφέροντας κατ' επέκταση διαχρονικά στην προσαρμοστικότητά τους. Επιπλέον, η προσκόλληση με τη μητέρα, φάνηκε να επιδρά θετικά στη γενική κατάσταση υγείας στο χρόνο T2, διαμέσου της θρησκευτικότητας, στην οποία επίδρασε επίσης θετικά, δημιουργώντας έτσι ένα επιπλέον ανεξάρτητο μοτίβο επίδρασης στην προσαρμοστικότητα κατά τα τελικά στάδια της θητείας. Κατ' επέκταση, συγκρίνοντας τον τρόπο επίδρασης των σχέσεων προσκόλλησης του πατέρα και της μητέρας στην προσαρμοστικότητα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η σχέση με τον πατέρα έχει αμεσότητα, ενώ με τη μητέρα, διάρκεια και σχεσιακή πολλαπλότητα. Επίσης, η προσκόλλησης προς τους φίλους, φαίνεται να αποτελεί τον κύριο ρυθμιστή της επίδρασης των συμπεριφορών εκφοβισμού – θυματοποίησης στην προσαρμοστικότητα, καθ' όλη τη διάρκεια της θητείας.

Γράφημα 2. Το εξαχθέν μοντέλο της έρευνας. Οι τιμές που φαίνονται στο σχήμα είναι σταθμισμένες και στατιστικά σημαντικές ($p < .05$) αιωρούμενα βέλη που ακουμπούν στις ενδογενείς και στις μεσολαβούσες: τετράγωνα των πολλαπλών συσχετίσεων.

Κεφάλαιο 5

Συζήτηση

5.1. Γενικά

Η παρούσα μελέτη είχε ως στόχο την εξέταση της προσαρμοστικότητας οπλιτών θητείας, μέσα στο στρατιωτικό περιβάλλον. Εντοπίστηκε ότι η προσαρμοστικότητα αυτή επηρεάζεται από μια πλειάδα παραγόντων, ενδογενών και εξωγενών, άμεσα ή έμμεσα, οι οποίοι σε αρκετές περιπτώσεις, δεν μπορούν να προσδιοριστούν με ευκολία. Λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι παρόμοια μελέτη δεν έχει καταγραφεί μέχρι σήμερα, έγινε επιλογή εκείνων των μεταβλητών οι οποίες θεωρήθηκε ότι ενδέχεται να προσομοιάζουν με μελέτες που έλαβαν χώρα σε λοιπά περιβάλλοντα, τα οποία ταιριάζουν στο αναπτυξιακό και κοινωνικό μοτίβο του στρατού (οικογενειακό, σχολικό, εργασιακό κλπ). Στο πλαίσιο αυτό, τέθηκε αριθμός ερευνητικών υποθέσεων και έγινε προσπάθεια δημιουργίας θεωρητικού μοντέλου, το οποίο να απαντά στα παραπάνω ερωτήματα. Το τελικό προϊόν, βασισμένο σε αξιόπιστη μεθοδολογική ανάλυση, μας επιτρέπει να εξετάσουμε με ικανοποιητικό τρόπο τις επιδράσεις και τις συσχετίσεις μεταξύ των υπό εξέταση μεταβλητών, αλλά κυρίως, των δύο εξαρτημένων μεταβλητών που απαρτίζουν την προσαρμοστικότητα.

5.2. Προσκόλληση και Προσαρμοστικότητα

Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι τα αυξημένα επίπεδα προσκόλλησης με σημαντικούς ανθρώπους που εμπλέκονται στη ζωή των οπλιτών επιδρούν θετικά, άμεσα, αλλά και έμμεσα στην προσαρμοστικότητά τους. Αυτό συνάδει με τα ευρήματα των Hazan και Shaver (1990), οι οποίοι εντόπισαν ότι τα άτομα με ασφαλείς δεσμούς προσκόλλησης εμφάνιζαν καλύτερη προσαρμογή σε σχέση με τα ανασφαλή άτομα. Επίσης, βρίσκουν ανταπόκριση στα αποτελέσματα πειραματικών μελετών, τα οποία έδειξαν ότι η ενεργοποίηση νοητικών αναπαραστάσεων διαθέσιμων και ανταποκρινόμενων φιγούρων προσκόλλησης («security priming») μπορεί να υποβοηθήσει την προσαρμοστικότητα, κάτω από καταστάσεις αυξημένου άγχους (Mikulincer και συνεργάτες, 2001· Mikulincer, Hirschberger, Nashmias, και Gillath, 2001· Mikulincer και Shaver, 2001). Σύμφωνα με τον Bowlby (1969/1982), η δυναμική αλληλεπίδραση μεταξύ των συστημάτων προσκόλλησης και άλλων συμπεριφορικών συστημάτων βοηθά στην προσαρμοστικότητα του ατόμου σε πολλαπλές καταστάσεις. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα την ανάπτυξη και τον

προσανατολισμό του σε επωφελείς δραστηριότητες, υπολογισμό των κινδύνων και αποδοχή σημαντικών προκλήσεων (Cassidy και Shaver, 2008), προσόντα απαραίτητα στην καθημερινή στρατιωτική ζωή. Τα αποτελέσματα της έρευνας, συνάδουν, επίσης, με τα ευρήματα των Garbarino και συνεργάτες (1991), οι οποίοι εντόπισαν ότι, η σταθερή προσκόλληση προς τους γονείς και η θετική κοινωνική προσκόλληση έξω από τα οικογενειακά πλαίσια υποστήριζαν τη θετική προσαρμοστικότητα, έστω και αν ακολουθούσαν οξείες ή χρόνιες αναπτυξιακές προκλήσεις. Παρόμοια, μέσα στο στρατιωτικό περιβάλλον, επιβεβαιώθηκε ότι η ζεστασιά, η θετική ανταπόκριση και η συναναστροφή, καθώς και οι αρμονικές σχέσεις μεταξύ των οπλιτών και των γονιών τους κατά τη διάρκεια της θητείας τους έδειξαν υψηλότερα επίπεδα προσαρμοστικότητας (Shulman, Levy-Shiff, και Scharf, 2000· Mayselless, 1998· Miri και συνεργάτες, 2011).

Παρά το γενικό αυτό συμπέρασμα, η σχέση προσκόλλησης με τη μητέρα, τον πατέρα και τους φίλους, διαφέρουν μεταξύ τους ως προς το μέγεθος και τον τρόπο που επιδρούν στην προσαρμοστικότητα. Στο μοντέλο που διαμορφώθηκε, διαφαίνεται ότι η πατρική φιγούρα προσκόλλησης, επιδρά άμεσα στη γενική κατάσταση υγείας, αλλά και έμμεσα διαμέσου της ανθεκτικότητας στις μεταβλητές της προσαρμοστικότητας. Αν και δεν υπάρχει προηγούμενη μελέτη που να συνηγορεί στο εύρημα αυτό, εντούτοις, εντοπίζεται ότι η πατρική φιγούρα επιδρά περισσότερο στις αντιλήψεις του άρρενα τέκνου σχετικά με την υπηρεσία στο στράτευμα, μέσα στο οποίο και ο ίδιος κατά βάση υπηρέτησε και ενδεχομένως να συνεχίζει να υπηρετεί ως έφεδρος ή ως εθνοφύλακας. Ο κληρωτός οπλίτης ο οποίος βιώνει πρωτόγνωρα και έντονα συναισθήματα υπηρετώντας τη στρατιωτική του θητεία μέσα σε ένα δύσκολο ομολογουμένως περιβάλλον, ενδέχεται να αναζητεί και να βρίσκει περισσότερη κατανόηση, συναισθηματική και πρακτική στήριξη στον πατέρα του, παρά στη μητέρα και στους φίλους του.

5.3. Προσκόλληση και Ανθεκτικότητα

Στο μοντέλο της έρευνας, διαφαίνεται ότι το συνολικό μοτίβο προσκόλλησης (προσκόλληση με γονείς και ομότιμους-φίλους), επιδρά θετικά στην ανθεκτικότητα, επιβεβαιώνοντας την υπόθεση ότι, το υποστηρικτικό περιβάλλον της οικογένειας και η προσκόλληση προς τους γονείς, σε συνδυασμό με το υποστηρικτικό πλαίσιο μέσα στα στρατόπεδα με τη δημιουργία σχέσεων προσκόλλησης με τους ομότιμους (φίλους), μπορεί να ενισχύσει την ανθεκτικότητα. Το γεγονός αυτό, οφείλεται κατά βάση στο

υποστηρικτικό κοινωνικό δίκτυο της οικογένειας, με τη φυσική, ψυχική και συναισθηματική διαθεσιμότητα ευαίσθητων ενηλίκων. Η ασφαλής προσκόλληση, μπορεί να μετριάσει τις ψυχολογικές συνέπειες από σοβαρές πηγές άγχους, όπως ο αποχωρισμός και η κατάταξη στο στράτευμα. Η οικογένεια, παρέχοντας ασφάλεια και σταθερότητα κατά τις δύσκολες στιγμές, μπορεί να βοηθήσει τα νεαρά άτομα να δώσουν νόημα στην ίδια την αντιξοότητα που βιώνουν και να επιβεβαιώσουν τις δυνατότητές τους. Μέσα από το αίσθημα της διασύνδεσης, μπορούν να νιώσουν αμοιβαία υποστήριξη με τα υπόλοιπα μέλη της και να βοηθηθούν σε δύσκολες καταστάσεις που διέρχονται μέσα στο πλαίσιο των οικογενειακών αξιών (Walsh, 2011). Αλλά και ο ρόλος των φίλων – ομότιμων μέσα στο στρατιωτικό περιβάλλον, φαίνεται να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην προσπάθεια για ανάπτυξη ανθεκτικότητας. Αν και δεν έχει εξεταστεί στη συγκεκριμένη έρευνα, η ανθεκτικότητα ενδέχεται να προέρχεται και μέσα από το νόημα που εισπράττουν οι οπλίτες, υπηρετώντας τη θητεία τους. Η αντίληψη της σημαντικότητας της συνεισφοράς στην ασφάλεια του έθνους, αποδείχτηκε ότι πηγάζει μέσα από τους δεσμούς και τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των μελών των οικογενειών και βοηθούν τα άτομα προς την αυτο-επιβεβαίωση και την αποδοχή του φόρτου αυτού ως τιμή και χρέος (Easterbrooks, Ginsburg και Lerner, 2013).

5.4. Προσκόλληση και Αντικοινωνική Συμπεριφορά

Από τα ευρήματα της έρευνας, φάνηκε ότι στο στρατιωτικό πλαίσιο και για το συγκεκριμένο ηλικιακό φάσμα, η προσκόλληση με τους συνομηλίκους, επιδρά αρνητικά στον εκφοβισμό και στη θυματοποίηση, καθ' όλη τη χρονική διάρκεια της διαδικασίας, παρουσιάζοντας ενδεχομένως μια διαχρονική επιρροή. Αν και δεν υπάρχει σχετική μελέτη που να επιβεβαιώνει παρόμοια ευρήματα, εντούτοις οι Ostvik και Rudmin (2001), εξετάζοντας το πλαίσιο του εκφοβισμού μεταξύ οπλιτών θητείας του Νορβηγικού Στρατού, συμπέραναν μεταξύ άλλων ότι οι κοινωνικά απομονωμένοι στρατιώτες, περιλαμβάνονταν στις ομάδες υψηλού κινδύνου για θυματοποίηση. Από αυτό συμπεραίνεται, επίσης, ότι η θετική επίδραση και εμπλοκή των φίλων – συναδέλφων, συνάδει με τον προστατευτικό ρόλο που διαδραματίζει η προσκόλληση προς τους γονείς στην παιδική – προεφηβική κατά βάση ηλικία. Παρόμοια αποτελέσματα σε μικρότερα ηλικιακά πλαίσια, εντόπισαν ότι η παιδική αντικοινωνική συμπεριφορά, συνδέεται αρνητικά με την ποιοτική σχέση γονέα – παιδιού και τη γονεϊκή εμπλοκή και συμπεριφορά

κατά την ανάπτυξή του (Fanti και συνεργάτες, 2008). Επίσης, τα παιδιά που βιώνουν θυματοποίηση, σε αντίθεση με τους συνομηλίκους τους, είναι πιθανότερο να προέρχονται από οικογένειες με φτωχή προσκόλληση και αδυναμία διαχείρισης συγκρούσεων (Perry και συνεργάτες, 1992). Ουσιαστικά, η προσκόλληση προς τους φίλους (ενδεχομένως και συναδέλφους), στο πλαίσιο της θητείας στις Ένοπλες Δυνάμεις, έρχεται να υποκαταστήσει μερικώς τη γονική προσκόλληση, της οποίας τα χαμηλά επίπεδα, εμπεριέχουν κατά μία έννοια το άγχος και συσχετίζονται θετικά με τις διαταραχές σχέσεων (Mikulincer και Florian, 2001· Mikulincer και Shaver, 2007), επιδρώντας αρνητικά στην αντικοινωνική συμπεριφορά. Οι διαταραχές αυτές μπορούν να προκαλέσουν επιθετικότητα, αποξένωση και μοναξιά (Cassidy και Shaver, 2008), χαρακτηριστικά που υπερισχύουν κατά την εμφάνιση συμπεριφορών εκφοβισμού και θυματοποίησης. Αντίθετα, άτομα με ασφαλή προσκόλληση, τείνουν να κρίνουν τους άλλους με πιο δίκαιο τρόπο, επιδεικνύοντας καλύτερες δεξιότητες επίλυσης διαπροσωπικών προβλημάτων – συγκρούσεων (Fite και συνεργάτες, 2008) και χαμηλότερα επίπεδα επιθετικότητας (Constantino και συνεργάτες, 2006· Cummings-Robeau και συνεργάτες, 2009).

Ενώ η σχέση προσκόλλησης με τους φίλους – ομότιμους διατηρεί μια συνεχή επίδραση στις συμπεριφορές εκφοβισμού – θυματοποίησης και στους δύο ερευνητικούς χρόνους, η σχέση προσκόλλησης με τη μητέρα, φαίνεται να επιδρά αρνητικά μόνο στον εκφοβισμό κατά το δεύτερο χρόνο, χωρίς οποιαδήποτε αξιολογική επίδραση στη θυματοποίηση. Η σχέση προσκόλλησης με τον πατέρα δε φαίνεται να επιδρά ούτε στον εκφοβισμό ούτε στη θυματοποίηση. Το εύρημα αυτό, φαίνεται να μην συνάδει με τα μέχρι σήμερα αποτελέσματα ερευνών για το ρόλο της προσκόλλησης με τη μητέρα σε άλλο αναπτυξιακό και κοινωνικό πλαίσιο, πάνω στη θυματοποίηση. Σύμφωνα με αυτά, παιδιά με λιγότερο στοργικές και υποστηρικτικές μητέρες, βρέθηκαν να κατατάσσουν τον εαυτό τους ως θύματα (Mohrs, 2006), ενώ ταυτόχρονα, η υπερπροστατευτική μητρότητα, συνδέθηκε με υψηλά επίπεδα θυματοποίησης από την πλευρά των παιδιών τους (Georgiou, 2008).

Ένα ενδιαφέρον εύρημα, είναι ο προστατευτικός ρόλος της προσκόλλησης της μητέρας στον εκφοβισμό, μόνο κατά τον δεύτερο ερευνητικό χρόνο. Αν και η ποιοτική σχέση γονέα – παιδιού και η γονεϊκή εμπλοκή φαίνεται να σχετίζονται αρνητικά με την αντικοινωνική συμπεριφορά των παιδιών (Fanti και συνεργάτες, 2008), προκαλεί ερωτηματικό η χαμηλή επίδραση αυτής της σχέσης, στα αρχικά στάδια της υπηρεσίας του

ατόμου στο στράτευμα. Η πολύ μεγαλύτερη επίδραση της προσκόλλησης με τους φίλους στα αρχικά στάδια της κατάταξης, η οποία διατηρείται και παρουσιάζεται να επιδρά καθ' όλη τη διάρκεια της θητείας, χωρίς όμως να χάνεται ο πρώιμος ισχυρός δεσμός με τη μητέρα και τα ευεργετικά του αποτελέσματα στην προστασία έναντι των αντικοινωνικών συμπεριφορών, ιδιαίτερα του εκφοβισμού, αποτελούν μια ενδεχόμενη εξήγηση του φαινομένου. Το μοτίβο αυτό, φαίνεται να συνάδει με αποτελέσματα που σχετίζονται με την έντονη επίδραση του ηλικιακού φάσματος της εφηβείας, η οποία δεν απέχει πολύ από τις ηλικίες των οπλιτών θητείας. Κατά παρόμοιο τρόπο, η προσκόλληση με τον πατέρα, φάνηκε να μην επιδρά σημαντικά στον εκφοβισμό και στη θυματοποίηση, αντίθετα με τα ευρήματα του Mohrs (2006), ο οποίος εντόπισε συσχέτιση μεταξύ της πατρικής στοργής και υποστήριξης, με την ανάπτυξη επιθετικής συμπεριφοράς σε παιδιά.

5.5. Προσκόλληση, Θρησκευτικότητα και Προσαρμοστικότητα

Στην έρευνα, εντοπίστηκε μικρή θετική επίδραση της προσκόλλησης προς τη μητέρα, πάνω στη θρησκευτικότητα. Το εύρημα αυτό φαίνεται να συνάδει με την υπόθεση της ανταπόκρισης των Kirkpatrick και Shaver (1990), κατά την οποία τα εσωτερικά ενεργά μοντέλα που αναπτύσσονται κατά την αρχική σχέση προσκόλλησης μεταξύ γονέα – παιδιού, μπορούν να αντικατοπτρίζονται σε μετέπειτα σχέσεις προσκόλλησης του ατόμου, ακόμα και με το Θεό. Η υπόθεση της ανταπόκρισης, εντοπίστηκε ότι ισχύει κατά βάση μόνο στα άτομα τα οποία δήλωσαν ασφαλή προσκόλληση προς τους γονείς (Granqvist, 2002· Kirkpatrick και Shaver, 1990). Αυτό, εξηγεί ενδεχομένως και τη μικρή (μη σημαντική) επίδραση της θρησκευτικότητας πάνω στην προσαρμοστικότητα, αφού μεγάλο μέρος της διακύμανσης μπορεί να οφείλεται στην ανασφαλή προσκόλληση του δείγματος. Η ίδια θεωρία, φαίνεται να παρουσιάζει σημαντικές θετικές συσχετίσεις μεταξύ της ενήλικης προσκόλλησης και των διαστάσεων της προσκόλλησης προς το Θεό (Sandagea και συνεργάτες, 2015).

Το ότι η μητρική φιγούρα προσκόλλησης και όχι τόσο η προσκόλληση προς τον πατέρα και προς τους φίλους, επιδρά πάνω στη θρησκευτικότητα, βρίσκει συμβατότητα με τα ευρήματα των Van Dyke και Elias (2007), με τα οποία υποστηρίζεται το άνοιγμα της νεολαίας στις θρησκευτικές παρεμβάσεις σημαντικών ανθρώπων στη ζωή τους. Η μητέρα, ως η αναμφισβήτητη σημαντικότερη φιγούρα στην ανάπτυξη του παιδιού, επηρεάζει παράλληλα τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις, ανεξάρτητα από τη δυνατότητα των

ερευνητών να προσδιορίσουν τη θρησκευτική έκφραση της νεολαίας. Ο εποικοδομητικός διάλογος μεταξύ των νέων και των μητέρων τους για θέματα θρησκευτικής αναζήτησης, ενδυναμώνει παράλληλα και την ποιότητα της μεταξύ τους σχέσης (Brelsford και Mahoney, 2008). Κατ' επέκταση, φαίνεται να επηρεάζει τη σχέση προσκόλλησης με τη μητέρα στο πλαίσιο της επικοινωνίας, τη θρησκευτικότητα των νέων και τη δυνατότητα προσαρμογής τους σε περιόδους άγχους. Σειρά ερευνών οι οποίες εξέτασαν τις σχέσεις προσκόλλησης σε συνδυασμό με τη θρησκευτικότητα, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η προσκόλληση με τους γονείς και ειδικότερα με τη μητέρα, παρουσίασε μεγαλύτερη σταθερότητα και ισχυρότερες συσχετίσεις από την προσκόλληση με φίλους ή ρομαντικούς συντρόφους (Granqvist, 2002· Granqvist και Hagekull, 2002), υποστηρίζοντας τα ευρήματα της παρούσας έρευνας.

Επίσης, η θρησκευτικότητα παρουσιάστηκε να μεσολαβεί της σχέσης προσκόλλησης ειδικότερα προς τη μητέρα και της γενικής κατάστασης υγείας κατά το δεύτερο χρόνο T2. Το εύρημα αυτό, είναι συμβατό με τις πεποιθήσεις των Ryan και συνεργάτες (1993), σύμφωνα με τις οποίες, όσο πιο κεντρική θέση κατέχει η θρησκεία στη ζωή του ατόμου, τόσο περισσότερο επηρεάζει ο θρησκευτικός προσανατολισμός την ικανότητα προσαρμογής του. Ακόμα, συνάδει με τις απόψεις των Harrison, Koenig, Hays, Eme-Akwari και Pargament (2001), οι οποίοι εντόπισαν ότι οι θετικές θρησκευτικές αντιλήψεις συσχετίζονται σταθερά με μεταβλητές της ψυχολογικής προσαρμογής. Τέλος, τα υψηλότερα επίπεδα θρησκευτικότητας, συνδράμουν στην ουδετεροποίηση των κινδύνων για ψυχικές διαταραχές (Koenig, 1994· Frank και Kendall, 2001· Israel-Cohen και συνεργάτες, 2016· Sharmaa και συνεργάτες, 2017), μεταξύ των οποίων και της διαταραχής προσαρμογής.

Το γεγονός ότι, η επίδραση της θρησκευτικότητας πάνω στη γενική κατάσταση υγείας, σημειώνεται μόνο κατά το δεύτερο χρόνο της έρευνας, δεν μπορεί να επεξηγηθεί με λοιπά επιστημονικά ευρήματα. Μπορεί, όμως, να εικασθεί ότι, η θρησκευτικότητα επιδρά ως μια «εφεδρική μορφή ανθεκτικότητας», εφόσον η καθ' αυτό ανθεκτικότητα, εξαντλεί τη δυναμικότητά της πάνω στην προσαρμοστικότητα, στο συνολικό μοντέλο. Η θέση αυτή, ενισχύεται κατά βάση από την επικρατούσα θρησκευτική άποψη, τουλάχιστον στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο του ερευνητικού δείγματος, ότι «τα αδύνατα παρά τοις ανθρώποις, δυνατά παρά τω Θεώ εστί». Η εμπιστοσύνη, δηλαδή, προς το Θεό, αποτελεί καταφύγιο και πηγή ψυχοσωματικής ισορροπίας, στο πλαίσιο της πρόνοιάς Του για τους

ανθρώπους (Canning, 2011). Η ενεργοποίηση της θετικής θρησκευτικότητας και η επίδρασή της στην προσαρμοστικότητα κατά τον δεύτερο ερευνητικό χρόνο T2, ενδέχεται να στηρίζεται και στο γεγονός ότι αυτή, επηρεάζεται και από γνωστικές πτυχές (πέραν των κοινωνικών), η ενεργοποίηση των οποίων απαιτεί χρονική ωρίμανση (McIntosh και συνεργάτες, 1993).

5.6. Θρησκευτικότητα, Αντικοινωνική Συμπεριφορά και Ανθεκτικότητα

Η εν λόγω έρευνα, δεν εντόπισε οποιαδήποτε σημαντική επίδραση της θρησκευτικότητας στον εκφοβισμό και στη θυματοποίηση. Αυτό, εικάζεται ότι οφείλεται στην έμμεση σχέση μεταξύ τους, στην οποία φαίνεται να μεσολαβούν λοιπές μεταβλητές, όπως ο αυτοέλεγχος, ο οποίος δεν εξετάστηκε στη συγκεκριμένη μελέτη. Ο αυτοέλεγχος, μέσα από τη βιβλιογραφία, διαφάνηκε ότι μεσολαβεί στη σχέση θρησκείας και συμπεριφορών χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών (DeWall και συνεργάτες, 2014), ενδεχομένως και λοιπών παραβατικών συμπεριφορών. Η υπόθεση αυτή χρήζει μελέτης, καθώς μέσω των ηθικών αξιών της θρησκείας (Emmons, 1999), των ηθικών θεμελίων (Mooijman και συνεργάτες, 2017) και του αυτοελέγχου, το άτομο οδηγείται στην εσωτερικοποίηση των θρησκευτικών πεποιθήσεων (Ryan και συνεργάτες, 1993) και στην ικανοποίηση της ανάγκης του, να γίνεται αποδεκτό στο κοινωνικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο διαβιεί, ακολουθώντας ανάλογες νόρμες.

Μία άλλη εξήγηση για την έλλειψη επίδρασης της θρησκευτικότητας πάνω στον εκφοβισμό και στη θυματοποίηση, είναι το γεγονός ότι η θρησκευτικότητα φάνηκε να έχει ανασταλτική επίδραση σε εγκλήματα «χωρίς θύματα», σε σχέση με εκείνα που αφορούν εγκλήματα κατά ανθρώπων (Benson και συνεργάτες, 1992). Αυτό, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η θρησκευτικότητα επηρεάζεται από το κοινωνικό πλαίσιο (Granqvist, 2010· Carothers και συνεργάτες, 2005), ενδέχεται να μην επιδρά άμεσα ή και έμμεσα στις συμπεριφορές εκφοβισμού και θυματοποίησης μέσα στο στρατιωτικό περιβάλλον.

Επίσης, τα ευρήματα της έρευνας, δεν εντοπίζουν σημαντική επίδραση της θρησκευτικότητας στην ανθεκτικότητα, παρά την αρχική υπόθεση που στηρίχθηκε στο γεγονός ότι η θρησκευτικότητα, θεωρείται πόρος ανθεκτικότητας στις αντιξοότητες και στα τραυματικά γεγονότα (Feder και συνεργάτες, 2013). Ενδεχομένως, η παραπάνω υπόθεση να σχετίζεται με άτομα τα οποία πάσχουν από κάποιας μορφής ψυχοπαθολογία, είτε βρίσκονται σε ομάδα υψηλού κινδύνου για ανάπτυξη ψυχολογικών διαταραχών

(Kasen και συνεργάτες, 2012· Mosqueiro και συνεργάτες, 2015) και όχι σε τυχαίο δείγμα από τον γενικό πληθυσμό.

Μια άλλη άποψη η οποία ενδεχομένως δικαιολογεί τη μειωμένη επίδραση της θρησκευτικότητας στην ανθεκτικότητα, δέον να στηρίζεται στο ότι η ανθεκτικότητα οφείλεται σε πολλαπλούς ανεξάρτητους προγνωστικούς παράγοντες, με τον καθένα να αντιπροσωπεύει ένα σχετικά μικρό μέρος της διακύμανσης (Bonanno και Diminish, 2012). Έτσι, το χαμηλό ποσοστό επίδρασης της θρησκευτικότητας, μπορεί να οφείλεται στο ότι αυτή εξηγεί μόνο μικρό μέρος της συνολικής διακύμανσης στην ανθεκτικότητα.

5.7. Αντικοινωνική Συμπεριφορά, Ανθεκτικότητα και Προσαρμοστικότητα

Οι συμπεριφορές τόσο του εκφοβισμού, όσο και της θυματοποίησης, παρουσιάζονται να επιδρούν μετρίως στην ανθεκτικότητα κατά τον πρώτο ερευνητικό χρόνο T1, θετικά και αρνητικά, αντίστοιχα. Φαίνεται δηλαδή ότι οι οπλίτες που προβαίνουν σε αντικοινωνικές συμπεριφορές παρουσιάζοντας υψηλή εκφοβιστική δραστηριότητα, εμφανίζουν υψηλότερα επίπεδα ανθεκτικότητας και κατ' επέκταση, προσαρμοστικότητας. Αντίθετα, τα άτομα που δηλώνουν υψηλότερα επίπεδα θυματοποίησης, παρουσιάζουν χαμηλότερα επίπεδα ανθεκτικότητας, άρα και προσαρμοστικότητας. Παρόμοια ευρήματα σε μικρότερο ηλικιακό πλαίσιο, εντόπισαν και οι Junonen και συνεργάτες (2003), οι οποίοι υποστήριξαν ότι οι θύτες παρουσιάζουν λιγότερα προβλήματα προσαρμογής από τα άλλα παιδιά, έχοντας την τάση να είναι ισχυρότερα ψυχολογικά από ότι οι συνομήλικοί τους που δεν εμπλέκονται σε περιστατικά εκφοβισμού. Η εξήγηση ενδέχεται να σχετίζεται με το γεγονός ότι οι θύτες διαθέτουν αυξημένα επίπεδα σκληρότητας και αυτό τους βοηθά να προσαρμόζονται σε συνθήκες υψηλού άγχους, παρόμοια με τον τρόπο που αντιμετωπίζουν τον εκφοβισμό τα θύματα, των οποίων τα ίδια χαρακτηριστικά σκληρότητας, εντοπίστηκε ότι ουδετεροποιούν τη σχέση εκφοβισμού – άγχους στο εργασιακό περιβάλλον (Reknes, Harris και Einarsen, 2018). Αντιστρόφως, οι Pepler και συνεργάτες (2008), βρήκαν ότι ο εκφοβισμός σχετίζεται με αυξημένο κίνδυνο στον τομέα της ατομικής προσαρμογής.

Κατά τον δεύτερο χρόνο T2, ενώ παρουσιάζεται μια υψηλή επίδραση των συμπεριφορών εκφοβισμού/θυματοποίησης από τον πρώτο χρόνο T1, δεν υπάρχει ανάλογη σημαντική επίδρασή τους στην ανθεκτικότητα T2. Αντίθετα, ενώ κατά το χρόνο T1, δεν παρουσιάζεται άμεση επίδραση του εκφοβισμού/θυματοποίησης στην

προσαρμοστικότητα παρά μόνο έμμεση, μέσω της ανθεκτικότητας, στο χρόνο T2 μόνο η θυματοποίηση φαίνεται να επιδρά αρνητικά και άμεσα στη γενική κατάσταση υγείας και στη συνολική προσαρμοστικότητα, εν γένει. Τα αποτελέσματα αυτά, συνδυάζονται μερικώς με ευρήματα των Stavrinides και συνεργάτες (2011) που έλαβε χώρα στην Κύπρο, μόνο για τις συμπεριφορές θυματοποίησης και όχι του εκφοβισμού. Σε παρόμοια διαχρονική έρευνα με παιδιά, εντόπισαν μεταξύ άλλων ότι, η θυματοποίηση κατά τον πρώτο χρόνο, σχετιζόταν με αύξηση των προβλημάτων προσαρμογής κατά το δεύτερο χρόνο. Το γεγονός ότι η θυματοποίηση επιδρά άμεσα στη γενική κατάσταση υγείας μόνο κατά το δεύτερο χρόνο T2 και όχι κατά τον πρώτο χρόνο T1 (μόνο έμμεση επίδραση μέσω της ανθεκτικότητας), μπορεί να εξηγηθεί από τη συμπεριφορά παραίτησης των ατόμων – θυμάτων. Ενδεχομένως, τα άτομα τα οποία θυματοποιούνται για μεγάλο χρονικό διάστημα, να μην διαθέτουν πλέον τη θέληση αλλά και την ικανότητα αντίδρασης στο φαινόμενο αυτό, υποκύπτοντας στην αδυναμία τους.

Το γεγονός ότι ο εκφοβισμός κατά τον δεύτερο ερευνητικό χρόνο T2, δεν επιδρά στην ανθεκτικότητα, αλλά ούτε και στην προσαρμοστικότητα κατά άμεσο ή έμμεσο τρόπο, μπορεί να οφείλεται στην ανασταλτική επίδραση της προσκόλλησης προς τη μητέρα, στη μεταβλητή αυτή, αλλά και σε λοιπές μεταβλητές που δεν εξετάστηκαν. Η απουσία, επίσης, επίδρασης του εκφοβισμού και της θυματοποίησης κατά το δεύτερο ερευνητικό χρόνο T2, πάνω στην ανθεκτικότητα τον ίδιο χρόνο, μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι η ανθεκτικότητα που αναπτύχθηκε σε προηγούμενα χρονικά διαστήματα της θητείας, συμπεριλαμβανομένου του πρώτου ερευνητικού χρόνου T1, έχει πλέον φτάσει στο μέγιστό της σημείο, αναφορικά με το ποσοστό της επίδρασης (διακύμανση που συνεισφέρουν σε αυτήν), των συμπεριφορών εκφοβισμού/θυματοποίησης. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί από το γεγονός ότι τα αποτελέσματα των αντικοινωνικών αυτών συμπεριφορών, ειδικότερα οι αρνητικές συνέπειες πάνω στο θύμα, φαίνεται να ουδετεροποιούνται στην παρουσία της σκληρότητας (Reknes και συνεργάτες, 2018). Μέσα στο στρατιωτικό περιβάλλον, η σκληρότητα, σε συνδυασμό με την επίπονη εκπαίδευση για προετοιμασία του προσωπικού να αντιμετωπίσει δύσκολες καταστάσεις σε μια ενδεχόμενη στρατιωτική αποστολή, αυξάνουν συνεχώς την απόδοση κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας του (Maddi και συνεργάτες, 2012), η οποία αποτελεί και δείκτη καλής προσαρμογής. Επομένως, φαίνεται να επιδρούν ελάχιστα στην ανθεκτικότητα, ενόσω η θητεία βρίσκεται σε προχωρημένο στάδιο (χρόνος T2).

5.8. Ανθεκτικότητα και Προσαρμοστικότητα

Η ανθεκτικότητα κατά το χρόνο T1, επιδρά στη συνολική προσαρμοστικότητα κατά τον ίδιο χρόνο. Επιπλέον, τα αποτελέσματά της, φαίνεται να διατηρούνται και κατά το χρόνο T2, επηρεάζοντας με παρόμοιες θετικές φορτίσεις τη γενική κατάσταση υγείας και τη θετική σκέψη κατά το χρόνο T2. Εξ' ορισμού, η ανθεκτικότητα, ως διαδικασία καλής προσαρμογής σε φάση αντιξοότητας ή σημαντικής πηγής άγχους (APA, 2014), επιτρέπει στα άτομα να ανακτούν επιτυχώς από τραυματικές καταστάσεις, διατηρώντας κατάλληλες ή υγιείς λειτουργίες, ακόμα και κάτω από συνθήκες μεγάλης πίεσης (Richard και συνεργάτες, 2012). Είναι κοινά παραδεκτό ότι, η ανθεκτικότητα βρίσκει πρόσφορο έδαφος ανάπτυξης μέσα στο στρατιωτικό περιβάλλον, καθώς η στρατιωτική ζωή με τις δυσκολίες της, προσφέρει πολλές πηγές ανθεκτικότητας, όπως για παράδειγμα το αίσθημα του να ανήκεις σε μια υποστηρικτική κοινότητα με κοινή αποστολή και αξίες (Easterbrooks και συνεργάτες, 2013). Είναι, λοιπόν, πολύ πιθανόν, με την κατάταξη των οπλιτών στο στράτευμα, να ενεργοποιούνται οι ατομικοί εκείνοι παράγοντες, που σε συνδυασμό με τις νέες περιβαλλοντικές παραμέτρους, να συνδράμουν στην ανάπτυξη της ανθεκτικότητας. Από τα ευρήματα, φαίνεται ότι τα επίπεδα της ανθεκτικότητας, παραμένουν περίπου σταθερά κατά τους δύο χρόνους μέτρησης ($MO_{T1} = 62.63$, $TA_{T1} = 15.67$, $MO_{T2} = 63.18$, $TA_{T2} = 15.39$, $t = -.72$, $df = 265$, $p = .472$, δίπλευρος έλεγχος), συνεισφέροντας περίπου σταθερά στη συνολική διακύμανση επί των παραμέτρων της προσαρμοστικότητας.

5.9. Μεθοδολογικά Ζητήματα

Αδυναμία συγκέντρωσης συμμετέχοντος προσωπικού και στους δύο ερευνητικούς χρόνους. Παρά τις αρχικές οδηγίες που δόθηκαν από την πολιτική και τη στρατιωτική ηγεσία και τις διευκρινήσεις που ακολούθησαν από την ερευνητική ομάδα, για συγκέντρωση του μέγιστου δυνατού δείγματος κατά τον πρώτο χρόνο T1, λόγω αναμενόμενης απώλειας κατά το δεύτερο χρόνο T2, εντούτοις, δεν δόθηκε η δέουσα προσοχή από τις στρατιωτικές Μονάδες. Αποτέλεσμα τούτου, ήταν να απολεσθεί ικανό δείγμα και να περιοριστεί η δυνατότητα σύζευξης μεγάλου αριθμού συμμετεχόντων και στους δύο χρόνους. Η κατάσταση αυτή, προέκυψε κυρίως λόγω των διοικητικών μεταβολών των κληρωτών οπλιτών, μπορούσε, όμως, να περιορισθεί εφόσον οι

διοικούντες αξιωματικοί αντιλαμβάνονταν τη σημασία της έρευνας και ρύθμιζαν κατά δοκιμότερο τρόπο τη συμμετοχή του προσωπικού τους.

Προκατάληψη μεταξύ συμμετεχόντων για εχεμύθεια. Μικρός αριθμός που ενδεχομένως να αντιπροσώπευε τις αντιλήψεις περισσότερων οπλιτών που συμμετείχαν στην έρευνα, εξέφρασε την ανησυχία του για την εχεμύθεια της συμμετοχής του. Παρά την ανωνυμία και τις προφορικές διαβεβαιώσεις από την ερευνητική ομάδα, εντούτοις υπήρξε μια δυσπιστία, η οποία ενδεχομένως να οφείλεται στην πεποίθηση και στο άγχος του ελέγχου μέσα στο στρατιωτικό περιβάλλον. Παρόμοιας φύσης προβλήματα με υπόβαθρο την προκατάληψη των συμμετεχόντων, εντοπίστηκαν και σε άλλες έρευνες που έλαβαν χώρα μέσα στο στρατιωτικό περιβάλλον (Fair, 2014· Hassner, 2016).

Κόπωση προσωπικού που συμμετείχε. Παρά την ενθάρρυνση του προσωπικού που έλαβε μέρος, τόσο για το σκοπό όσο και τους λόγους που ώθησαν στην ανάπτυξη της συγκεκριμένης έρευνας, διαφαίνεται ότι η κόπωση της καθημερινής στρατιωτικής υπηρεσίας, ενδέχεται να επηρέασε, έστω και ελάχιστα, τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων αυτοαναφοράς.

5.10. Ισχυρά Σημεία – Περιορισμοί Παρούσας Μελέτης

Μέγεθος – Ομοιογένεια Δείγματος

Το μέγεθος του δείγματος ήταν αρκούντως ικανοποιητικό, ενώ ποιοτικά, παρουσίασε αρκετή ομοιογένεια (φύλο, ηλικία, θρησκευτικές πεποιθήσεις κλπ). Με βάση πρόσφατες αναθεωρήσεις γενικών εμπειρικών κανόνων για τον υπολογισμό του δείγματος σε ένα μοντέλο δομικών εξισώσεων και λαμβάνοντας υπόψη το ρόλο του μεγέθους των επιδράσεων, των ελλειπουσών τιμών και της αξιοπιστίας των μετρήσιμων μεταβλητών στο μοντέλο που εξετάστηκε, το μέγεθος του δείγματος κινήθηκε μέσα στα αποδεκτά πλαίσια (Wolf, Harrington, Clark, και Miller, 2013).

Εγκυρότητα - Διαχρονικότητα

Η μελέτη, έλαβε χώρα μέσα στο στρατιωτικό περιβάλλον και μέτρησε σε δύο διαφορετικούς χρόνους και κάτω από ρεαλιστικές συνθήκες, τα συναισθήματα και τις αντιλήψεις των οπλιτών θητείας (ίδιο δείγμα). Αυτό, θεωρείται ότι ενισχύει την εσωτερική

και εξωτερική εγκυρότητά της, έτσι που να επιτρέπει την γενίκευση των εξαχθέντων συμπερασμάτων στο συνολικό πληθυσμό των οπλιτών θητείας Παγκύπρια, απαντώντας ικανοποιητικά στις αρχικές ερευνητικές υποθέσεις που τέθηκαν. Στις ελάχιστες έρευνες οι οποίες έλαβαν χώρα σε άλλους στρατούς προκειμένου να εξεταστούν οι συμπεριφορές του προσωπικού, ειδικότερα σε θέματα που άπτονταν ευαίσθητα δεδομένα μεταξύ των οποίων και η μέτρηση στοιχείων θρησκευτικότητας, διαφάνηκε μια δυστοκία στην έγκριση διάθεσης των απαιτούμενων στοιχείων από τις αρμόδιες στρατιωτικές αρχές (Hassner, 2016). Ενόψει της απροθυμίας αυτής που αντιμετώπιζαν, πολλοί ερευνητές αναγκάστηκαν να συλλέξουν αναδρομικά εμπειρικά δεδομένα από προσωπικό το οποίο είχε ήδη αφυπηρετήσει από τις τάξεις των ενόπλων δυνάμεων. Η προσαρμογή αυτή για εξαγωγή σιωπηλών διδαγμάτων για το παρόν (Snape, 2008), επηρέαζε την εγκυρότητα και τη γενίκευση των αποτελεσμάτων των ερευνών, ακόμα και μέσα στο κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο διεξήχθησαν.

Η διαχρονικότητα της έρευνας, αν και καλύπτει μέρος του συνολικού χρόνου υπηρεσίας των στρατευσίμων, δίνει τη δυνατότητα για συγκρίσεις και επιδράσεις μεταξύ των μεταβλητών (causal effects), που δεν περιορίζονται μόνο σε απλές συσχετίσεις (Nachtigall και συνεργάτες, 2003), αλλά σε συνέργεια πληθώρας μεταβλητών, ώστε να προσμετρήσουν ταυτόχρονα όλες οι πολυμεταβλητές σχέσεις.

Εργαλεία Μέτρησης - Μέθοδος Ανάλυσης Δεδομένων

Τα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν, παρουσίασαν ικανοποιητικά υψηλούς δείκτες εσωτερικής αξιοπιστίας και σε αυτό, φαίνεται να συνέβαλε και το γεγονός ότι στο σύνολό τους, μέτρησαν πρόσφατες συμπεριφορές και συναισθήματα. Οι οπλίτες, δεν χρειάστηκε να ανατρέξουν σε παλαιές αναφορές, ούτε και να ανοικοδομήσουν γεγονότα στη μνήμη τους, με κίνδυνο να επηρεαστεί η εγκυρότητα των απαντήσεών τους. Ουσιαστικά, το δείγμα δεν χρειάστηκε να προβεί σε αναδρομική ανάκληση γεγονότων πρόκλησης σε βάθος χρόνου, διαδικασία η οποία πολλές φορές οδηγεί σε υπερβολή ή ελαχιστοποίηση των παραγόντων ή συμπεριφορών που καθορίζουν το πρόσφατο αποτέλεσμα (recall bias - προκατάληψη ανάκλησης) (Mann, 2003).

Η ανάπτυξη ενός θεωρητικού μοντέλου δομικών εξισώσεων (Structural Equation Modeling – SEM), αποτελεί ισχυρή πολυμεταβλητή τεχνική ανάλυσης δεδομένων (Gunzler και συνεργάτες, 2013), δίνει πλούτο ευρημάτων και μια πολύ καλή εικόνα

κατανόησης και μελέτης των αποτελεσμάτων (Boomsma, 2000· Hoyle και Panter, 1995). Στο συγκεκριμένο μοντέλο, υπολογίστηκαν οι αυτοπαλίνδρομες επιδράσεις (auto-regression effects) και λήφθηκε υπόψη το σφάλμα μέτρησης των λανθανουσών μεταβλητών.

Αδυναμία Αντικειμενικότητας των Μετρήσεων

Παρ' όλα αυτά, εντοπίστηκαν και περιορισμοί που σε μελλοντικές έρευνες, θα μπορούσαν να αποφευχθούν. Ως σημαντικότερος, θεωρείται το σφάλμα της προκατάληψης των απαντήσεων, ειδικότερα αυτών που αφορούν στις σχέσεις προσκόλλησης με τους γονείς και τους φίλους. Σε έρευνες, έχει διαπιστωθεί ότι αυτού του είδους οι αυτοαναφορές, μπορεί να επηρεάζονται από την επιθυμία του ατόμου για κοινωνική ταύτιση και διαχείριση των εντυπώσεων που ενδέχεται να προκληθούν (Birgeward και Granqvist, 2004). Αν και τα πλείστα ερωτηματολόγια αφορούσαν προσωπικά βιώματα τα οποία ουσιαστικά ενδιαφέρουν ως προς τον τρόπο που τα άτομα μεταφράζουν και αντιλαμβάνονται τις καταστάσεις άγχους και συμπεριφορών, εντούτοις η προσαρμοστικότητα, θα μπορούσε να περιλαμβάνει επιπλέον, αντικειμενικές αναφορές από προϊσταμένους, από συναδέλφους, ακόμα και από γονείς. Σε μελλοντική έρευνα, θα ήταν εφικτή μια τουλάχιστον επιπλέον αντικειμενική μέτρηση της προσαρμοστικότητας, με τη διάθεση συμπληρωματικών στοιχείων από τους διοικούντες Αξιωματικούς. Αυτά, μπορεί να περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων, την ικανότητά τους να ανταποκρίνονται στα στρατιωτικά τους καθήκοντα και την επίδοσή τους στην εκπαίδευση.

Επιπλέον, ο εκφοβισμός αφορά σε διαπροσωπική επιθετικότητα η οποία επισυμβαίνει σε διαφορετικά κοινωνικά πλαίσια, τα οποία επιδρούν καταλυτικά στην εγκυρότητα των μετρήσεων (Wei και Huang, 2005). Στην προκειμένη περίπτωση, η μέτρηση των επιπέδων εκφοβισμού και θυματοποίησης εντός των στρατοπέδων, ενδέχεται να επηρεάστηκε από το γεγονός ότι το εργαλείο μέτρησης που χρησιμοποιήθηκε, αδυνατεί να συλλάβει τον πλούτο των πληροφοριών που μπορεί να το προσδώσει το ιδιαίτερο αυτό πλαίσιο.

Αδυναμία Γενίκευσης Αποτελεσμάτων σε Έτερα Πλαίσια

Η έρευνα έλαβε χώρα σε Παγκύπρια βάση και παρά το αντιπροσωπευτικό δείγμα της, τα ευρήματα δεν μπορεί να θεωρηθούν ότι ισχύουν σε στρατιωτικά πλαίσια άλλων

χωρών (Hassner, 2016). Οι ιδιαιτερότητες του κοινωνικού πλαισίου, η κουλτούρα, η οργανική σύνθεση και εσωτερική λειτουργία της Εθνικής Φρουράς, οι θρησκευτικές αντιλήψεις – πεποιθήσεις των νέων στην Κύπρο (87.2% του δείγματος Χριστιανοί), καθώς και η πολιτικοστρατιωτική κατάσταση που επικρατεί στο νησί, επηρεάζουν σημαντικά τα ευρήματα, κατ' επέκταση και την γενίκευσή τους.

Ο Κυπριακός Στρατός, δημιουργήθηκε το 1960 για να διασφαλίζει την άμυνα και να υπερασπίζεται την ανεξαρτησία και την εδαφική ακεραιότητα της Δημοκρατίας (Ο περί Στρατού της Δημοκρατίας Νόμος, 2016). Από της μετεξέλιξής του σε Εθνική Φρουρά το 1964, μέχρι και την ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση (1^η Μαΐου 2004), το προσωπικό της Δύναμης, πλην ελάχιστων εξαιρετικών περιπτώσεων για εκπαιδευτικούς λόγους, δεν αναπτύχθηκε ποτέ για εκτέλεση στρατιωτικής αποστολής εκτός συνόρων. Το φαινόμενο αυτό ισχύει μέχρι και σήμερα, για το υπό εξέταση δείγμα κληρωτών οπλιτών. Η κείμενη νομοθεσία που συνάδει απόλυτα με την κουλτούρα υπηρεσίας η οποία αναπτύχθηκε στην Εθνική Φρουρά (υπηρεσία σε μικρή απόσταση από το χώρο μόνιμης κατοικίας, πολύ συχνή επαφή με οικία πρόσωπα τουλάχιστον 2–3 φορές εβδομαδιαίως, δυνατότητα άμεσης ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης κλπ), δημιουργεί διαφορετικούς στόχους και προσδοκίες στο στρατεύσιμο προσωπικό και στους οικείους τους. Η στρατιωτική υπηρεσία στο κυπριακό περιβάλλον, θεωρείται περισσότερο ως βασικό αναπτυξιακό στάδιο στη ζωή των άρρενων παιδιών με προεκτάσεις χρέους προς την ημικατεχόμενη πατρίδα, παρά ως συνειδητή επιλογή επαγγελματικής αποκατάστασης, ανέλιξης ή απόκτησης στρατιωτικής εμπειρίας ως μέρος της ευρύτερης στρατιωτικής επιστήμης και πολεμικής τέχνης.

Επομένως, η διαδικασία προσαρμογής σε στρατιωτικό περιβάλλον επιχειρήσεων από την αντίστοιχη υπηρεσία σε ειρηνική περίοδο, ενδεχομένως να διαφέρει αισθητά. Στις πλείστες, μερικώς συναφείς έρευνες με στρατιωτικό προσωπικό άλλων χωρών που υπηρετήσε σε πολεμικές ζώνες, φαίνεται ότι οι επιδράσεις της θρησκευτικότητας πάνω στην προσαρμοστικότητα αλλά και στους κινδύνους ανάπτυξης ψυχιατρικών παθήσεων, είναι πολύ μεγαλύτερες από ότι στην παρούσα μελέτη. Αυτό μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι, σε λοιπές μη θεοκρατικές θρησκείες, ο τρόπος που η θρησκευτικότητα επενεργεί στη διαδικασία αντιμετώπισης δύσκολων καταστάσεων καθώς και στην προσαρμογή, ενδέχεται να διαφέρει από τα εξαχθέντα συμπεράσματα της παρούσας μελέτης, λόγω μεγάλου Χριστιανικού δείγματος (Ano και Vasconcelles, 2005).

Αδυναμία χρησιμοποίησης εξειδικευμένων εργαλείων μέτρησης συμπεριφορών στο στρατιωτικό περιβάλλον

Παρά την προσπάθεια για εντοπισμό και χρήση εξειδικευμένων εργαλείων μέτρησης συμπεριφορών μέσα στο στρατιωτικό περιβάλλον, τούτο δεν καταστεί δυνατό για το σύνολο των μεταβλητών. Συγκεκριμένα, για τη μέτρηση των συμπεριφορών εκφοβισμού/θυματοποίησης, χρησιμοποιήθηκε όπως προαναφέρθηκε, το Αναθεωρημένο Ερωτηματολόγιο Εκφοβισμού/Θυματοποίησης – BVQ-R (Olweus, 1996), με μερικές λεκτικές προσαρμογές (π.χ. αντικατάσταση της λέξης «παιδί» με τη λέξη «στρατιώτης» κλπ.), το οποίο χρησιμοποιήθηκε κατά βάση σε παιδιά σχολικής ηλικίας στο κυπριακό πλαίσιο. Παρ' όλα αυτά, ύστερα από προκαταρκτική χρήση του σε μικρό δείγμα στρατιωτών θητείας κατά τη φάση του σχεδιασμού της έρευνας, διαπιστώθηκε ότι ανταποκρινόταν πολύ ικανοποιητικά, παρόμοια με τη χρήση του σε παιδιά μικρότερου ηλικιακού φάσματος. Από τα αποτελέσματα της έρευνας καθώς και από τον υψηλό δείκτη εσωτερικής συνέπειας της κλίμακας αλλά και των υποκλιμάκων του εκφοβισμού και της θυματοποίησης, διαπιστώθηκε η εξαιρετική απόδοσή του (.89 και στους δύο ερευνητικούς χρόνους). Επιπλέον, οι μέσοι όροι και η τυπικές αποκλίσεις που καταγράφηκαν αναφορικά με τις μεταβλητές αυτές, προσεγγίζει με τους αντίστοιχους που εξήχθησαν σε πρόσφατη έρευνα των Charalampous και συνεργάτες (2018) σε κυπριακά σχολεία, με δείγμα μαθητές ηλικίας 10 – 15 ετών (Μ.Ο.ηλικίας = 11.72).

5.11. Μελλοντικές Έρευνες

Αν και δεν έχει εξεταστεί στη συγκεκριμένη έρευνα, η ανθεκτικότητα ενδέχεται να προέρχεται μέσα από το νόημα που εισπράττουν οι οπλίτες, υπηρετώντας τη θητεία τους. Η αντίληψη της σημαντικότητας της συνεισφοράς στην ασφάλεια του έθνους, αποδείχτηκε ότι πηγάζει μέσα από τους δεσμούς και τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των μελών των οικογενειών και βοηθούν τα άτομα προς την αυτο-επιβεβαίωση και την αποδοχή του φόρτου αυτού ως τιμή και χρέος (Easterbrooks, Ginsburg και Lerner, 2013). Επίσης, δεν εντοπίστηκε οποιαδήποτε σημαντική επίδραση της θρησκευτικότητας στον εκφοβισμό και στη θυματοποίηση. Αυτό, εικάζεται ότι οφείλεται στην έμμεση σχέση μεταξύ τους, στην οποία φαίνεται να μεσολαβούν λοιπές μεταβλητές, όπως ο αυτοέλεγχος, ο οποίος δεν εξετάστηκε στην εν λόγω μελέτη. Ο αυτοέλεγχος, μέσα από τη βιβλιογραφία, διαφάνηκε ότι μεσολαβεί στη σχέση θρησκείας και συμπεριφορών χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών

(DeWall και συνεργάτες, 2014), ενδεχομένως και λοιπών παραβατικών συμπεριφορών. Η υπόθεση αυτή χρήζει μελέτης, καθώς μέσω των ηθικών αξιών της θρησκείας (Emmons, 1999), των ηθικών θεμελίων (Moosjman και συνεργάτες, 2017) και του αυτοελέγχου, το άτομο οδηγείται στην εσωτερικοποίηση των θρησκευτικών πεποιθήσεων (Ryan και συνεργάτες, 1993) και στην ικανοποίηση της ανάγκης του, να γίνεται αποδεκτό στο κοινωνικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο διαβιεί, ακολουθώντας ανάλογες νόρμες. Προκειμένου να διαπιστωθεί η επίδραση της ανθεκτικότητας και της θρησκευτικότητας πάνω στην προσαρμοστικότητα καθ' όλη τη διάρκεια της υπηρεσίας στο στράτευμα, μελλοντική μελέτη θα μπορούσε να συμπεριλάβει επιπλέον, τις παραπάνω προτεινόμενες μεταβλητές (αντίληψη σημαντικότητας υπηρετήσης και αυτοέλεγχος).

Μια επιπλέον μεταβλητή η οποία μπορεί να δώσει απαντήσεις σε σειρά ερωτημάτων που σχετίζονται με την προσαρμοστικότητα μέσα στο στρατιωτικό πλαίσιο, τόσο σε σχέση με τη θρησκευτικότητα, όσο και με τις εκφοβιστικές συμπεριφορές, θα μπορούσε να είναι και η κοινωνική στήριξη. Σύμφωνα με μελέτη που διενεργήθηκε μεταξύ στρατιωτών στη Νότιο Κορέα, εντοπίστηκε ότι η στήριξη από τους προϊσταμένους και τους συναδέλφους τους μεσολαβεί των συμπεριφορών εκφοβισμού και του αισθήματος ματαίωσης (Shin, 2016). Επίσης, σε μελέτη των Shannon και συνεργάτες (2005), εντοπίστηκε ότι η θρησκευτικότητα, μέσω της αύξησης της κοινωνικής στήριξης, επενεργεί ως προστατευτικός παράγοντας σε νεαρές μητέρες και στα ανήλικα παιδιά τους, βοηθώντας τη θετική προσαρμογή τους.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα θα ήταν και η μελέτη κάποιων χαρακτηριστικών προσωπικότητας των οπλιτών, σε σχέση με την ανθεκτικότητα, τις συμπεριφορές εκφοβισμού και την προσαρμοστικότητα. Η σκληρότητα η οποία φαίνεται να ισχυροποιείται κατά τη διάρκεια της εκπαίδευσης, άρα και κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας στο στράτευμα, ενδέχεται να αποτελεί σημαντική παράμετρο προσαρμοστικότητας (Maddi και συνεργάτες, 2012). Η υπόθεση αυτή, μπορεί να εξηγήσει το γεγονός ότι, οι περισσότερες αναστολές υγείας, λαμβάνονται κατά τα αρχικά στάδια υπηρεσίας και παράλληλα, να υπερτονίσει τη σημαντικότητα της κατάλληλα οργανωμένης εκπαίδευσης στη διαδικασία της προσαρμοστικότητας.

Επίσης, για να εξεταστούν οι συμπεριφορές καθ' όλη τη διάρκεια της θητείας περιλαμβανομένου και του αρχικού σταδίου της κατάταξης, η εν λόγω έρευνα θα μπορούσε να διεξαχθεί σε τρεις χρόνους (T1=1^{ος} μήνας, T2=7^{ος} μήνας και T3=13^{ος} μήνας

θητείας), έτσι που να αποτελεί το ιδανικότερο μοτίβο μελέτης για εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων. Στην περίπτωση που θα επιδιωχτεί η εξέταση της αλλαγής της συμπεριφοράς στην προσαρμογή λόγω πλαισίου, στην παραπάνω έρευνα μπορεί να προστεθεί και επιπλέον χρόνος μέτρησης κατά τη διάρκεια της τελευταίας τάξης του λυκειακού κύκλου σπουδών, πριν από την κατάταξη στο στράτευμα. Το εγχείρημα αυτό θα ήταν ιδιαίτερα ενδιαφέρον, λαμβάνοντας υπόψη το εύρημα δεκαετούς έρευνας του Reeb (1969) στον ισραηλινό στρατό με δείγμα 18χρονους άρρηνες υπόχρεους θητείας, σύμφωνα με το οποίο, η κοινωνική προσαρμογή αποτέλεσε με επιτυχία, παράγοντα μέτρησης της ικανότητα προσαρμογής στο στρατιωτικό περιβάλλον. Επίσης, ενδιαφέρον έχουν και τα ευρήματα ερευνών οι οποίες εντόπισαν ότι οι ψυχολογικές διαταραχές πριν από την κατάταξη στο στράτευμα αποτελούσαν τους καλύτερους παράγοντες πρόβλεψης για ανάπτυξη παρόμοιων διαταραχών κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας στις Ένοπλες Δυνάμεις (Kessler και συνεργάτες, 2014).

Τέλος, προκειμένου να εξεταστεί η επίδραση του κοινωνικού πλαισίου, της κουλτούρας και των θρησκευτικών πεποιθήσεων (πέραν του μεγάλου Χριστιανικού δείγματος), μελλοντικές έρευνες θα μπορούσαν να λάβουν χώρα και στις ένοπλες δυνάμεις άλλων χωρών, αρχικά Ευρωπαϊκών, στο πλαίσιο προγραμμάτων του Ευρωπαϊκού Κολλεγίου Ασφάλειας και Άμυνας. Ειδικότερα, αυτή την περίοδο που πολλές Ευρωπαϊκές χώρες βρίσκονται στα τελικά στάδια μελετών για επαναφορά της θητείας λόγω των σύγχρονων προκλήσεων στον τομέα της ασφάλειας (Γερμανία, Ιταλία κλπ), η προώθηση της ιδέας αυτής θα μπορούσε να βρει απήχηση και πλαίσιο εφαρμογής.

5.12. Θεωρητική και Πρακτική Σημαντικότητα

Τα αποτελέσματα της έρευνας μπορούν να κοινοποιηθούν στο ευρύ κοινό με δημοσιεύσεις σε επιστημονικά περιοδικά, καθώς και με παρουσιάσεις σεμιναριακού χαρακτήρα. Στόχος της προσπάθειας αυτής είναι η γνωστοποίηση των παραγόντων οι οποίοι εντοπίστηκε ότι επηρεάζουν άμεσα ή έμμεσα την προσαρμοστικότητα των νέων κατά την προσπάθειά τους να ενταχθούν στη στρατιωτική ζωή.

Με βάση τα ευρήματα, μπορεί να αναπτυχθούν ανάλογα εργαλεία εντοπισμού μελλοντικών προβλημάτων προσαρμογής οπλιτών κατά τη φάση της εφηβικής ηλικίας, τα οποία να αντιμετωπίζονται με παρεμβατικά προγράμματα στα σχολεία (Goodnough και Ripley, 1997· Israelashvili, 1992a, 1992b· Novaco, Cook, και Sarson, 1983). Παράλληλα,

μπορεί να χρησιμεύσει ως εργαλείο για έγκαιρο εντοπισμό των νεοκαταταχθέντων οπλιτών, που πιθανόν να αναπτύξουν προβλήματα προσαρμογής, με αρνητικές συνέπειες τόσο για τους ίδιους, όσο και για τη μαχητική ισχύ κάθε στρατεύματος (Israelashvili, και Wegman-Rozi, 2007· Friedman, 2014).

Στο πλαίσιο της Εθνικής Φρουράς, τα αποτελέσματα θα μπορούσαν να ληφθούν υπόψη στη διαδικασία κατανομής των κληρωτών οπλιτών σε φρουρές προτίμησης (θητεία σε λιγότερο απαιτητικό περιβάλλον πλησίον του τόπου συμφερόντων τους), καθώς και στην επιλογική διαδικασία (επιλογή υπηρετήσης σε όπλα/σώματα, ως Δόκιμοι Έφεδροι Αξιωματικοί ή ως Κληρωτοί Υπαξιωματικοί). Για την ενίσχυση των προστατευτικών παραγόντων μέσα σε κάθε κοινωνική ομάδα, εξαιρετικά κρίσιμος κρίνεται και ο ρόλος του επικεφαλής – ηγέτη (Wieczorek, 2014). Παρόμοια, για την καταπολέμηση του φαινομένου του εκφοβισμού μέσα στα στρατόπεδα, τον σημαντικότερο ρόλο διαδραματίζει η κοινωνική στήριξη από τους διοικούντες Αξιωματικούς. Γι' αυτό, επιπλέον στόχος της έρευνας θα είναι η μετεκπαίδευση των στελεχών του στρατεύματος, για αντιμετώπιση περιστατικών μειωμένης ανθεκτικότητας (Griffith, 2013), περιλαμβανομένων και των συμπεριφορών εκφοβισμού (McVie, 2014· Shin, 2016) μέσα στα στρατόπεδα.

Λαμβάνοντας υπόψη ότι η ανθεκτικότητα διδάσκεται (Army's Master Resilience Training – MRT) (Reivich, Seligman και McBride, 2011), η παρέμβαση για περιορισμό της ανεξέλεγκτης εισδοχής νέων οπλιτών με προβλήματα ψυχικής υγείας που αυξάνουν σημαντικά τον κίνδυνο για εμφάνιση ανεπιθύμητων συμπεριφορών μετά την κατάταξη, θεωρείται πολύ σημαντική (Ressler και Schoemaker, 2014).

Έχοντας κατά νουν τα ευρήματα για τον σημαντικό, επίσης, ρόλο που διαδραματίζει η θρησκευτικότητα στην προσαρμοστικότητα, η ενημέρωση και η δράση της Διεύθυνσης και των Γραφείων Θρησκευτικού της Εθνικής Φρουράς, θα μπορούσε να συνδράμει στις προσπάθειες των νέων οπλιτών για ένταξη στο στράτευμα. Η θρησκευτική προσέγγιση δεν πρέπει να αποτελεί μια εθιμοτυπική συμμετοχή που άπτεται του σεβασμού και της ελευθερίας ενάσκησης των θρησκευτικών δικαιωμάτων τους που περιορίζονται μόνο στις μεγάλες εορτές, αλλά καθημερινό βίωμα των ηθικών αρχών της θρησκείας, εν προκειμένω του Χριστιανισμού. Οι αξίες αυτές, φάνηκε ότι μπορούν να προσδώσουν επιπλέον πόρους «ανθεκτικότητας» και να μετατρέψουν τις καθημερινές δοκιμασίες του στρατιώτη σε προσωπική ηθική χρέους και τιμής. Παράλληλα, μπορούν να συνδράμουν το έργο των Διοικήσεων και της Ιεραρχίας του Στρατεύματος, καθόσον η θρησκευτικότητα,

βοηθά στη στρατιωτική κινητοποίηση, στην επιστράτευση, στην παροχή κινήτρων στους στρατευσίμους, στη διασύνδεση της κρατικής οντότητας με αυτήν των Ενόπλων Δυνάμεων (Fritch, 2002), στη συνοχή των Μονάδων, στην προβολή – πολλαπλασιασμό της ισχύος, στη στρατιωτική αποτελεσματικότητα και τέλος, στην εκτέλεση της πολεμικής ή άλλης αποστολής (Hassner, 2016). Κατά συνέπεια, το εγχείρημα αυτό μέσα στο στρατιωτικό περιβάλλον, θα μπορούσε να στεφθεί με επιτυχία, εφόσον η διαθεσιμότητα και η ενεργότερη εμπλοκή των κληρικών, γινόταν σε μονιμότερη βάση, όπως συμβαίνει και σε άλλους στρατούς.

5.13. Συμπερασματικά Σχόλια

Η παρούσα μελέτη, συνιστά μια προσπάθεια εντοπισμού του τρόπου επίδρασης αριθμού παραμέτρων πάνω στην προσαρμοστικότητα, καθώς και του τρόπου που αλληλοεπιδρούν μεταξύ τους, για επίτευξη του αρχικού στόχου της έρευνας η οποία εστιάζεται στην προσαρμογή των οπλιτών θητείας μέσα στο στρατιωτικό περιβάλλον. Συνοψίζοντας τα ευρήματα που εξάγονται μέσα από την παρούσα διατριβή, επισημαίνεται ότι:

α. Τα αυξημένα επίπεδα προσκόλλησης με σημαντικούς ανθρώπους που εμπλέκονται θετικά στη ζωή των στρατιωτών όπως οι γονείς και οι φίλοι – ομότιμοι (η πλειοψηφία υπηρετεί, επίσης, τη στρατιωτική του θητεία), μπορεί να επιδράσει καταλυτικά στην ενίσχυση της προσαρμοστικότητάς τους, κυρίως μέσα από την ενίσχυση της ανθεκτικότητας.

β. Τα τρία μοτίβα προσκόλλησης που εξετάστηκαν, παρουσίασαν επιδράσεις σε διαφορετικές μεταβλητές. Συγκεκριμένα, η προσκόλληση προς τη μητέρα, επίδρασε θετικά στη θρησκευτικότητα και αρνητικά στον εκφοβισμό κατά το δεύτερο χρόνο T2. Επίσης, επίδρασε θετικά στην ανθεκτικότητα κατά το δεύτερο χρόνο T2, δίνοντας μια διαχρονικότητα στον έμμεσο θετικό τρόπο που επενεργεί πάνω στην προσαρμοστικότητα. Η προσκόλληση προς τον πατέρα, παρουσίασε άμεση θετική επίδραση στην προσαρμοστικότητα κατά τον πρώτο χρόνο T1. Η προσκόλληση προς τους φίλους – ομότιμους, επίδρασε αρνητικά, τόσο στον εκφοβισμό, όσο και στη θυματοποίηση κατά τον πρώτο χρόνο T1.

γ. Ο έλεγχος των συμπεριφορών εκφοβισμού και κατ' επέκταση η μείωση των επιπέδων και των περιπτώσεων θυματοποίησης, μπορεί να προσδώσει θετικά

αποτελέσματα στην προσαρμοστικότητα των οπλιτών, αυξάνοντας παράλληλα τη συνοχή των Μονάδων. Οι θύτες, σε αντίθεση με τα θύματα, παρουσιάζουν αυξημένα επίπεδα ανθεκτικότητας και κατ' επέκταση καλύτερη προσαρμοστικότητα.

δ. Η θρησκευτικότητα ως μια νεοεξεταζόμενη μεταβλητή στον κλάδο της ψυχολογίας στο κυπριακό πλαίσιο, παρουσιάζεται να επιδρά συνεργατικά μαζί με την ανθεκτικότητα, στην προσαρμοστικότητα των εθνοφρουρών.

Συμπερασματικά, διαφαίνεται ότι, πέραν της ενδυνάμωσης της ανθεκτικότητας των στρατευσίμων μέσα από ειδικά εκπαιδευτικά προγράμματα, κρίνεται ως πολύ σημαντική η εμπλοκή του μόνιμου προσωπικού για επιτήρηση και εφαρμογή των οδηγιών της Ιεραρχίας της Εθνικής Φρουράς. Με αυτόν τον τρόπο, το ίδιο το στρατιωτικό πλαίσιο, θα μπορεί να απομονώνει τις συμπεριφορές εκφοβισμού και να επενεργεί καταλυτικά στην αποτροπή και στη θεραπεία παρόμοιων συμπεριφορών. Επίσης, σημαντική θεωρείται και η ενίσχυση των θρησκευτικών δομών μέσα στα στρατόπεδα οι οποίες, προσαρμοσμένες στις σύγχρονες απαιτήσεις, να είναι εύκολα προσβάσιμες και να ανταποκρίνονται στις ανάγκες των στρατευσίμων αλλά και του συνόλου του στρατιωτικού προσωπικού.

Από το γεγονός ότι, οι μεταβλητές που εξετάστηκαν αλληλοεπιδρούν τόσο μεταξύ τους, όσο και με το οικογενειακό – στρατιωτικό πλαίσιο και τα ατομικά χαρακτηριστικά των στρατευσίμων, διαφαίνεται ότι η επίτευξη του στόχου για επιτυχή προσαρμογή των οπλιτών θητείας, απαιτεί πολυεπίπεδη και συνεχή δράση από όλους τους εμπλεκόμενους φορείς.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

N. 126(I)/2016. Αρ. 4584, (2.12.2016). Ο περί Στρατού της Δημοκρατίας Νόμος (Τροποποιητικός)

Αγγλική

Adler, N.E., Horowitz, M., Garcia, A., & Moyer, A. (1998). Additional validation of a scale to assess positive states of mind. *Psychosomatic Medicine*, 60, 26–32.

Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., & Sanford, R, N. (1950). *The authoritarian personality*. New York: Harper.

Aflakseir, A., & Coleman, P. G. (2009). The influence of religious coping on the mental health of disabled Iranian war veterans. *Mental Health, Religion & Culture*, 12(2), 175–90.

Ainsworth, M. (1985). Attachment across the life span. *Bulletin of the New York Academy of Medicine*, 61, 792–812.

Aldwin, C. (1994). *Stress, coping, and development: an integrative perspective*. Guilford Press: New York.

Allen J. P., Porter, M., MacFarland, C., McElhaney, K. B., & Marsh, P. (2007). The relation of attachment security to adolescent's paternal and peer relationships, depression, and externalizing behavior. *Child Development*, 78, 1222–1239.

Allport, G. W., & Kramer, B. M. (1946). Some roots of prejudice. *Journal of Psychology*, 22, 9–39.

Allport, G. W. (1966). Religious context of prejudice. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 5, 447–457.

American Psychological Association (2014). The road to resilience. <http://www.apa.org/helpcenter/road-resilience.aspx>

Anderson, K. (1997). Uncovering survival abilities in children who have been sexually abused. Families in society. *The Journal of Contemporary Human Services*, 78, 592–599. <http://www.familiesinsociety.org/>

Anderson, L., & Pearson, C. (1999). Tit or tat? The spiraling effect of incivility in the workplace?, *Academy of Management Review*, 24, 452–71.

Ano, G. G., & Vasconcelles, E. B. (2005). Religious coping and psychological adjustment to stress: A meta-analysis. *Journal of Clinical Psychology*, 61(4), 461–480.

- Arbuckle, J. L. (2006). Amos 7.0 user's guide. *Spring House*, PA: Amos Development.
- Armsden, G., & Greenberg, M. T. (1989). The inventory of parent and peer attachment (IPPA). Unpublished manuscript, *University of Washington*, WA, USA.
- Arseneault, L., Bowes, L., & Shakoor, S. (2010). Bullying victimization in youths and mental health problems: "Much ado about nothing"? *Psychological Medicine*, 40, 717–729. doi:10.1017/S0033291709991383
- Baldry, A. C., & Farrington, D. P. (2005). Protective factors as moderators of risk factors in adolescent bullying. *Social Psychology in Education*, 8, 263–284. doi:10.1007/s11218-005-5866-5.
- Batson, C.D. & Gray, R.A. (1981). Religious orientation and helping behavior: Responding to one's own or to the victim's needs? *Journal of Personality and Social Psychology*, 40 (3), 511–520.
- Batson, C.D., Cheryl H. F., Schoenrade, P.A., Fultz, J. & Pych, V. (1986). Religious orientation and overt versus covert racial prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50 (1), 175–181.
- Bartholomew, K. (1990). Avoidance of intimacy: An attachment perspective. *Journal of Social and Personal Relationships*, 7, 147–178.
- Bartholomew, K. (1993). From childhood to adult relationships: Attachment theory and research. In S. W. Duck (Ed.), *Understanding Relationship Processes 2: Learning About Relationships* (pp. 30–62). Sage: London.
- Bartholomew, K., & Horowitz, L. (1991). Attachment styles among young adults: A test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(2), 226–244.
- Baumeister, R. F., & Exline, J. J. (1999). Virtue, personality, and social relations: Self-control as the moral muscle. *Journal of Personality*, 67, 1165–1194. <http://dx.doi.org/10.1111/1467-6494.00086>.
- Baumeister, R. F., Vohs, K. D., & Tice, D. M. (2007). The strength model of self-control. *Current Directions in Psychological Science*, 16, 351–355. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-8721.2007.00534.x>.
- Benson, P.L. (1992). Religion and substance use. *Religion and Mental Health*. EBSCO: eBook Collection (EBSCOhost). Oxford University Press.
- Besser, A., Weinberg, M., Zeigler-Hill, V., Neria, Y. (2014). Acute symptoms of posttraumatic stress and dissociative experiences among female Israeli civilians exposed to war: The roles of intrapersonal and interpersonal sources of resilience. *Journal of Clinical Psychology*, 70(12), 1227–1239.

- Birgeward, A. & Granqvist, P. (2004). The correspondence between attachment to parents and God: Three experiments using subliminal separation cue. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30(9), 1122–1135.
- Birnbaum, G.E., Orr, I., Mikulincer, M., & Florian, V. (1997). When marriage breaks-up: Does attachment style contribute to copying and mental health? *Journal of Social and Personal Relationships*, 14, 643–654.
- Blazer, D. (2012). Religion/spirituality and depression: What can we learn from empirical studies? *Am. J. Psychiatry*, 169, 10–12.
- Boman, B. (1986). Early experiential environment, maternal bonding and the susceptibility to post-traumatic stress disorder. *Military Medicine*, 151, 528–31.
- Bonanno, G., Galea, S., Bucciarelli, A., & Vlahov, D. (2006). Psychological resilience after disaster. *Psychological Science*, 17, 181–186.
- Bonanno, G.A., & Diminich, E.D. (2012). Annual research review: Positive adjustment to adversity: Trajectories of minimal-impact resilience and emergent resilience. *Journal of Child Psychol. Psychiatry*, 54, 378–401.
- Bonn, K. (2005). *Army officer's guide* (50th ed.). Mechanicsburg, PA: Stackpole Books.
- Boomsma, A. (2000). Reporting analyses of covariance structures. *Structural Equation Modeling*, 7(3), 461–484.
- Boulton, M. J., & Smith, P. K., (1994). Bully/victim problems in middle school children: Stability, self-perceived competence, peer acceptance. *British Journal of Developmental Psychology*, 12, 315–325.
- Bourke, J. (1999). *An intimate history of killing: Face to face killing in 20th century warfare*. New York: Basic Books.
- Bowes, L., Maughan, B., Caspi, A., Moffitt, T. E., & Arseneault, L. (2010). Families promote emotional and behavioral resilience to bullying: Evidence of an environmental effect. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 51, 809–817. doi:10.1111/j.1469-7610.2010.02216.x
- Bowlby, J. (1969/1982). *Attachment and loss, Vol 1. Attachment* (2nd ed.). New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1988). *A secure base: Clinical applications of attachment theory*. London: Routledge.
- Brelsford, G. M., & Mahoney, A. (2008). Spiritual disclosure between older adolescents and their mothers. *Journal of Family Psychology*, 22, 62–70. doi:10.1037/0893-3200.22.1.62

- Briere, J. (1996). A self trauma model for treating adult survivors of severe child abuse. In J. Briere, L. Berliner, J. A. Bulkley, C. Jenny, T. Reid (Eds.), *The APSAC Handbook on Child Maltreatment* (pp. 140–157). California: Sage Publications.
- Bronfenbrenner, U., & Evans, G.W. (2000). Developmental science in the 21st century: Emerging theoretical models, research designs, and empirical findings. *Social Development*, 9, 115–125.
- Brown, J. H. (2004). Resilience: From program to process, *California School Psychologist*, 9, 89–98.
- Browne, B. W., & Cudeck, R. (1989). Single sample cross-validation indices for covariance structures. *Multivariate Behavioral Research*, 24, 136 – 162.
- Byrne, B. M. (2009). Structural equation modeling with AMOS: Basic concepts, applications and programming (2nd Ed.). *New York*: Routledge Taylor and Francis Group.
- Canning, S. S. (2011). Out of balance: Why I hesitate to practice and teach “self-care.” *Journal of Psychology and Christianity*, 30, 70 – 74.
- Carothers, S.S., Borkowski, J.G., Lefever, J.B., & Whitman, T.L. (2005). Religiosity and the socioemotional adjustment of adolescent mothers and their children. *Journal of Family Psychology*, 19(2), 263–275. doi:10.1037/0893-3200.19.2.263
- Cassidy, J., & Shaver, P.R. (2008). Handbook of attachment. Theory, research, and clinical applications. *New York*. Guilford Press.
- Charalampous, K., Demetriou, C., Tricha, L., Ioannou, M., Georgiou, S., Nikiforou, M., & Stavriniades, P. (2018). The effect of parental style on bullying and cyber bullying behaviors and the mediating role of peer attachment relationships: A longitudinal study. *Journal of Adolescence*, 64, 109-123.
- Choi, K., Im, H., Kim, J., Choi, K.H., Jon, D., Hong, H., Hong N., Lee, E., & Seok, J. (2013). Relationship of early-life stress and resilience to military adjustment in a young adulthood population. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 48, 1767–1776. doi:10.1007/s00127-012-0647-x
- Cline, V. B., & Richards, J. M. (1965). A factor-analytic study of religious belief and behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 569–578.
- Cohn, A., & Pakenham, K. (2008). Efficacy of a cognitive - behavioral program to improve psychological adjustment among soldiers in recruit training. *Military Medicine*, 173, 1151 – 1157.
- Coie, J. D., & Dodge K.A. (1998). Aggression and antisocial behavior. In W. Damon & N. Eisenberg (Eds) *Handbook of Child Psychology and Psychiatry*, 34, 851–867.

- Connor, M. K., & Davidson, R. T. J. (2003). Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson resilience scale (CD-RISC). *Depression and Anxiety*, 18, 76–82.
- Connor, M. K., Davidson, R. T. J., Δουζένης, Α., Τσίτας, Ν, & Τσιγκαροπούλου, Ε. (2012). Κλίμακα Κόννορ – Ντέιβιντσον για την Ανθεκτικότητα (CD-RISC25). Επίσημη αδημοσίευτη μετάφραση Κλίμακας Connor – Davidson Resilience Scale CD-RISC
- Constantino, J. N., Chackes, L. M., Wartner, U. G., Gross, M., Brophy, S. L., Vitale, J., & Heath, A. C. (2006). Mental representations of attachment in identical female twins with and without conduct problems. *Child Psychiatry Human Development*, 37, 65–72. doi:10.1007/s10578-006-0020-y
- Cragun, R. T., Hummer J. H., & Nielsen, M. (2015). The nonreligious-nonspiritual scale (NRNSS): Measuring everyone from Atheists to Zionists. *Science, Religion and Culture*, 2(3), 36-53. doi:10.17582/journal.src/2015/2.3.36.53
- Crawford, S. L., & Fiedler, E. R. (1992). Childhood physical and sexual abuse and failure to complete military basic training. *Military Medicine*, 157, 645–648.
- Cummings-Robeau, T. L., Lopez, F. G., & Rice, K. G. (2009). Attachment related predictors of college students' problems with interpersonal sensitivity and aggression. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 28, 364–391.
- Cunningham, N. J. (2007). Level of bonding to school and perception of the school environment by bullies, victims and bully–victims. *Journal of Early Adolescence*, 27, 457–478.
- Dein, S., Cook, C. C., Powell, A., & Eagger, S. (2010). Religion, spirituality and mental health. *The Psychiatrist*, 34(2), 63-64.
- Davis, T., Kerr, B., & Robinson-Kurpius, S. (2003). Meaning, purpose, and religiosity in at-risk youth: The relationship between anxiety and Spirituality. *Journal of Psychology and Theology*, 31, 356–365.
- Department of Health (2001). Making it happen: A guide to developing mental health promotion. London, The Stationery Office.
- DeWall, C. N., Baumeister, R. F., Gailliot, M. T., & Maner, J. K. (2008). Depletion makes the heart grow less helpful: Helping as a function of self-regulatory energy and genetic relatedness. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34, 1653–1662. <http://dx.doi.org/10.1177/0146167208323981>.
- DeWall, C. N., Baumeister, R. F., & Vohs, K. D. (2008). Satiated with belongingness? Effects of acceptance, rejection, and task framing on self-regulatory performance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95, 1367–1382. <http://dx.doi.org/10.1037/a0012632>.

- DeWall, C.N., Pond Jr., R.S., Carter, E.C., McCullough, M.E., Lambert, N.M., Fincham, F.D., & Nezlek, J.B. (2014). Explaining the relationship between religiousness and substance use: Self-control matters. *Journal of Personality and Social Psychology*, 107(2), 339–351.
- Dodge, K. A., and Petit, G.S. (2003). A Biopsychosocial Model of the Development of Chronic Conduct Problems in Adolescence. *Developmental Psychology*, 39, 349–371.
- Donahue, M., & Benson, P. (1995). Religion and the well-being of adolescents. *Journal of Social Issues*, 51, 145–160.
- Doucet M., & Rovers M. (2010). Generational trauma, attachment, and spiritual/religious interventions. *Journal of Loss and Trauma*, 15, 93–105.
- Drescher, K. D., Gilbert, R., Jeffrey, J. L., Romesser, J. M., Sornborger, J., & Foy, D.W. (2004). Spirituality and trauma: Development of a group therapy module. *Group Journal*, 28 (4), 71–87.
- Easterbrooks, M. A., Ginsburg, K., & Lerner R. M. (2013). Resilience among military youth. *The Future of Children*, 23(2), 99–120. <http://futureofchildren.org/publications/docs/Chapter%205.pdf>
- Egan, S. K., & Perry, D. G. (1998). Does low self-regard invite victimization? *Developmental Psychology*, 34, 299–309.
- Ehrenberg, J. (1999). Civil society: The critical history of an idea. New York: *New York University Press*.
- Einarsen, S., & Raknes, B. I. (1997). Harassment in the workplace and the victimization of men. *Violence and Victims*, 12, 247–263.
- Einarsen, S., & Mikkelsen, E. G. (2003). Individual effects of exposure to bullying at work. In S. Einarsen, H. Hoel, D. Zapf, & C. L. Cooper (Eds.), *Bullying and Emotional Abuse in the Workplace* (pp. 127–144). London, England: Taylor & Francis.
- Einarsen, S., Hoel, H., Zapf, D., & Cooper, C. L. (2003). The concept of bullying at work. The European tradition. In S. Einarsen, H. Hoel, D. Zapf, & C. L. Cooper (Eds.), *Bullying and Emotional Abuse in the Workplace* (pp. 3–30). London, England: Taylor & Francis.
- Emmons, R. A. (1999). The psychology of ultimate concerns: Motivation and spirituality in personality. *New York, NY: Guilford Press*.
- Engbretson, K. (2002). Expressions of religiosity and spirituality among Australian 14-year old. *International Journal of Children's Spirituality*, 7, 57–72.

- Espelage, D. L. & Swearer, S. (2004). *Bullying in American schools: a social–ecological perspective on prevention and intervention*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates/Routledge.
- Fabrigar, L. R., Wegener, D. T., MacCallum, R. C., & Strahan, E. J. (1999). Evaluating the use of exploratory factor analysis in psychological research. *Psychological Methods*, 4, 272–399.
- Fair, C. C. (2014). Pakistan. In *religion in the military worldwide*, edited by Ron E. Hassner, 91–113. *Cambridge*: Cambridge University Press.
- Fanti, K. A., Henrich, C. C., Brookmeyer, K. A., & Kuperminc, G. P. (2008). Toward a transactional model of parent-adolescent relationship quality and adolescent psychological adjustment. *Journal of Early Adolescence*, 28(2), 252–276.
- Fanti, K.A., Demetriou A.G., Hawa, V.V. (2012). A longitudinal study of cyberbullying: Examining risk and protective factors. *European Journal of Developmental Psychology*, 9(2), 168–181.
- Feder, A., Ahmad, S., Lee, E. J., Morgan, J. E., Singh, R., Smith, B. W., Southwick, S. M., Charney, D. S., (2013). Coping and PTSD symptoms in Pakistani earthquake survivors’ purpose in life. Religious coping and social support. *Journal of Affective Disorders*, 156–163. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2012.10.027>
- Fite, J. P., Greening, L., & Stoppelbein, L. (2008). Relation between parenting stress and psychopathic traits among children. *Behavioral Sciences and the Law*, 26, 239–248. doi:10.1002/bsl.803
- Florian, V., & Mikulincer, M. (1992). The impact of death-risk experiences and religiosity on the fear of personal death: The case of Israeli soldiers in Lebanon. *OMEGA: Journal of Death and Dying*, 26(2), 101–111.
- Francis, L. J. (2000). The relationship between bible reading and purpose in life among 13–15-year old. *Mental Health, Religion, and Culture*, 3, 27–36.
- Francis, L. J., & Mullen, K. (1993). Religiosity and attitudes toward drug use among 13–15-year old in England. *Addiction*, 88, 665–672.
- Francis, L. J., & Pearson, P. (1987). Empathic development during adolescence: Religiosity the missing link? *Personality and Individual Differences*, 8, 145–148.
- Frank, N., & Kendall, S. (2001). Religion, risk prevention and health promotion in adolescents: A community-based approach. *Mental Health, Religion, and Culture*, 4, 133–148.
- Frick, P.J., & Ellis, M. (1999). Callous unemotional traits and subtypes of conduct disorder. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 2, 149–168.

- Frick, P.J., & Loney, B.R. (1999). Outcomes of children and adolescences with conduct disorder and oppositional defiant disorder. In H.C. Quay & A. Hogan (Eds). *Handbook of Disruptive Behavior Disorder*, (pp. 507–524) New York Plenum Press.
- Friedman, M. J. (2014). Suicide risk among soldiers: Early findings from army study to assess risk and resilience in service members (Army STARRS). *JAMA Psychiatry*. doi:10.1001/jamapsychiatry.2014.24
- Garbarino, J., Kostelny, K., & Dubrow, N. (1991). What children can tell us about living in danger? *American Psychologist*, 46(4), 376–383.
- Garmezy, N. (1993). Children in poverty: Resilience despite risk. *Psychiatry*, 56(1), 127–136. doi:10.1080/00332747.1993.11024627
- Georgiou, S.N. (2008). Bullying and victimization at school: The role of mothers. *British Journal of Educational Psychology*, 78, 109–125.
- Georgiou, S. N., & Stavrinides, P. (2008). Bullies, victims and bully-victims: Psycho-social profiles and attribution styles. *School Psychology International*, 29(5), 574–589.
- Ghafoori, B., Hierholzer, R.W., Howsepian, B., & Boardman, A. (2008). The role of adult attachment, parental bonding, and spiritual love in the adjustment to military trauma. *Journal of Trauma & Dissociation*, 9(1), 85–106.
- Gino, F., Schweitzer, M., Mead, N., & Ariely, D. (2011). Unable to resist temptation: How self-control depletion promotes unethical behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 115, 191–203. <http://dx.doi.org/10.1016/j.obhdp.2011.03.001>.
- Glueck, S., & Glueck, P. (1950). *Unraveling juvenile delinquency*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Goeke-Morey., M.C., Cairns, E., Merrilees, C.E., Schermerhorn, A.C., Shirlow, P., & Cummings, E.M. (2013). Maternal religiosity, family resources and stressors, and parent–child attachment security in Northern Irelands. *Social Development*, 22(1), 19–37.
- Goldberg, D.P., & Blackwell, B. (1970). Psychiatric illness in general practice. A detailed study using a new method of case identification. *British Medical Journal*, 1, 439–443.
- Goodnough, E. G., & Ripley, V. (1997). Structured groups for high school seniors making the transition to college and to military service. *The School Counselor*, 44, 112–135.
- Gorsuch, R. L. (1990). Common factor analysis versus component analysis: Some well- and little-known facts. *Multivariate Behavioral Research*, 25, 33–39.

- Gough, H. G. (1951). Studies in social intolerance: IV. *Journal of Social Psychology*, 33, 263–269.
- Graham, J., Nosek, B. A., Haidt, J., Iyer, R., Koleva, S., & Ditto, P. H. (2011). Mapping the moral domain. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101, 366–385. <http://dx.doi.org/10.1037/a0021847>.
- Graham, J., Haidt, J., Koleva, S., Motyl, M., Iyer, R., Wojcik, S., & Ditto, P. H. (2013). Moral foundations theory: The pragmatic validity of moral pluralism. *Advances in Experimental Social Psychology*, 47, 55–130. <http://dx.doi.org/10.1016/B978-0-12-407236-7.00002-4>.
- Granqvist, P. (1998). Religiousness and perceived childhood attachment: On the question of compensation or correspondence. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37, 350–367.
- Granqvist, P., & Hagekull, B. (1999). Religiousness and perceived childhood attachment: Profiling socialized correspondence and emotional compensation. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 38, 254–273.
- Granqvist, P., & Hagekull, B. (2000). Religiosity, adult attachment, and why "singles" are more religious. *International Journal for the Psychology of Religion*, 10, 111–123.
- Granqvist, P. (2002). Attachment and religiosity in adolescence: Cross-sectional and longitudinal evaluations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 260–270.
- Granqvist, P., & Hagekull, B. (2002). The adult attachment interview and religiosity: Probable experiences, states of mind, and two religious profiles. *Manuscript Under Revision*.
- Granqvist, P., & Kirkpatrick, L. A. (2004). Religious conversion and perceived childhood attachment: A meta-analysis. *International Journal for the Psychology of Religion*, 14, 223–250.
- Granqvist, P. (2005). Building a bridge between attachment and religious coping: Tests of moderators and mediators. *Mental Health, Religion, & Culture*, 8, 35–47.
- Granqvist, P. (2010). Religion as attachment: The Godin prize lecture. *Archive for the Psychology of Religion*, 32, 5–24. doi:10.1163/157361210X487177.
- Granqvist, P., & Kirkpatrick, L. A. (2013). Religion, spirituality, and attachment. In K. I. Pargament, J. J. Exline, & J. W. Jones (Eds.), *APA Handbook of Psychology, Religion, and Spirituality* (Vol 1): Context, Theory, and Research (pp. 139–155). Washington, DC: American Psychological Association.

- Griffin, D. W., & Bartholomew, K. (1994b). The metaphysics of measurement: The case of adult attachment. In K. Bartholomew & D. Perlman (Eds.), *Advances in Personal Relationships, Vol.5: Attachment Processes in Adulthood* (pp. 17–52). London: Jessica Kingsley.
- Griffith, J. (2013). Master resilience training and its relationship to individual well-being and stress buffering among army National Guard soldiers. *Journal of Behavioral Health Services & Research*, 140–155. doi:10.1007/s11414-013-9320-8
- Grotberg, E. (1999). *Tapping your inner strength: How to find the resilience to deal with anything*. New Harbinger, Inc.: Oakland, CA.
- Gunzler, D., Chen, T., Wu, P., & Zhang, H. (2013). Introduction to mediation analysis with structural equation modeling. *Shanghai Archives of Psychiatry*, 25, 390 – 394.
- Hadaway, C., Elifson, K., & Peterson, D. (1984). Religious involvement and drug use among urban adolescents. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 23, 109–128.
- Hamzah, S.R., Suandi, T., Hamzah, A., & Tamam, E. (2014). The influence of religiosity, parental and peer attachment on hedonistic behavior among Malaysian youth. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 122, 393–397.
- Harrison, M.O., Koenig, H.G., Hays, J.C., Eme-Akwari, A.G., & Pargament, K.I. (2001). The epidemiology of religious coping: A review of recent literature. *International Review of Psychiatry*, 13, 86–93.
- Hasanović, M., & Pajević, I. (2013). Religious moral beliefs inversely related to trauma experiences severity and depression severity among war veterans in Bosnia and Herzegovina. *Journal of Religion and Health*, 52(3), 730–39.
- Hassner, R. E. (2016). Hypotheses on religion in the military (Analytical Essay). *International Studies Review*, 18, 312–332.
- Hazan, C., & Shaver, P. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 511–524.
- Hazan, C., & Shaver, P. (1990). Love and work: An attachment-theoretical perspective. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(2), 270–280.
- Heugten K.V (2012). Resilience as an underexplored outcome of workplace bullying. *Qualitative Health Research*, 23(3), 291–301, doi:10.1177/1049732312468251
- Hodges, E.V., & Perry, D. G. (1999). Personal and interpersonal antecedents and consequences of victimization by peers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 677–685.
- Hodný, J., & Štastný, R. (1997): Bullying in the army of the Czech Republic. *The Journal of Slavic Military Studies*, 10(1), 128–140.

- Hoel, H., Einarsen, S., & Cooper C.L. (2003). Organizational effects of bullying. In: Einarsen, S., Hoel, H., Zapf, D. & Cooper, C.L., editors. *Bullying and emotional abuse in the workplace—international perspectives in research and practice*. London: Taylor & Francis, 145–61.
- Hoel, H., Faragher, B., & Cooper, C. L. (2004). Bullying is detrimental to health, but all bullying behaviors are not necessarily equally damaging. *British Journal of Guidance & Counseling*, 32, 367–387. doi:10.1080/03069880410001723594
- Homan K.J. (2014). A mediation model linking attachment to God, self-compassion, and mental health. *Mental Health, Religion & Culture*, 17 (10), 977–989. doi.org/10.1080/13674676.2014.984163
- Horberg, E. J., Oveis, C., Keltner, D., & Cohen, A. B. (2009). Disgust and the moralization of purity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97, 963–976. <http://dx.doi.org/10.1037/a0017423>.
- Horwitz, M. (1998). Social worker trauma: Building resilience in child protection social workers. *Smith College Studies in Social Work*, 68, 363–377. doi:10.1080/00377319809517536.
- Hoyle, R. H., & Panter, A. T. (1995). Writing about structural equation models. In R. H. Hoyle (Ed.), *Structural Equation Modeling: Concepts, Issues, and Applications* (pp. 158 – 176). Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Hu, L., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6, 1–55.
- Ireland, J.L., & Power, C.L. (2004). Attachment, emotional loneliness, and bullying behaviour: A study of adult and young offenders. *Aggressive Behavior*, 30, 298–312.
- Israel-Cohen, Y., Kaplan, O., Noy, S., Kashy-Rosenbaum, G. (2016). Religiosity as a moderator of self-efficacy and social support in predicting traumatic stress among combat soldiers. *Journal of Religion and Health*, 55, 1160–1171.
- Israelashvili, M. (1992a). Counselling in the Israeli high schools: Particular focus on preparation for military recruitment. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 15, 175–186.
- Israelashvili, M. (1992b). Sharp curve: A model of school counselor’s involvement in students’ preparation for military enlistment. Tel Aviv: Ramot.
- Israelashvili, M., & Wegman-Rozi, O., (2007). Longitudinal evaluation of a preparation program for mandatory military service. *Military Psychology*, 19(3), 175–196.

- Jackson, D., Gillapsy, J. & Purc-Stephenson, R. (2009). Reporting practices in confirmatory factor analysis: An overview and some recommendations. *Psychological Methods*, 14(1), 6–23.
- Jolle, J.C. (1983). Self-regarding attitudes and conceptions of deity: A comparative study. Paper presented at the Rocky Mountain Psychological Association, Snowbird, Utah.
- Joosten, A., Van Dijke, M., Van Hiel, A., & De Cremer, D. (2015). Out of control!? How loss of self-control influences prosocial behavior: The role of power and moral values. *PLoS ONE*, 10, e0126377. <http://dx.doi.org/10.1371/journal.pone.0126377>.
- Jordan, J., Gurr, G., Tinline, G., Giga, S., Faragher, B., & Cooper, C. (2003). Beacons of excellence in stress prevention. *Sudbury: HSE Books*.
- Juvonen, J., Graham, S., & Schuster, M. A. (2003). Bullying among young adolescents: The strong, the weak and the troubled. *Pediatrics*, 112, 1231–1237.
- Kasen, S., Wickramaratne, P., Gameroff, M.J. & Weissman, M.M. (2012). Religiosity and resilience in persons at high risk for major depression. *Psychological Medicine*, 42, 509–519.
- Kate, H.T. (2016). Warrior faith: A marine's lesson in religion, health, and healing. *Social Work & Christianity*, 43(1), 108–123.
- Kendler KS, Gardner C.O., & Prescott, C.A. (1997). Religion, psychopathology, and substance use and abuse: A multimeasure, genetic-epidemiologic study. *American Journal of Psychiatry*, 154, 322–329.
- Kennedy, J. H., & Kennedy, C. E. (2007). Application of attachment theory in school psychology. *Journal of Early Childhood and Infant Psychology*, 3, 7–25.
- Kessler, R. C., Heeringa, S. G., Stein, M. B., Colpe, L. J., Fullerton, C. S., Hwang, I., Ursano, R. J., for the Army STARRS Collaborators. (2014). Thirty-day prevalence of DSM-IV mental disorders among nondeployed soldiers in the US Army: Results from the Army Study to assess Risk and Resilience in Servicemembers (Army STARRS). *JAMA Psychiatry*. doi:10.1001/jamapsychiatry.2014.28
- Kirkpatrick L.A., & Shaver P.R. (1990). Attachment theory and religion: Childhood attachments, religious beliefs and conversion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 29(3), 315–334.
- Kirkpatrick, L. (1992). An attachment-theory approach to the psychology of religion. *International Journal for the Psychology of Religion*, 2, 3–28.
- Kirkpatrick, L. A. (2005). Attachment, evolution, and the psychology of religion. *New York, NY: Guilford*.

- Kliwer, W., Wade, N., & Worthington, E., Jr. (2003). Religion and spirituality, childhood. In T. Gullotta & M. Bloom (Eds.), *Encyclopedia of Primary Prevention and Health Promotion*, 859–867. New York: Kluwer Academic/Plenum.
- Kochenderfer, B., & Ladd, G. (1997). Victimized children responses to peer's aggression: Behavior associated with reduced versus continued victimization. *Development and Psychopathology*, 9, 59–73.
- Koenig, H.G. (1994). *Aging and God: Spiritual pathways to mental health in midlife and later years*. Haworth Press, Binghamton, NY.
- Koenig, H.G. (2008). *Medicine, religion, and health: Where science and spirituality meet*. West Conshohocken, PA: Templeton Press.
- Koenig, H.G., McCullough, M. E., & Larson, D. B. (2001). *Handbook of religion and health*. Oxford, England: Oxford University Press.
- Kupersmidt, J.B., Coie, J.D. & Dodge, K.A. (1990). The role of peer relationships in the development of disorder. In S.R. Asher & J.D. Coie (Eds). *Peer Rejection in Childhood* (pp. 274–308) New York: Cambridge University Press.
- Kwon, T.E. (2003). The study about cause of ROCK Army's accident and prevention (in Korean). Public safety administration. Graduate School of Public Administration, Dongguk University, Seoul, Korea.
- Lerner, R.M. (2006). Developmental science, developmental systems, and contemporary theories of human development", *Handbook of Child Psychology*, 6(1), 1–17.
- Levin, J. (2002). *God, faith, and health: Exploring the spirituality-healing connection*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- Levy, T. M., & Orlans, M. (1998). *Attachment, trauma and healing: Understanding and treating attachment disorder in children and families*. Washington, DC: Child Welfare League of America.
- Lösel, F., & Bender, D. (2003). Protective factors and resilience. In D. P. Farrington & J. Coid (Eds.), *Early Prevention of Adult Antisocial Behaviour* (pp. 130–204). Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Lösel, F., & Farrington, D. P. (2012). Direct protective and buffering protective factors in the development of youth violence. *American Journal of Preventive Medicine*, 43(2), S8–S23.
- Maddi, S. R., Matthews, M. D., Kelly, D. R., Villarreal, B., & White, M. (2012). The role of hardiness and grit in predicting performance and retention of USMA cadets. *Military Psychology*, 24, 19–28. doi:10.1080/08995605.2012.639672

- Mann, C. J. (2003). Observational research methods. Research design II: Cohort, cross sectional, and case-control studies. *Emergency Medicine Journal*, 20, 54–60
- Marini, Z. A., Dane, A. V., & Bosacki, S. L. (2006). Direct and indirect bully-victims: Differential psychosocial risk factors associated with adolescents involved in bullying and victimization. *Aggressive Behavior*, 32, 551–569. doi:10.1002/ab.20155
- Marsh, H. W., Wen, Z., & Hau, K.-T. (2004). Structural equation models of latent interactions: Evaluation of alternative estimation strategies and indicator construction. *Psychological Methods*, 9, 275–300.
- Masten, A. S. (2001). Ordinary magic. *American Psychologist*, 56, 227–238. doi:10.1037//0003-066X.56.3.227
- Masten, A. S. (2011). Resilience in children threatened by extreme adversity: Frameworks for research, practice, and translation synergy. *Development and Psychopathology*, 23, 493–506. doi:10.1017/S0954579411000198
- Mayseless, O. (1998). Leaving home transition in Israel: Changes in parent-adolescent relationships and adolescents' adaptation to military service. *International Journal of Behavioral Development*, 22(3), 589–609.
- McCullough, M. E., & Willoughby, B. L. B. (2009). Religion, selfregulation, and self-control: Associations, explanations, and implications. *Psychological Bulletin*, 135, 69–93. <http://dx.doi.org/10.1037/a0014213>
- McIntosh, D. N., Silver, R. C., & Wortman, C. B. (1993). Religion's role in adjustment to a negative life event: Coping with the loss of a child. *Journal of Personality and Social Psychology*. 65(4), 812 – 821.
- McVie, S. (2014). The Impact of bullying perpetration and victimization on later violence and psychological distress: A study of resilience among a Scottish youth cohort. *Journal of School Violence*, 13, 39–58, doi:10.1080/15388220.2013.841586
- Mead, N. L., Baumeister, R. F., Gino, F., Schweitzer, M. E., & Ariely, D. (2009). Too tired to tell the truth: Self-control resource depletion and dishonesty. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45, 594–597. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jesp.2009.02.004>
- Menesini, E., Modena, M., & Tani, F. (2009): Bullying and victimization in adolescence: Concurrent and stable roles and psychological health symptoms. *The Journal of Genetic Psychology: Research and Theory on Human Development*, 170(2), 115–134.
- Mikkelsen, E. G., & Einarsen, S. (2002). Relationships between exposure to bullying at work and psychological and psychosomatic health complaints: The role of state negative affectivity and generalized self-efficacy. *Scandinavian Journal of Psychology*, 43, 397–405. doi:10.1111/1467-9450.00307

- Mikulincer, M., & Florian, V. (1998). The relationship between adult attachment styles and emotional and cognitive reactions to stressful events. In J. A. Simpson & W. S. Pholes (Eds), *Attachment Theory and Close Relationships* (pp. 143–165). New York; Guilford Press.
- Mikulincer, M., & Florian, V. (2001). Attachment style and affect regulation: Implications for coping with stress and mental health. In G.J.O. Fletcher & M.S. Clark (Eds), *Blackwell Handbook of Social Psychology: Interpersonal Processes* (pp. 537–557). Oxford, UK Blackwell.
- Mikulincer, M., Gillath, O., Halevy, V., Avihou, N., Avidan, S., & Eshkoli, N. (2001). Attachment theory and reactions to others' needs: Evidences that activation of the sense of attachment security promotes empathic responses. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 1205–1224.
- Mikulincer, M., Hirschberger, G., Nachmias, O., & Gillath, O. (2001). The affective component of the secure base schema: Affective priming with representations of attachment security. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 305–321.
- Mikulincer, M., & Shaver, P.R. (2001). Attachment theory and intergroup bias: Evidence that priming the secure base schema attenuates negative reactions to out-groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 97–115.
- Mikulincer, M., & Shaver, P.R. (2007). Attachment in adulthood: Structure, dynamics, and change. *New York. Guilford Press*.
- Miller, L., Warner, V., Wickramaratne, P., & Weissman, M. (1997). Religiosity and depression: Ten-year follow-up of depressed mothers and offspring. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 36, 1416–1425.
- Miri, S., Ofra, M., & Inbal K.B. (2011). Leaving the parental nest: Adjustment problems, attachment representations, and social support during the transition from high school to military service. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 40(3), 411–423.
- Mohr, A. (2006). Family variables associated with peer victimization: Does family violence enhance the probability of being victimized by peers? *Swiss Journal of Psychology*, 65, 107–116.
- Moll, R. (2014). What your body knows about God: How we are designed to connect, serve, and thrive. Downers Grove: IL: Intervarsity Press.
- Monteoliva, A., García-Martínez, M.J., Calvo-Salguero, A., & Aguilar-Luzón, M. (2012): Differences between men and women with a dismissing attachment style regarding their attitudes and behaviour in romantic relationships. *International Journal of Psychology*, 47(5), 335–345.

- Mooijman, M., Meindl, P., Oyserman, D., Monterosso, J., Dehghani, M., Doris, J.M., & Graham, J. (2017). Resisting temptation for the good of the group: Binding moral values and the moralization of self-control. *Journal of Personality and Social Psychology*, <http://dx.doi.org/10.1037/pspp0000149>
- Mosqueiro, B.P., Rocha, N.S., & Fleck, M.P.A. (2015). Intrinsic religiosity, resilience, quality of life, and suicide risk in depressed inpatients. *Journal of Affective Disorders*, 179, 128–133.
- Muraven, M., Pogarsky, G., & Shmueli, D. (2006). Self-control depletion and the general theory of crime. *Journal of Quantitative Criminology*, 22, 263–277. <http://dx.doi.org/10.1007/s10940-006-9011-1>
- Mykota, D. B., & Muhajarine, N. (2005). Community resilience impact on child and youth health outcomes: A neighbourhood case study. *Canadian Journal of School Psychology*, 20(1), 5–20. doi:10.1177/0829573506295464
- Nachtigall, C., Kroehne, U., Funke, F., & Steyer, R. (2003). (Why) Should we use SEM? Pros and cons of structural equation modeling. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 1–22.
- Nad, S., Marcinko, D., Vuksan-Aeusa, B., Jakovljevic, M., & Jakovljevic, G. (2008). Spiritual well-being, intrinsic religiosity, and suicidal behavior in predominantly catholic Croatian war veterans with chronic posttraumatic stress disorder: A case control study. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 196(1), 79–83.
- Novaco, R.W., Cook, T. M., & Sarson, I. G. (1983). Military recruit training. In D. Meichenbaum & M. Jaremko (Eds.). *Stress Prevention and Management*, 377–419. New York: Plenum.
- Oberman, H.E. (2014). A postmodern perspective on mental health, spirituality, and religion. In De Gruyter (Ed.), *Mental Health, Spirituality and Religion in the Middle Ages and Early Modern Age* (pp. 690–713).
- Olweus, D. (1991). Bully/victim problems among school children: Basic facts and effects of a school-based intervention program. In D. J. Pepler & K. Rubin (Eds.). *The Development and Treatment of Childhood Aggression*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Olweus, D. (1991b). Victimization among school children. In R. Baenninger (Ed.). *Targets of Violence and Aggression* (p.p. 45–102). Holland: Elsevier Science.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Oxford, England: Blackwell.
- Olweus, D. (1993b). Bully/victim problems among schoolchildren: long-term consequences and an effective intervention program, in S. Hodgins (ed.) *Mental Disorder and Crime*. Thousand Oaks, Calif.: SAGE Publications Ltd, 317–49.

- Olweus, D. (1996). The revised Olweus bully/victim questionnaire for students. Bergen, Norway: University of Bergen.
- Orton, J. (2011). Can religious coping, religious involvement, spirituality, and social support predict trauma symptoms at six months after combat? Unpublished dissertation, George Fox University.
- Ostvik, K., & Rudmin, F. (2001): Bullying and hazing among Norwegian Army soldiers: Two studies of prevalence, context, and cognition. *Military Psychology*, 13(1), 17–39.
- Pargament, K.I., Koenig, H.G., & Perez, L. (2000). The many methods of religious coping: Development and initial validation of the RCOPE. *Journal of Clinical Psychology*, 56(4), 519–543.
- Park, C.L. (2007). Religiousness/spirituality and health: A meaning systems perspective. *Journal of Behavioral Medicine*, 30, 319–328.
- Pearce, M., Little, T., & Perez, J. (2003). Religiousness and depressive symptoms among adolescents. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 32, 267–276.
- Pearson, J.L., Cohn, D.A., Cowan, P.A., & Cowan, C.P. (1994). Earned-and continuous-security in adult attachment: Relation to depressive symptomatology and parenting style. *Development & Psychology*, 6, 359–373.
- Pepler, D., Craig, W., Jiang, D., & Connolly, J. (2008). Developmental trajectories of bullying and associated factors. *Child Development*, 79(2), 325–338.
- Perry, D. G., Perry, L., & Kennedy, E. (1992). Conflict and the development of antisocial behavior. In C. Shantz & W. Hartup (Eds.). *Conflict in Child and Adolescent Development* (pp. 301–329). Cambridge: Cambridge University press.
- Podsakoff, P., MacKenzie, S., Pain, J. & Bacharach, D. (2000). Organizational citizenship behaviors: A critical review of the theoretical and empirical literature and suggestions for future. *Journal of Management*, 26, 513–63.
- Rayner, C., & Cooper, C. (1997). Workplace bullying: myth or reality—can we afford to ignore it? *Leadersh Organ Dev J*; 18, 211–4.
- Rayner, C. & Hoel, H. (1997). A summary review of literature relating to workplace bullying. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 7, 181–191.
- Reeb, M. (1969). A structured interview for predicting military adjustment. *Occupational Psychology*, 43, 193–199.
- Reknes, I., Harris, A., & Einarsen, S. (2018). The role of hardiness in the bullying–mental health relationship. *Occupational Medicine*, 68, 64–66.

- Ressler, K.J., Schoemaker, E.B. (2014). Army STARRS: A Framingham-like study of psychological health risk factors in soldiers. Commentary on “The Army Study to Assess Risk and Resilience in Servicemembers (Army STARRS)”. *Psychiatry*, 77(2), 120–129.
- Reivich, K. J., Seligman, M., & McBride, S. (2011). Master resilience training in the U.S. Army. *American Psychologist*, 66(1), 25–34. doi:10.1037/a0021897
- Richard M. L., Agans, J. P., Arbeit, M. R., Chase, P. A., Weiner, M. B., Schmid, K. L., et al. (2012). Resilience and positive youth development: A relational developmental systems model. In *Handbook of Resilience in Children*, ed. Sam Goldstein and Robert Brooks, 2nd ed. (pp. 293–308). New York: Springer.
- Rigby, K. (2002b). *New perspectives on bullying*. London: Jessica Kingsley Publisher.
- Rokeach, M. (1970). Faith, hope, bigotry. *Psychology Today*, 3, 33–37.
- Rozin, P. (1999). The process of moralization. *Psychological Science*, 10, 218–221. <http://dx.doi.org/10.1111/1467-9280.00139>
- Russell, D. W. (2002). In search of underlying dimensions: The use (and abuse) of factor analysis in personality and social psychology. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 1629–1646.
- Russo, M.F., Beitel, D.C. (1994). Comorbidity of childhood anxiety and externalized disorders: Prevalence, associated characteristics, and validation issues. *Clinical Psychology Review*, 14, 199–221.
- Rutten, B.P.F., Hammels, C., Geschwind, N., Menne-Lothmann, C., Pishva, E., Schruers, K., Vanden Hove, D., Kenis, G., VanOs, J., Wichers, M. (2013). Resilience in mental health: Linking psychological and neurobiological perspectives. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 128, 3–20. <http://dx.doi.org/10.1111/acps.12095>
- Rutter, M. (2000). Resilience reconsidered: Conceptual considerations, empirical findings, and policy implications. In *Handbook of Early Childhood Intervention*, 2nd edn (ed. J. P. Shonkoff and S. J. Meisels), pp. 651–682. Cambridge University Press: New York.
- Rutter, M. (2007). Resilience, competence, and coping. *Child Abuse & Neglect*, 31, 205–209. doi:10.1016/j.chiabu.2007.02.001
- Rutter, M. (2012). Resilience as a dynamic concept. *Development and Psychopathology*, 24, 335–344.
- Ryan, R.M., Rigby, S. & King, K. (1993). Two types of religious internalization and their relations to religious orientations and mental health. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(3), 586–596.

- Sandagea, S.J., Jankowskib, P., Crabtreec, S.A., & Schweerd, M. (2015). Attachment to God, adult attachment, and spiritual pathology: Mediator and moderator effects. *Mental Health, Religion & Culture*, 18 (10), 795–808, <http://dx.doi.org/10.1080/13674676.2015.1090965>
- Sanderson, S.K., & Roberts, W.W. (2008). The evolutionary forms of the religious life: A cross-cultural, quantitative analysis. *American Anthropologist*, 110(4), 454–466.
- Schuster, M.A., Stein, B.D., Jaycox, L., Collins, R.L., Marshall, G.N., Elliott, M.N., Zhou, A.J., Kanouse, D.E., Morrison, J.L., Berry, S.H. (2001). A National survey of stress reactions after the September 11, 2001, terrorist attacks. *New England Journal of Medicine*, 345, 1507–1512. <http://dx.doi.org/10.1056/NEJM200111153452024>
- Schott, R. M. & Sondergaard, D. M. (2014). *School bullying: New theories in context*. New York: Cambridge University Press.
- Sharmaa, V., Marin, D.B., Koenig, H.K., Feder, A., Brian M. Iacoviello, B.M., Southwick, S.M., Pietrzakd, R.H. (2017). Religion, spirituality, and mental health of U.S. military veterans: Results from the national health and resilience in veteran’s study. *Journal of Affective Disorders*, 217, 197–204.
- Shibue, Y., & Kasai, M. (2014). Relations between attachment, resilience, and earned security in Japanese university students, *Psychological Reports: Relationships & Communications*, 115(1), 279–295.
- Shibue, Y., & Kasai, M. (2012). A study of resilience and attachment of a girl with traumatic experience: Through analysis of communication in a book. *Journal for the Science of Schooling*, 13, 75–89.
- Shin, S.H. (2016). Victims of bullying in the military and its relationship with frustration: Mediation effects of social support, *Journal of the Korea Academia-Industrial Cooperation Society*, 17(4), 622–631. <http://dx.doi.org/10.5762/KAIS.2016.17.4.622>
- Shulman, S., Levy-Shiff, R., & Scharf, M., (2000). Family relationships, leaving home, and adjustment to military service. *The Journal of Psychology*, 134(4), 392–400.
- Sigmund, J.A. (2003). Spirituality and trauma: The role of clergy in the treatment of posttraumatic stress disorder. *Journal of Religion and Health*, 42(3), 221–229.
- Simmons, A., & Yoder, L. (2013). Military resilience: A concept analysis. *Nursing Forum*, 48(1), 17–25.
- Sivak, J., Swartz, J.L., & Swenson, D.X. (1999). PTSD and chronic suicidal ideation: The role of counter suicidal cognition. *Traumatology*, 5(3), 1–6.

- Skitka, L. J., Hanson, B. E., & Wisneski, D. C. (2017). Utopian hopes or dystopian fears? Exploring the motivational underpinnings of moralized political engagement. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 43, 177–190. <http://dx.doi.org/10.1177/0146167216678858>
- Smith, T. B., Mc Cullough, M. E., & Poll, J. (2003). Religiousness and depression: Evidence for a main effect and the moderating influence of stressful life events. *Psychological Bulletin*, 129, 614–636. <http://dx.doi.org/10.1037/0033-2909.129.4.614>
- Smith, T. D., & McMillan, B. F. (2001). A primer of model fit indices in structural equation modelling. *Paper Presented at the Annual meeting of the Southwest Educational Research Association*, New Orleans, LA.
- Snape, M. (2008). *The Royal Army chaplains' department: Clergy under fire*. Woodbridge, UK: Boydell Press.
- Southwick, S.M., Litz, B.T., Charney, D., & Friedman, M. J. (2011). Resilience and mental health: Challenges across the lifespan. *Cambridge University Press*, Cambridge, pp.xi-xv. ISBN978-0-521-89839-3
- Stavrinides, P., Georgiou, S., & Theophanous, V. (2010). Bullying and empathy: A short-term longitudinal investigation. *Educational Psychology*, 30(7), 793–802.
- Stavrinides, P., Paradeisiotou, A., Tziogouros, C., & Lazarou, C. (2010). Prevalence of bullying among Cyprus elementary and high school students. *International Journal of Violence and School*, 11, 114–128.
- Stavrinides, P., Georgiou, S., Nikiforou, M., Kiteri, E. (2011). Longitudinal investigation of the relationship between bullying and psychosocial adjustment. *European Journal of Developmental Psychology*, 8(6), 730–743.
- Stavrinides, P., Nikiforou, M., & Georgiou, S. (2015). Do mothers know? Longitudinal associations between parental knowledge, bullying and victimization. *Journal of Social and Personal Relationships*, 32(2), 180–196.
- Tehrani, N. (2014). Psychological screening and surveillance in the workplace. *Occupational Health*, 66(11), 27–29.
- Tummala-Narra, P. (2007). Conceptualizing trauma and resilience across diverse contexts: A multicultural perspective. *Journal of Aggression, Maltreatment and Trauma*, 14(1), 33–53.
- Ullman, C. (1982). Cognitive and emotional antecedents of religious conversion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 43, 183–192.

- Van Dyke, C.J. & Elias, M.J. (2007). How forgiveness, purpose, and religiosity are related to the mental health and well-being of youth: A review of the literature. *Mental Health, Religion & Culture*, 10(4), 395–415.
- Velicer, W. F., & Fava, J. L. (1998). Effects of variable and subject sampling on factor pattern recovery. *Psychological Methods*, 3, 231–251.
- Walker, L., & Avant, K. (2005). *Strategies for theory construction in nursing* (4th ed.). Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
- Wei, H.-S., & Huang, C.-K. (2005). Reviewing school bullying research: Empirical findings and methodical considerations. *Educational Research Journal*, 16(1), 69–112.
- Werner, E.E., & Smith, R.S. (1992). *Overcoming the odds: High risk children from birth to adulthood*. Cornell University Press: New York.
- Widaman, K. F. (1993). Common factor analysis versus principal component analysis: Differential bias in representing model parameters? *Multivariate Behavioral Research*, 28, 263–311.
- Wieczorek, T. (2014). Can resiliency be learned? Definitely, with collaboration, know-how, and hard work. *Public Management*, 4, 6–10.
- Wolf, E. J., Harrington, K. M., Clark, S. L., & Miller, M. W. (2013). Sample size requirements for structural equation models: An evaluation of power, bias, and solution propriety. *Educational and Psychological Measurement*, 73(6), 913–934.
- Wongpakarana, T., Wongpakarana, N., & Weddingb, D. (2012). Gender differences, attachment styles, self-esteem and romantic relationships in Thailand. *International Journal of Intercultural Relations*, 36(3), 409–417.
- Woods, S., & Wolke, D. (2004). Direct and relational bullying among primary school children and academic achievement. *Journal of School Psychology*, 42, 135–155. doi:10.1016/j.jsp.2003.12.002
- World Health Organization (2005). *Mental health policies and programs in the workplace. Mental Health Policy and Service Guidance Package*. http://www.who.int/mental_health/policy/services/13_policies%20programs%20in%20workplace_WEB_07.pdf
- World Health Organization (2004a). *Work organization and stress*. Geneva.
- Wyn, J., Lantz, S., & Harris, A. (2012). Beyond the ‘transitions’ metaphor: Family relations and young people in late modernity. *Journal of Sociology*, 48(1), 3–22. doi:0.1177/1440783311408971

Zandipour, T. (2008). The role of religious beliefs and thoughts of holy defence veterans in accepting the difficulties of imposed war. *Counseling Psychology Quarterly*, 21(1), 75–83.

Zellars, K., Tepper, B. & Duffy, M. (2002). Abusive supervision and subordinate's organizational citizenship behavior. *Journal of Applied Psychology*, 87, 1068–76.

ΠΑΥΛΟΥ ΠΑΥΛΟΣ

Παράρτημα Α

7.1 Παραγοντικές Φορτίσεις Εργαλείων

IPPA – Πατέρας

Δήλωση	Φορτίσεις Παράγοντας 1
F20	.84
F21	.78
F1	.78
F19	.77
F12	.76
F2	.74
F24	.74
F5	.71
F25	.70
F22	.70
F15	.69
F13	.66
F16	.66
F17	-.59
F18	-.56
F23	-.51
F3R	.47
F10	-.45
F8	-.44
F11	-.41
F4	.40

IPPA – Μητέρα

Δήλωση	Φορτίσεις Παράγοντας 1
M5	.77
M24	.75
M12	.75
M22	.75
M19	.75
M20	.74
M1	.74
M15	.73
M21	.71
M7	.70
M13	.69
M16	.68
M25	.66
M2	.63
M17	-.62
M10	-.55
M4	.54
M18	-.43
M23	-.41
M3R	.39
M11	-.34
M8	-.34

IPPA – Ομότιμοι/φίλοι

Δήλωση	Φορτίσεις Παράγοντας 1
P21	.83
P14	.82
P20	.80
P12	.80
P17	.78
P3	.78
P19	.77
P15	.77
P6	.77
P13	.74
P25	.73
P7	.72
P16	.70
P2	.70
P24	.65
P8	.63
P1	.62
P5R	.49
P18	-.45
P23	-.42
P11	-.37
P22	-.30
P10	-.29
P4	-.28

Υποκλίμακα Θρησκευτικότητας – NRNSS

Δήλωση	Φορτίσεις Παράγοντας 1
REL5	.87
REL2	.86
REL3	.83
REL1	.82
REL6	.77
REL7R	.60
REL4R	.55
REL8	.37

ΠΑΥΛΟΥ ΠΑΥΛΟΣ

Κλίμακα Ανθεκτικότητας – (CD-RISC 25)

Δήλωση	Φορτίσεις Παράγοντας 1	Δήλωση	Φορτίσεις Παράγοντας 1
T1-RES11	.78	T2-RES11	.71
T1-RES5	.73	T2-RES17	.70
T1-RES12	.72	T2-RES24	.70
T1-RES24	.71	T2-RES25	.67
T1-RES25	.71	T2-RES22	.66
T1-RES23	.67	T2-RES12	.66
T1-RES17	.67	T2-RES21	.65
T1-RES21	.67	T2-RES5	.63
T1-RES4	.66	T2-RES23	.62
T1-RES22	.63	T2-RES4	.61
T1-RES10	.62	T2-RES10	.60
T1-RES15	.57	T2-RES14	.58
T1-RES1	.57	T2-RES15	.57
T1-RES7	.55	T2-RES16	.56
T1-RES13	.54	T2-RES13	.55
T1-RES14	.52	T2-RES19	.55
T1-RES16	.51	T2-RES7	.54
T1-RES18	.50	T2-RES8	.54
T1-RES2	.49	T2-RES20	.51
T1-RES19	.46	T2-RES1	.50
T1-RES6	.45	T2-RES18	.47
T1-RES8	.44	T2-RES2	.44
T1-RES9	.42	T2-RES6	.42
T1-RES20	.38	T2-RES9	.41
T1-RES3	.30	T2-RES3	.27

Κλίμακα Γενικής Κατάστασης Υγείας – (GHQ12)

Δήλωση	Φορτίσεις Παράγοντας 1	Δήλωση	Φορτίσεις Παράγοντας 1
T1-GH9	.69	T2-GH10	.77
T1-GH11	.66	T2-GH9	.64
T1-GH6	.63	T2-GH11	.64
T1-GH10	.62	T2-GH6	.62
T1-GH5	.62	T2-GH5	.58
T1-GH2	.57	T2-GH2	.55
T1-GH8	.55	T2-GH1	.55
T1-GH1	.52	T2-GH8	.52
T1-GH3	.51	T2-GH7	.49
T1-GH7	.47	T2-GH4	.40
T1-GH4	.46	T2-GH3	.33

Κλίμακα Θετικής Σκέψης – (PSOM)

Δήλωση	Φορτίσεις Παράγοντας 1	Δήλωση	Φορτίσεις Παράγοντας 1
T1-PSOM5	.61	T2-PSOM5	.68
T1-PSOM6	.57	T2-PSOM3	.57
T1-PSOM3	.56	T2-PSOM6	.56
T1-PSOM2	.53	T2-PSOM2	.53
T1-PSOM1	.51	T2-PSOM4	.42
T1-PSOM4	.47	T2-PSOM1	.41
T1-PSOM7	.32	T2-PSOM7	.35

7.2 Παράρτημα Β

Δημογραφικές Μετρήσεις

T1

Κωδικός:

Πρώτο Γράμμα του Ονόματός σου _____ Π.χ Σ
Πρώτο Γράμμα του Επιθέτου σου _____ Α
Πρώτο Γράμμα Ονόματος του Πατέρα σου _____ Α
Πρώτο Γράμμα Ονόματος της Μητέρας σου _____ Μ
Ημέρα Γέννησης (π.χ. 5 ή 14 ή 31) _____ 18

1. Ηλικία: Έτη _____ Μήνες _____

2. Οικονομική Κατάσταση: ΠΟΛΥ ΚΑΚΗ ΚΑΚΗ ΜΕΤΡΙΑ ΚΑΛΗ ΠΟΛΥ ΚΑΛΗ

3. Τόπος Διαμονής: ΠΟΛΗ ΕΠΑΡΧΙΑ

4. Διαμένω με: α. Τους δύο μου γονείς

β. Με τον ένα γονέα μου

γ. Με τον ένα γονέα μου (λόγω διαζυγίου)

δ. Με κηδεμόνα

ε. Μόνος μου

5. Σημειώστε πόσες φορές επισκεφτήκατε από την μέρα κατάταξής σας μέχρι σήμερα:

α. Ψυχολόγο/Ψυχίατρο του 106 ΣΝΕ - ΛΥΓ

β. Ψυχολόγο/Ψυχίατρο (Ιδιώτη ή Νοσοκομείο)

6. Σημειώστε τις φορές που τιμωρηθήκατε μέχρι σήμερα και το σύνολο των ποινών:

Τιμωρήθηκα φορές με τις ακόλουθες ποινές:

Φυλάκιση:

Κράτηση:

Στέρηση Εξόδου:

7. Ασχολούμαι με κάποιο άθλημα/σπορ: ΝΑΙ

ΟΧΙ

Η παρούσα έρευνα, σκοπό έχει να διερευνήσει την προσαρμοστικότητα νέων οπλιτών στην Ε.Φ. Η συμμετοχή σου είναι **προαιρετική** και ανά πάσα στιγμή δικαιούσαι να την διακόψεις, εφόσον το επιθυμείς. Τα δεδομένα θα χρησιμοποιηθούν καθαρά και μόνο για *ερευνητικούς σκοπούς*, **διασφαλίζεται απόλυτα η ανωνυμία** σου και γι' αυτό παρακαλείσαι όπως απαντάς με ειλικρίνεια.

Ευχαριστούμε θερμά για την συνεργασία σου!

T2

Κωδικός:

Πρώτο Γράμμα του Ονόματός σου	_____	Π.χ	Σ
Πρώτο Γράμμα του Επιθέτου σου	_____		Α
Πρώτο Γράμμα Ονόματος του Πατέρα σου	_____		Α
Πρώτο Γράμμα Ονόματος της Μητέρας σου	_____		Μ
Ημέρα Γέννησης (π.χ. 5 ή 14 ή 31)	_____		18

1. Σημειώστε πόσες φορές επισκεφτήκατε από τον πρώτο χρόνο της έρευνας (προ 4μήνου) μέχρι σήμερα:

α. Ψυχολόγο/Ψυχίατρο του 106 ΣΝΕ - ΛΥΓ

β. Ψυχολόγο/Ψυχίατρο (Ιδιώτη ή Νοσοκομείο)

2. Σημειώστε τις φορές που τιμωρηθήκατε από τον πρώτο χρόνο της έρευνας (προ 4μήνου) μέχρι σήμερα και το σύνολο των ποινών:

Τιμωρήθηκα

φορές με τις ακόλουθες ποινές:

Φυλάκιση:

Κράτηση:

Στέρηση Εξόδου:

Η παρούσα έρευνα, σκοπό έχει να διερευνήσει την προσαρμοστικότητα νέων οπλιτών στην Ε.Φ. Η συμμετοχή σου είναι **προαιρετική** και ανά πάσα στιγμή δικαιούσαι να την διακόψεις, εφόσον το επιθυμείς. Τα δεδομένα θα χρησιμοποιηθούν καθαρά και μόνο για *ερευνητικούς σκοπούς*, **διασφαλίζεται απόλυτα η ανωνυμία** σου και γι' αυτό παρακαλείσαι όπως απαντάς με ειλικρίνεια.

Ευχαριστούμε θερμά για την συνεργασία σου!

7.3 Παράρτημα Γ

Αναθεωρημένο Ερωτηματολόγιο Εκφοβισμού/Θυματοποίησης – BVQ-R

T1 και T2

Η ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟΥΣ ΣΥΝΑΔΕΛΦΟΥΣ ΜΟΥ

Στον πίνακα που ακολουθεί υπάρχουν διάφορες προτάσεις που αφορούν τις σχέσεις σου με τους συναδέλφους σου. Αφού διαβάσεις προσεκτικά την κάθε πρόταση, βάλε «X» στο τετραγωνάκι που εκφράζει το τί ισχύει στην περίπτωσή σου.

ΔΕΝ ΥΠΑΡΧΟΥΝ ΟΡΘΕΣ Ή ΛΑΝΘΑΣΜΕΝΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ.

	Δεν ισχύει καθόλου (1)	Ισχύει ελάχιστα (2)	Ισχύει λίγο (3)	Ισχύει αρκετά (4)	Ισχύει πάρα πολύ (5)
1. Έχω πολλούς φίλους.					
2. Κάποιος ή κάποιοι συνάδελφοί μου, με ενοχλούν.					
3. Κάποιος ή κάποιοι συνάδελφοί μου, μου «κολλούν».					
4. Κάποιος ή κάποιοι συνάδελφοί μου, με κοροϊδεύουν.					
5. Κάποιος ή κάποιοι συνάδελφοί μου, μου φωνάζουν διάφορα προσβλητικά επίθετα.					
6. Κάποιος ή κάποιοι συνάδελφοί μου, προσπαθούν να με κτυπήσουν και κάποτε τα καταφέρνουν (με κτυπούν).					
7. Κάποιος ή κάποιοι συνάδελφοί μου, με αναγκάζουν να κάνω πράγματα που δεν θέλω (π.χ. να τους δώσω χρήματα).					
8. Κατά τον ελεύθερο χρόνο, με αποκλείουν συχνά από την ομάδα τους.					
9. Κάποιος ή κάποιοι συνάδελφοί μου, προσπαθούν να πάρουν χωρίς άδεια ή να καταστρέψουν κάτι δικό μου.					
10. Κάποιος ή κάποιοι συνάδελφοί μου, λένε ψέματα για μένα (π.χ. ότι είπα ή έκανα κάτι λάθος).					
11. Άλλοι συνάδελφοί μου, παραπονιούνται ότι τους πειράζω.					

	Δεν ισχύει καθόλου (1)	Ισχύει ελάχιστα (2)	Ισχύει λίγο (3)	Ισχύει αρκετά (4)	Ισχύει πάρα πολύ (5)
12. Άλλοι συνάδελφοί μου, παραπονιούνται ότι τους κτυπώ.					
13. Με έχουν αναφέρει ότι ενοχλώ άλλους στρατιώτες στο στρατόπεδο/μονάδα.					
14. Με έχουν αναφέρει ότι βρίζω και φωνάζω νευρικά.					
15. Οι άλλοι στρατιώτες με φοβούνται.					
16. Θυμώνω εύκολα και ξεσπώ σε άλλους.					
17. Θέλω οι άλλοι να κάνουν ό,τι τους λέω εγώ.					
18. Οι αδύνατοι και οι φοβητσιάρηδες μου κτυπούν στα νεύρα.					
19. Τσακώνομαι συχνά με άλλους στρατιώτες στο στρατόπεδο/μονάδα μου.					
20. Μου αρέσει να κάνω τους άλλους συναδέλφους να εκνευρίζονται για να σπάω πλάκα.					

7.4 Παράρτημα Δ

Ερωτηματολόγιο Προσκόλλησης με γονείς και ομότιμους – φίλους. Inventory of Parent and Peer Attachment (IPPA).

T1

Η ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗ ΜΗΤΕΡΑ ΜΟΥ

Στον πίνακα που ακολουθεί υπάρχουν διάφορες προτάσεις που αφορούν τη σχέση σου με τη μητέρα σου. Αφού διαβάσεις προσεκτικά την κάθε πρόταση, βάλε «X» στο τετραγωνάκι που εκφράζει το τι ισχύει στην περίπτωσή σου.

ΔΕΝ ΥΠΑΡΧΟΥΝ ΟΡΘΕΣ Ή ΛΑΝΘΑΣΜΕΝΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ.

	Δεν ισχύει καθόλου (1)	Ισχύει ελάχιστα (2)	Ισχύει μερικές φορές (3)	Ισχύει αρκετά (4)	Ισχύει πάρα πολύ (5)
1. Η μητέρα μου σέβεται τα συναισθήματα μου.					
2. Νιώθω ότι η μητέρα μου κάνει καλή δουλειά ως μητέρα.					
3. Εύχομαι να είχα μια διαφορετική μητέρα.					
4. Η μητέρα μου με δέχεται έτσι όπως είμαι.					
5. Μου αρέσει να παίρνω τη γνώμη της μητέρας μου για πράγματα που με απασχολούν.					
6. Νιώθω ότι δεν υπάρχει λόγος να δείχνω τα συναισθήματα μου στη μητέρα μου.					
7. Η μητέρα μου μπορεί να καταλάβει πότε είμαι αναστατωμένος για κάτι.					
8. Όταν συζητώ τα προβλήματα μου με τη μητέρα μου, με κάνει να νιώθω ντροπή ή να αισθάνομαι ανόητος.					
9. Η μητέρα μου περιμένει πάρα πολλά από εμένα.					
10. Θυμώνω εύκολα όταν είμαι κοντά στη μητέρα μου.					

	Δεν ισχύει καθόλου (1)	Ισχύει ελάχιστα (2)	Ισχύει μερικές φορές (3)	Ισχύει αρκετά (4)	Ισχύει πάρα πολύ (5)
11. Αναστατώνομαι περισσότερο από όσο γνωρίζει η μητέρα μου.					
12. Όταν συζητάμε διάφορα θέματα, η μητέρα μου ενδιαφέρεται να ακούσει την άποψη μου.					
13. Η μητέρα μου εμπιστεύεται την κρίση μου.					
14. Η μητέρα μου έχει τα δικά της προβλήματα γι' αυτό δεν την ενοχλώ με τα δικά μου προβλήματα.					
15. Η μητέρα μου με βοηθά να καταλάβω καλύτερα τον εαυτό μου.					
16. Λέω στη μητέρα μου τα προβλήματα και τις δυσκολίες που έχω.					
17. Αισθάνομαι θυμωμένος με τη μητέρα μου.					
18. Η μητέρα μου δεν μου δίνει πολλή προσοχή.					
19. Η μητέρα μου με βοηθά να μιλήσω για τις δυσκολίες μου.					
20. Η μητέρα μου με καταλαβαίνει.					
21. Όταν είμαι θυμωμένος για κάτι, η μητέρα μου προσπαθεί να δείξει κατανόηση.					
22. Εμπιστεύομαι τη μητέρα μου.					
23. Η μητέρα μου δεν καταλαβαίνει τι περνάω αυτές τις μέρες.					
24. Μπορώ να βασιστώ στη μητέρα μου όταν χρειάζεται να της μιλήσω για κάτι που με βαραίνει.					
25. Αν η μητέρα μου ξέρει ότι κάτι με απασχολεί με ρωτά γι' αυτό.					

Η ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟΝ ΠΑΤΕΡΑ ΜΟΥ

Στον πίνακα που ακολουθεί υπάρχουν διάφορες προτάσεις που αφορούν τη σχέση σου με τον πατέρα σου. Αφού διαβάσεις προσεκτικά την κάθε πρόταση, βάλε «X» στο τετραγωνάκι που εκφράζει το τι ισχύει στην περίπτωση σου.

ΔΕΝ ΥΠΑΡΧΟΥΝ ΟΡΘΕΣ Ή ΛΑΝΘΑΣΜΕΝΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ.

	Δεν ισχύει καθόλου (1)	Ισχύει ελάχιστα (2)	Ισχύει μερικές φορές (3)	Ισχύει αρκετά (4)	Ισχύει πάρα πολύ (5)
1. Ο πατέρας μου σέβεται τα συναισθήματα μου.					
2. Νιώθω ότι ο πατέρας μου κάνει καλή δουλειά ως πατέρας.					
3. Εύχομαι να είχα διαφορετικό πατέρα.					
4. Ο πατέρας μου με δέχεται έτσι όπως είμαι.					
5. Μου αρέσει να παίρνω τη γνώμη του πατέρα μου για πράγματα που με απασχολούν.					
6. Νιώθω ότι δεν υπάρχει λόγος να δείχνω τα συναισθήματα μου στον πατέρα μου.					
7. Ο πατέρας μου μπορεί να καταλάβει πότε είμαι αναστατωμένος για κάτι.					
8. Όταν συζητώ τα προβλήματα μου με τον πατέρα μου, με κάνει να νιώθω ντροπή και να αισθάνομαι ανόητος.					
9. Ο πατέρας μου περιμένει πάρα πολλά από εμένα.					
10. Θυμώνω εύκολα όταν είμαι κοντά στον πατέρα μου.					
11. Αναστατώνομαι πολύ περισσότερο από όσο γνωρίζει ο πατέρας μου.					
12. Όταν συζητάμε διάφορα θέματα ο πατέρας μου ενδιαφέρεται να ακούσει την άποψη μου.					
13. Ο πατέρας μου εμπιστεύεται την κρίση μου.					

	Δεν ισχύει καθόλου (1)	Ισχύει ελάχιστα (2)	Ισχύει μερικές φορές (3)	Ισχύει αρκετά (4)	Ισχύει πάρα πολύ (5)
14. Ο πατέρας μου έχει τα δικά του προβλήματα γι' αυτό δεν τον ενοχλώ με τα δικά μου προβλήματα.					
15. Ο πατέρας μου με βοηθά να καταλάβω καλύτερα τον εαυτό μου.					
16. Λέω στον πατέρα μου τα προβλήματα και τις δυσκολίες που έχω.					
17. Αισθάνομαι θυμωμένος με τον πατέρα μου.					
18. Ο πατέρας μου δεν μου δίνει πολλή προσοχή.					
19. Ο πατέρας μου με βοηθά να μιλήσω για τις δυσκολίες μου.					
20. Ο πατέρας μου με καταλαβαίνει.					
21. Όταν είμαι θυμωμένος για κάτι, ο πατέρας μου προσπαθεί να δείξει κατανόηση.					
22. Εμπιστεύομαι τον πατέρα μου.					
23. Ο πατέρας μου δεν καταλαβαίνει τι περνάω αυτές τις μέρες.					
24. Μπορώ να βασιστώ στον πατέρα μου όταν χρειάζεται να του μιλήσω για κάτι που με βαραίνει.					
25. Αν ο πατέρας μου ξέρει ότι κάτι με απασχολεί, με ρωτά γι' αυτό.					

Η ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟΥΣ ΦΙΛΟΥΣ ΜΟΥ

Στον πίνακα που ακολουθεί υπάρχουν διάφορες προτάσεις που αφορούν τη σχέση σου με τους στενούς Φίλους σου. Αφού διαβάσεις προσεκτικά την κάθε πρόταση, βάλε «X» στο τετραγωνάκι που εκφράζει το τι ισχύει στην περίπτωσή σου.

ΔΕΝ ΥΠΑΡΧΟΥΝ ΟΡΘΕΣ Ή ΛΑΝΘΑΣΜΕΝΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ.

	Δεν ισχύει καθόλου (1)	Ισχύει ελάχιστα (2)	Ισχύει μερικές φορές (3)	Ισχύει αρκετά (4)	Ισχύει πάρα πολύ (5)
1. Μου αρέσει να παίρνω τη γνώμη του φίλου μου για πράγματα που με απασχολούν.					
2. Οι φίλοι μου μπορούν να καταλάβουν πότε είμαι αναστατωμένος για κάτι.					
3. Όταν συζητάμε διάφορα θέματα, οι φίλοι μου ενδιαφέρονται να ακούσουν την άποψη μου.					
4. Όταν συζητώ τα προβλήματα μου με τους φίλους μου, με κάνει να νιώθω ντροπή ή να αισθάνομαι ανόητος.					
5. Εύχομαι να είχα διαφορετικούς φίλους.					
6. Οι φίλοι μου με καταλαβαίνουν.					
7. Οι φίλοι μου με ενθαρρύνουν να μιλήσω για τα προβλήματα μου.					
8. Οι φίλοι μου με δέχονται έτσι όπως είμαι.					
9. Αισθάνομαι την ανάγκη να επικοινωνώ με τους φίλους μου πιο συχνά.					
10. Οι φίλοι μου δεν καταλαβαίνουν τι περνάω αυτές τις μέρες.					
11. Αισθάνομαι μοναξιά όταν είμαι με τους φίλους μου.					
12. Οι φίλοι μου ακούνε αυτό που έχω να τους πω.					
13. Νιώθω ότι οι φίλοι μου είναι καλοί φίλοι.					
14. Οι φίλοι μου είναι καλοί ακροατές.					

	Δεν ισχύει καθόλου (1)	Ισχύει ελάχιστα (2)	Ισχύει μερικές φορές (3)	Ισχύει αρκετά (4)	Ισχύει πάρα πολύ (5)
15. Όταν είμαι θυμωμένος για κάτι, οι φίλοι μου προσπαθούν να δείξουν κατανόηση.					
16. Οι φίλοι μου με βοηθούν να καταλάβω καλύτερα τον εαυτό μου.					
17. Οι φίλοι μου ενδιαφέρονται για το πως αισθάνομαι.					
18. Αισθάνομαι θυμωμένος με τους φίλους μου.					
19. Μπορώ να βασιστώ στους φίλους μου όταν χρειάζεται να τους μιλήσω για κάτι που με βαραίνει.					
20. Εμπιστεύομαι τους φίλους μου.					
21. Οι φίλοι μου σέβονται τα συναισθήματα μου.					
22. Αναστατώνομαι περισσότερο από όσο γνωρίζουν οι φίλοι μου.					
23. Φαίνεται λες και οι φίλοι μου είναι ενοχλημένοι μαζί μου χωρίς λόγο.					
24. Λέω στους φίλους μου τα προβλήματα και τις δυσκολίες που έχω.					
25. Αν οι φίλοι μου ξέρουν ότι κάτι με απασχολεί με ρωτούν για αυτό.					

7.5 Παράρτημα Ε

Κλίμακα Ανθεκτικότητας των Connor & Davidson – (CD-RISC 25)

T1 και T2

Για κάθε ερώτημα, παρακαλείσθε να σημειώσετε με ένα “X” στο τετραγωνάκι το οποίο αντιπροσωπεύει καλύτερα πόσο συμφωνείτε με τις ακόλουθες δηλώσεις όπως συνέβησαν σε εσάς, κατά τη διάρκεια του πρόσφατου μηνός. Αν μία συγκεκριμένη κατάσταση δε σας συνέβη πρόσφατα, απαντήστε σύμφωνα με το πώς σκέφτεστε ότι θα είχατε νιώσει.

	Καθόλου Αληθές (0)	Σπανίως Αληθές (1)	Μερικές Φορές Αληθές (2)	Συχνά Αληθές (3)	Σχεδόν Πάντα Αληθές (4)
1. Είμαι ικανός να προσαρμόζομαι όταν συμβαίνουν αλλαγές.					
2. Έχω τουλάχιστον μία στενή και ασφαλή σχέση που με βοηθάει όταν είμαι αγχωμένος.					
3. Όταν δε διαφαίνονται καθαρές λύσεις στα προβλήματά μου, η Μοίρα ή ο Θεός μπορεί να βοηθήσουν.					
4. Μπορώ να ανταποκριθώ σε οτιδήποτε συμβεί.					
5. Παλαιότερες επιτυχίες μου δίνουν αυτοπεποίθηση στο να ανταποκριθώ σε νέες προκλήσεις και δυσκολίες.					
6. Προσπαθώ να δω την αστεία πλευρά των πραγμάτων όταν αντιμετωπίζω προβλήματα.					
7. Το να έχω να ανταποκριθώ στο άγχος μπορεί να με κάνει πιο δυνατό.					
8. Έχω την τάση να συνέρχομαι γρήγορα μετά από ασθένεια, τραυματισμό ή άλλες ταλαιπωρίες.					
9. Είτε καλώς, είτε κακώς, πιστεύω ότι τα περισσότερα πράγματα έχουν λόγο που συμβαίνουν.					
10. Δίνω τον καλύτερο εαυτό μου όποιο κι αν μοιάζει να είναι το αποτέλεσμα.					

	Καθόλου Αληθές (0)	Σπανίως Αληθές (1)	Μερικές Φορές Αληθές (2)	Συχνά Αληθές (3)	Σχεδόν Πάντα Αληθές (4)
11. Πιστεύω ότι μπορώ να πετύχω τους στόχους μου, ακόμα κι όταν υπάρχουν εμπόδια.					
12. Ακόμα κι όταν τα πράγματα φαίνονται απέλπιδα, δεν τα παρατάω.					
14. Υπό καθεστώς πίεσης, παραμένω συγκεντρωμένος και σκέφτομαι καθαρά.					
13. Κατά τη διάρκεια περιόδων άγχους/κρίσης, γνωρίζω πού μπορώ να απευθυνθώ για βοήθεια.					
15. Προτιμώ να αναλαμβάνω την ευθύνη στη λύση προβλημάτων παρά να αφήνω άλλους να λαμβάνουν όλες τις αποφάσεις.					
16. Δεν απογοητεύομαι εύκολα από την αποτυχία.					
17. Θεωρώ τον εαυτό μου ως δυνατό άτομο όταν αντιμετωπίζω τις προκλήσεις και τις δυσκολίες της ζωής.					
18. Μπορώ να λαμβάνω μη δημοφιλείς ή δύσκολες αποφάσεις που επηρεάζουν άλλα άτομα, αν είναι απαραίτητο.					
19. Είμαι σε θέση να χειρίζομαι δυσάρεστα ή επίπονα συναισθήματα όπως λύπη, φόβο ή θυμό.					
20. Όταν αντιμετωπίζεις τα προβλήματα της ζωής κάποιες φορές πρέπει να ενεργείς διαισθητικά χωρίς να ξέρεις γιατί.					
21. Έχω ισχυρή αίσθηση σκοπού στη ζωή.					
22. Αισθάνομαι ότι ελέγχω τη ζωή μου.					
23. Μου αρέσουν οι προκλήσεις.					
24. Προσπαθώ να πετυχαίνω τους στόχους μου, όσα εμπόδια και να αντιμετωπίζω.					
25. Αισθάνομαι υπερήφανος για τα επιτεύγματά μου.					

7.6 Παράρτημα ΣΤ

Υποκλίμακα Θρησκευτικότητας του NonReligious- NonSpiritual Scale (NRNSS)

T1

Πολλοί άνθρωποι, αντιλαμβάνονται τον όρο «θρησκεία», σύμφωνα με τις δικές τους πεποιθήσεις. Για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας, θα θέλαμε το τι ισχύει για εσάς στις παρακάτω προτάσεις, λαμβάνοντας υπόψη ότι μιλώντας για θρησκεία, σκεπτόμαστε ένα σύνολο ανθρώπων οι οποίοι μοιράζονται πεποιθήσεις σχετικά με το υπερφυσικό (π.χ. θεούς, αγγέλους, πνεύματα, δαίμονες κλπ) και είναι μέλη ενός οργανισμού. Με αυτήν την έννοια, θρησκεία θα μπορούσε να είναι ο Χριστιανισμός, ο Μουσουλμανισμός, ο Βουδισμός κλπ, αλλά όχι οι οπαδοί μιας ομάδας ποδοσφαίρου.

Βάλε «X» στο τετραγωνάκι που εκφράζει το πόσο πολύ συμφωνείς ή διαφωνείς με τις παρακάτω προτάσεις:

	Συμφωνώ Απόλυτα (1)	Συμφωνώ (2)	Δεν Συμφωνώ ούτε Διαφωνώ (3)	Διαφωνώ (4)	Διαφωνώ Απόλυτα (5)
1. Όταν λαμβάνω σημαντικές αποφάσεις στη ζωή μου, καθοδηγούμαι από τη θρησκεία.					
2. Η θρησκεία, είναι ο πιο ισχυρός καθοδηγητής για το τι είναι σωστό και λάθος.					
3. Όταν βρίσκομαι αντιμέτωπος με προκλήσεις στη ζωή μου, στρέφομαι προς τη θρησκεία για στήριξη.					
4. Ποτέ δε συμμετέχω σε θρησκευτικές πρακτικές – τελετές (π.χ. για Χριστιανισμό αφορά σε εκκλησιασμό, προσκύνημα, συμμετοχή σε μυστήρια κλπ)					
5. Η θρησκεία με βοηθά να απαντώ πολλές ερωτήσεις που έχω σχετικά με το νόημα της ζωής.					
6. Θα περιέγραφα τον εαυτό μου ως θρήσκο άτομο.					
7. Η θρησκεία δεν είναι απαραίτητη για την προσωπική μου ευτυχία.					

	Συμφωνώ Απόλυτα (1)	Συμφωνώ (2)	Δεν Συμφωνώ ούτε Διαφωνώ (3)	Διαφωνώ (4)	Διαφωνώ Απόλυτα (5)
8. Θα με ενοχλούσε αν το παιδί μου ήθελε να παντρευτεί με κάποιον, μη θρήσκο άτομο.					

Είμαι: Χριστιανός (Ορθόδοξος, Καθολικός, Μαρωνίτης κλπ)

Μουσουλμάνος

Βουδιστής

Ινδουιστής

Άλλο

Αθεος

7.7 Παράρτημα Z

Ερωτηματολόγιο Γενικής Υγείας-12 (General Health Questionnaire-12)

T1 και T2

Θα θέλαμε να μάθουμε τη γενική κατάσταση της υγείας σας κατά τη διάρκεια των τελευταίων μερικών εβδομάδων. Παρακαλώ διαβάστε τις παρακάτω ερωτήσεις και κάθε μια από τις τέσσερις πιθανές απαντήσεις. Κυκλώστε τις απαντήσεις που ανταποκρίνονται καλύτερα σε εσάς. Ευχαριστούμε για τις απαντήσεις σας σε όλες τις ερωτήσεις.

Πρόσφατα:

1. Μπορούσες να συγκεντρωθείς σε αυτό που κάνεις;
 0. καλύτερα από συνήθως
 1. ίδια όπως συνήθως
 2. λιγότερο από συνήθως
 3. πολύ λιγότερο από συνήθως
2. Έχασες πολύ ύπνο λόγω ανησυχίας;
 0. καθόλου
 1. λιγότερο από συνήθως
 2. περισσότερο από συνήθως
 3. πολύ περισσότερο από συνήθως
3. Ένιωσες ότι παίζεις ένα χρήσιμο ρόλο στα πράγματα;
 0. περισσότερο από συνήθως
 1. ίδια όπως συνήθως
 2. λιγότερο από συνήθως
 3. πολύ λιγότερο από συνήθως
4. Ένιωσες ότι μπορούσες να αποφασίσεις για διάφορα πράγματα;
 0. περισσότερο από συνήθως
 1. ίδια όπως συνήθως
 2. λιγότερο από συνήθως
 3. πολύ λιγότερο από συνήθως
5. Ένιωσες ότι βρίσκεσαι κάτω από συνεχές άγχος;
 0. καθόλου
 1. λιγότερο από συνήθως
 2. περισσότερο από συνήθως
 3. πολύ περισσότερο από συνήθως

6. Ένωσες ότι δεν μπορούσες να ανταπεξέλθεις στις δυσκολίες σου;
- 0. καθόλου
 - 1. λιγότερο από συνήθως
 - 2. περισσότερο από συνήθως
 - 3. πολύ περισσότερο από συνήθως
7. Μπορούσες να απολαύσεις τις κανονικές ημερήσιές σου δραστηριότητες;
- 0. περισσότερο από συνήθως
 - 1. ίδια όπως συνήθως
 - 2. λιγότερο από συνήθως
 - 3. πολύ λιγότερο από συνήθως
8. Μπορούσες να αντιμετωπίσεις τα προβλήματα σου;
- 0. περισσότερο από συνήθως
 - 1. ίδια όπως συνήθως
 - 2. λιγότερο από συνήθως
 - 3. πολύ λιγότερο από συνήθως
9. Ένωσες δυστυχισμένος ή θλιμμένος;
- 0. καθόλου
 - 1. λιγότερο από συνήθως
 - 2. περισσότερο από συνήθως
 - 3. πολύ περισσότερο από συνήθως
10. Ένωσες ότι χάνεις την εμπιστοσύνη στον εαυτό σου;
- 0. καθόλου
 - 1. λιγότερο από συνήθως
 - 2. περισσότερο από συνήθως
 - 3. πολύ περισσότερο από συνήθως
11. Σκέφτηκες τον εαυτό σου σαν άτομο που δεν αξίζει;
- 0. καθόλου
 - 1. λιγότερο από συνήθως
 - 2. περισσότερο από συνήθως
 - 3. πολύ περισσότερο από συνήθως
12. Ένωσες γενικά χαρούμενος, λαμβάνοντας υπόψη σου όλες τις παραμέτρους;
- 0. καθόλου
 - 1. λιγότερο από συνήθως
 - 2. περισσότερο από συνήθως
 - 3. πολύ περισσότερο από συνήθως

7.8 Παράρτημα Η

Κλίμακα Θετικής Σκέψης (Positive States of Mind Scale)

T1 και T2

Οι επόμενες ερωτήσεις σχετίζονται με την κατάσταση θετικής σκέψης που βίωσες την εβδομάδα που πέρασε.

Συναίσθημα	Καθόλου (0)	Λίγο (1)	Μέτρια (2)	Πολύ (3)
1. <u>Επικεντρωμένη Προσοχή</u> : Μπορούσες να παρακολουθήσεις μια εργασία που ήθελες ή έπρεπε, χωρίς πολλούς περισπασμούς (διακοπές) από τον ίδιο σου τον εαυτό;				
2. <u>Παραγωγικότητα</u> : Μπορούσες να παραμείνεις στο χώρο εργασίας σου μέχρι να τελειώσει η δουλειά, να κάνεις κάτι καινούργιο για να λύσεις προβλήματα ή να εκφραστείς δημιουργικά;				
3. <u>Υπεύθυνη Φροντίδα</u> : Έκανες ότι έπρεπε για να προσέχεις τον εαυτό σου ή κάποιον άλλον;				
4. <u>Ήρεμη Ξεκούραση</u> : Ένωσες ξεκούραστος, χωρίς υπερβολική ένταση;				
5. <u>Αισθησιακή μη Σεξουαλική Ευχαρίστηση</u> : Μπορούσες να απολαύσεις σωματικές αισθήσεις, ευχάριστες πνευματικές δραστηριότητες (διάβασμα, επιτραπέζια παιχνίδια κλπ), να κάνεις πράγματα που συνήθως κάνεις όπως να ακούς μουσική, να απολαμβάνεις την έξοδό σου, και να χαλαρώνεις με το μπάνιο σου;				
6. <u>Μοίρασμα</u> : Μπορούσες να επικοινωνείς με τους άλλους συναισθηματικά, με θερμή ομιλία, περπάτημα, βγαίνοντας έξω ή απλά να είσαι μαζί με κάποιον;				
7. <u>Αισθησιακή Σεξουαλική Ευχαρίστηση</u> : Ένωσες ερωτικά (π.χ. αντάλλαξες κάποιον φίλι, χάδι ή είχες σεξουαλική επαφή με άλλο άτομο);				